

PREGLED ANTIČKIH SVETILJKI SINGIDUNUMA

SLAVICA KRUNIĆ

Singidunum, svojim trajanjem i značajem koji je imao u vremenu rimske dominacije, ostavio nam je bogate tragove materijalne kulture. Traganje za Singidunumom, čije urbano jezgro danas pokriva najuži centar savremenog Beograda, traje već više od jednog stoleća. Mnogobrojni ostaci stambene i sakralne arhitekture, kao i mnogobrojni predmeti koji su svih ovih godina nalaženi, govore nam o stepenu razvitka grada. U nizu značajnih nalaza mermerne plastike, žrtvenika, stela, sarkofaga, raznorodnog pokretnog arheološkog materijala u velikom broju javljaju se i rimske svetiljke. Svi ovi nalazi pokazuju tok i stepen romanizacije, trgovine, pa i lokalne proizvodnje.

U želji da na jednom mestu prikazemo svetiljke sa teritorije antičkog Singidunuma, što podrazumeva nalaze iz kastruma, civilnog naselja i nekropole, objedinili smo nalaze koji se čuvaju u Muzeju grada Beograda, kao i u dokumentacionom centru Naučno-istraživačkog projekta za Beogradsku tvrđavu koji se ostvaruje u Arheološkom institutu.

Prvi članak posvećen svetiljkama iz Beograda objavila je I. Miltner-Zurunić.¹ Mnogo godina kasnije, V. Kondić i J. Todorović publikuju žiške iz Muzeja grada Beograda,² a još kasnije Lj. Bjelajac objavljuje i prvu tipologiju nalaza sa Beogradske tvrđave, otkrivenih na prostoru kastruma (Veliki Kalemegdan i Gornji grad) i naselja u priobalju (Donji grad i Zapadno podgrađe). Sve dotadašnje nalaze ona je sumirala u XI osnovnih tipova, i prikazala ih u svom radu 1982. godine.³ Potom su publikovane svetiljke s pečatom iz Antičkog odseka Muzeja grada Beograda,⁴ kao i bronzane svetiljke iz iste zbirke.⁵ A. Crnobraja publikuje 47 lampi jednog od mnogobrojnih tipova zastupljenih u Singidunumu.⁶

Takođe, u nizu radova istraživača prošlosti Beograda, koji su publikovali raznorodan arheološki materijal prvenstveno sa zaštitnih arheoloških iskopavanja Singidunuma, javljaju se i svetiljke kao čest

nalaz, kako iz nekropola, tako i iz naselja Singidunuma. Neki od autora ih ne obrađuju posebno, već ih prikazuju kao značajne nalaze određenog lokaliteta u gradu, a ako ih pominju posebno, tad su obrađeni po važećoj tipologiji S. Loeschcke-a, D. Iványi ili Lj. Bjelajac.

Sa teritorije Singidunuma potiče više od 500 celih ili fragmentovanih svetiljki. Najbrojnije su, svakako, svetiljke izrađene od pečene zemlje, a samo jedan primerak je, do sad otkriven, od bronz. U Singidunumu se javljaju tipovi koje je uslovlila moda proizvodnih centara severne Italije, ali i oni koji su ubrzo predstavljali njihove kopije izrađene u lokalnoj produkciji.

Autori, koji su radili na sistematizaciji i tipološkom pregledu ove brojne i raznovrsne građe u provincijama Rimskog carstva, sve rimske lampe od I do sredine V veka dele, pretežno, na tri osnovne grupe,⁷ a pojedini i na četiri.⁸ Prvu grupu čine lampe sa različito dekorisanim diskom, tzv. »bildlampe« ili lampe sa reljefnom predstavom, najrazličitijih tipova. U drugu, veliku grupu svrstane su »firma lampe« koje se javljaju od treće trećine I veka, a ime su dobile po tome što na dnu imaju pečat majstora ili radionice. Jednostavne lampe ovog tipa u provincijama Rimske imperije proizvode se kroz ceo II i III, pa i IV vek. Treću grupu čine jednostavne lampe, obično bez ukrasa, čiji su donji delovi recipijenata izrađivani na vitlu. Posebnu grupu, od kraja III do

¹ Miltner-Zurunić 1931, 88–105.

² Kondić, Todorović 1956, 63–74.

³ Bjelajac 1982, 13–25.

⁴ Krunić 1988, 15–35.

⁵ Krunić 1992, 9–17.

⁶ Crnobraja 2000/2001, 67–88.

⁷ Goethertt 1997, 15.

⁸ Alram-Stern 1989.

kraja V veka, predstavljaju kasnoantičke i lampe koje su nastale u severnoafričkim ili maloazijskim radionicama.⁹ Pored ove četiri osnovne grupe, postoje još mnoge druge forme i oblici rasprostranjeni u nizu rimskih provincija.

Veliki broj svetiljki otkriven je u toku sistematskih arheoloških istraživanja na prostorima Beogradske tvrđave i prilikom zaštitnih iskopavanja na području grada, dok je manji broj slučajnih nalaza koji su u Muzej grada Beograda dospeli putem otkupa i poklona. Sav pokretan arheološki materijal sa pomenutih prostora pripada periodu od II do sredine V veka. Sa nekropola, istraživanih pretežno tokom zaštitnih arheoloških iskopavanja, takođe potiče značajan broj svetiljki. Novija istraživanja na prostoru civilnog naselja doprinela su da se uradi jedna ovakva tipologija keramičkih svetiljki.

Sve svetiljke, ovde tipološki prikazane, obrađene su po tipologiji S. Loeschcke-a, D. Iványi, D. M. Bailey-a, O. Bronner-a, K. Goether-Polaschek i Lj. Bjelajac.¹⁰ Njihova tipologija kreće se od tipa I S. Loeschcke-a, D. Iványi, pa nadalje, ali u slučaju da kod njih nedostaje određeni tip koji se javlja u Singidunumu, on je nadopunjavan tipologijom nekog drugog autora, kod koga postoje takvi oblici svetiljki. Ovom analizom došli smo i do saznanja da Singidunum ima i jedinstvene tipove koji su do sada bili nepoznati u drugim provincijama i proizvodnim centrima.

U prvom planu nam je bilo da pružimo sigurnu tipologiju i hronologiju, do koje smo došli zahvaljujući egzaktnoj podeli na osnovu forme i već utvrđenih tipova. Kada za neke svetiljke nismo imali sigurne arheološke, stratigrafske podatke, analogije smo potražili u datovanom uporednom materijalu. Za pojedine primerke možemo dati samo terminus ante quem ili terminus post quem. Pored date tipologije, izložićemo razvojni put rimskih lampi, njihovo trajanje i rasprostiranje. Vodili smo računa i pravili razlike između importovanih lampi i lokalne produkcije jednog istog tipa.

OSNOVNE KARAKTERISTIKE RIMSKIH SVETILJKI

Svetiljke su bile neophodne za osvetljavanje, kako privatnih kuća, tako i javnih zgrada, hramova. Takođe, često se javljaju i kao grobni prilog.¹¹

Svetiljke radene od gline, bronz, gvožđa i stakla predstavljaju deo opreme domaćinstva. Sve one se

izrađuju serijski, uz pomoć kalupa. To podrazumeva da se prvo izradi kalup, na osnovu modela ili uzorka, koji se koristi dok god se iz njega može izvući što veći broj svetiljki. Svaki kalup se sastoji iz dve polovine, kao i sama svetiljka. Kalupi su punjeni glinom i posle sušenja modeli su vađeni, a zatim ručno spajani.

Kod svake lampe, bez obzira na tip, jasno se razlikuju dva dela. Gornja površina-disk i recipijent nezavisno se izrađuju, a potom spajaju u celinu predstavljajući u peć. Kod nekih tipova kljun i drška su naknadno, slobodno modelovani i spajani sa recipijentom. Kao što smo već naglasili, postoje i primerci čiji su recipijenti izrađivani na keramičkom vitlu, a potom ručno spajani sa gornjim delom koji je rađen u kalupu.

Osnovni elementi svake svetiljke (lucernae, a poznate još pod imenom luchni i lucernae fictiles) su: rezervoar (infundibulum), kljun-nos (rostrum) i drška (ansa). Rameni pojas (margo) i centralno polje (discus), sa otvorom za fitilj (linamentum), predstavljaju gornju polovinu svetiljke koja se kod svih tipova u rimskom, pa i kasnoantičkom periodu, uvek izrađuje u kalupu. Lampe često imaju i dršku (ansa) različitog oblika: trakastu, klinastu, listoliku, prstenastu i sl. Telo svetiljke, rezervoar (infundibulum) može biti različitog oblika, od kružnog, preko ovalnog, jajastog do kruškastog, potom pravougaonog, pa i loptastog. Ali zato im je dno uglavnom kružnog, a rede ovalnog ili nekog drugog oblika, i proizilazi iz samog oblika svetiljke.

Na diskovima najrazličitijih tipova rimskih lampi, poznatih i pod imenom »bildlampe«, dominiraju različite predstave. To su, pre svega, scene iz mitologije sa glavnim predstavnicima kapitolske trijade, istočnjačka božanstva, polubožanstva, potom i ukrasi koji simbolišu pravo i državu. Brojne su i scene iz svakodnevnog života, među kojima se javljaju predstave gladijatorskih borbi, erotske scene i dr. Predstave sa životinjama i biljkama, takođe su veoma čest motiv na rimskim lampama. Kasnije postaju sve prisutnije i svetiljke sa hrišćanskim simbolima. Ponekad se ukras i naknadno izvodi, putem urezivanja ili pečačenja najrazličitijih geometrijskih ili biljnih motiva.

⁹ Goethertt 1997, 15.

¹⁰ Loeschcke 1919; Iványi 1935; Bailey 1980; Broneer 1930; Goethertt-Polaschek 1985; Bjelajac 1982.

¹¹ Cumont 1973, 44–67.

HELENISTIČKE FORME LAMPI

Iz Singidunuma, za sada, potiču samo dve lampe koje su otkrivene u okviru civilnog naselja, na prostoru današnjeg Studentskog parka (nekad Univerzitetski). Iako su nađene u slojevima iz kasnijih perioda, svojim osnovnim karakteristikama, oblikom i bojom, pripadaju helenističkim formama ili su izrađene po njihovim uzorima. Ovi oblici nastali su tokom helenizma, mada nastavljaju svoj razvitak i u vreme rimske prevlasti.

TIP I

(sl. 1)

Uporedni tipovi: Broneer IV, VII; Iványi XXIV; Kuzmanov XII.

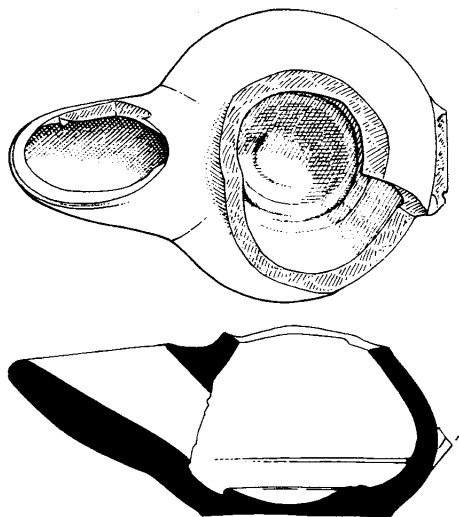
Lokalitet: Univerzitetski park, prilikom građevinskih radova 1944. godine.

Inv. br. AA/94.

Dim: duž. 89, šir. 59, h – 38, R diska/R dna 40 mm.

Datovanje: II – prva polovina III veka.

Opis: Lampa loptastog recipijenta sa izduženim i naglašenim kljunom. Dug nos ima veliki elipsast otvor za fitilj. Rameni pojas je širi, zaobljen. Dno blago prstenasto, kružno. Lampa je imala dršku. Izrađena je od crvene gline, premazana tamno-crvenom bojom, sa tragovima gorenja na kljunu. Nepublikovano.

Tip I (sl. 1) R 2:3

Ovaj primerak, otkriven tokom građevinskih radova, predstavlja kombinaciju dva tipa lampi O. Broneer-a: tipa IV,¹² i tipa VII, a među helenističkim lampama ona odgovara tipu XV.¹³ Kod R. H. Howland-a, koji je, takođe, sačinio tipologiju grčkih svetiljki, ovo je tip 37 S.

Lampa je loptastog recipijenta sa veoma izduženim kljunom, na kome je veći jajolik otvor za fitilj. Disk predstavlja sam otvor za sipanje ulja, koji je različite veličine.¹⁴ Dno im može biti ravno, kružno, ponekad naglašeno niskom stopom. Kod ovih varijanti rezervoar recipijenta može biti sferičan ili bikoničan, dok im je profil uvek zaobljen. Na bazi se mahom sreću spiralne linije, formirane prilikom odsecanja od podloge. Otvor za fitilj često je postavljen blizu tela svetiljke.¹⁵ Ovaj tip lampi javlja se već od kraja VI veka p.n.e. i proizvodi se veoma dugo. Kod kasnijih primeraka kljun je naglašeniji i ove lampe su tehnički preciznije izrade.¹⁶ Masovno se proizvode od druge polovine II sve do samog početka I veka, pa ih zato često datuju do sredine,¹⁷ a neki autori čak do kraja I veka. Identična lampa atičkog porekla ima i traka-stu dršku.¹⁸

Iako je svetiljka, na osnovu drugih nalaza sa istog lokaliteta, datovana u period od sredine II – prvu polovinu III veka, ona je proizvod koji svojim oblikom podseća na mnogo ranije svetiljke, a najkasnije iz sredine I veka.

TIP II

(sl. 2)

Uporedni tipovi: Goethert-Polaschek III, Leinbundgut IV.

Lokalitet: Univerzitetski park, prilikom izgradnje skloništa 1944. godine.

Inv. br. AA/665.

Dim: duž. 92, šir. 59, h – 32, R diska 29, R dna 29, visina sa drškom 38 mm.

Datovanje: II – prva polovina III veka.

Opis: Svetiljka jajolikog oblika. Disk je udubljen, male površine, sa oštećenim otvorom za sipanje ulja koji je, najverovatnije, bio u sredini. Otvor je obrubljen niskom plastičnom trakom. Rameni pojas je širi, visećeg tipa, i ukrašen sa četiri kanelure neposredno uz dršku. Otvor za fitilj na kljunu naglašen je plastičnom kružnom trakom. Drška je trakasta sa uskim ovalnim otvorom. Dno je blago uvučeno. Svetiljka je izrađena od gline mrke boje, tanjih zidova. Nepublikovano.

¹² Broneer 1930, 39–42, tip IV, Pl. II, 45–46, tip VII, Pl. III; Szentlélek 1969, 37–41.

¹³ Broneer 1930, 55, Pl. V; Vikić-Belančić 1971, T. XVIII, 6, 7, 10.

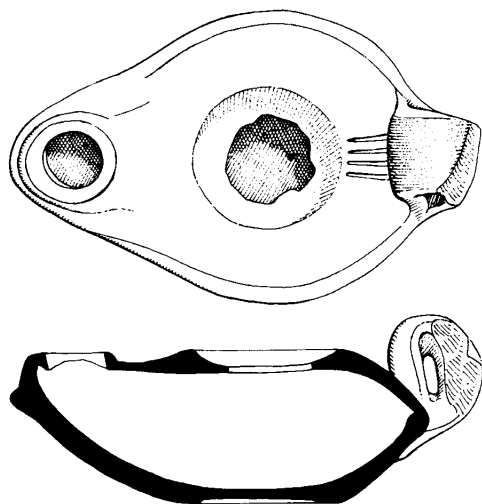
¹⁴ Bruneau 1965, 22–28, Pl. 2–7.

¹⁵ Broneer 1930, 40.

¹⁶ Szentlélek 1969, 37.

¹⁷ Bruneau 1965, 28, Pl. 4/238.

¹⁸ Howland 1958, 121, Pl. 19 /504, Pl. 45/504.

Tip II (sl. 2), R 2:3

Lampe su prepoznatljive po izrazito jajolikom obliku tela sa veoma malim diskom. Rameni pojas im je veoma širok, zaobljenog oblika, neukrašen ili ukrašen plastičnim tačkicama, bobicama ili kružnicama. Mali disk im je oivičen plastičnom trakom kružnog ili kvadratnog oblika. Dno prati oblik lampe pa je uglavnom ovalno, mada su poznati primerci i kružnog dna. Drška im je veća, traka-sta, sa perforacijom.

Svetiljke ovog oblika u potpunosti su u helenističkoj tradiciji, i datuju se najkasnije do sredine I veka.¹⁹ Gore opisana svetiljka, iako nešto većih dimenzija, svojim oblikom, ali i drugim bitnim karakteristikama, po svemu pripada helenističkom tipu. Nađena je u kontekstu nalaza koji su opredeljeni u kasniji period, II–III vek, pa je tako i datovana.

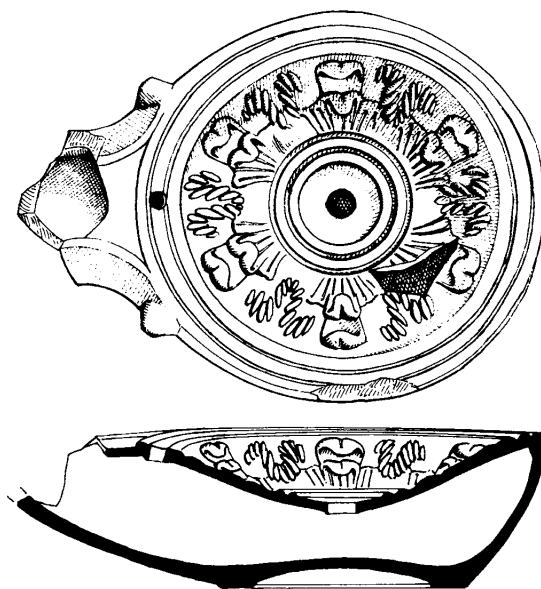
RIMSKI TIPOVI LAMPI

TIP I – svetiljke s volutama (sl. 3–5)

Uporedni tipovi: Loeschcke I; Iványi I; Broneer XXII; Bailey A;

Heres B, Goethert-Polaschek VI–VII, Bjelajac I.

Jedan od najpopularnijih tipova lampi su, svakako, lampe s volutama i uglastim nosom, koji se razvio tokom I veka. Svetiljke ovog tipa su različitih dimenzija. Glavnu odliku čine volute koje flankiraju uglasti kljun. Svetiljke imaju kružno telo i relativno plitak recipijent (infundibulum). Disk je jače ili slabije udubljen (konkavan) i često ukrašen reljefnom predstavom. Rameni pojas je raščlanjen koncentričnim prstenovima ili žljebovima, a S. Loeschcke razlikuje devet različitih ramenih profilacija.²⁰ Dno ovih svetiljki je prstenasto ili ravno sa urezanom kružnicom. S. Loeschcke ustanovljava tri varijante na osnovu odnosa širine kljuna prema recipijentu svetiljki.

Tip Ia (sl. 3), R 2:3

TIP Ia – podvarijanta bez jezička (sl. 3)

Uporedni tipovi: Loeschcke varijanta A; Iványi varijanta I; Bailey A, grupa I–II; Goethert-Polaschek VI.

Lokalizet: Temišvarska ulica, grob u obliku bunara.

Inv. br. AA/1785.

Dim: očuvana duž. 106, šir. 79, h – 30, R diska 65, R dna 49 mm.

Datovanje: sredina I – početak II veka.

Opis: Svetiljka s volutama kojoj nedostaje kljun. Disk je jako udubljen, reljefno ukrašen biljnim ornamentom, sa predstavom akantusovog lišća. U samom centru je otvor za sipanje ulja oko koga su dva koncentrična kruga. Na ramenu je otvor za vazduh. Lampa stoji na plitkoj prstenastoj stopi, dok je samo dno udubljeno. Izrađena je od oker gline, fine fature i tankih je zidova. Bojena je tamnocrvenom bojom, mrko firnisovana.

Publikovano: Pop-Lazić 2002, 34, sl. 16/2.

U okviru ove varijante S. Loeschcke razlikuje dve podvarijante: kad se kljun naglo sužava prema vrhu svetiljke, a dno je najčešće prstenasto i podvarijantu sa uzanim jezičastim kanalom koji prekida niz prstenova ramenog pojasa. Ova druga podvarijanta pripada Bailey-evom tipu A, grupi I, koji kaže da je kanal između diska i nosa

¹⁹ Goethert-Polaschek 1985, 11, Abb. 3/3, Taf. 16, 3.

²⁰ Loeschcke 1919, 223, Fig. 2.

svetiljke.²¹ Za ovu varijantu karakteristično je da se na ramenom pojasu nalazi više koncentričnih krugova. D. M. Bailey-eva grupa II, tipa A, pripada u potpunosti prvoj podvarijanti varijante A S. Loeschcke-a i datuje se u period od kasnog I veka p. n. e. do kraja treće trećine I veka, i nema jezičak.²² Bailey-eva grupa I, tipa A, ima jezičak i odgovara varijanti 1 D. Iványi.²³ K. Goethert-Polaschek je, upravo zbog pojave jezička, opredelila ovakve lampe u poseban tip, tip VI.²⁴

Ovo je za sada jedini importovani primerak ove varijante, otkrivene u Singidunumu. Druga varijanta, sa jezičkom, nije konstatovana na prostoru antičkog grada.

TIP Ib

(sl. 4)

Uporedni tipovi: Loeschcke varijanta B,

Bailey A, grupi III i IV,

Iványi varijanta 2, Goethert-Polaschek VII A.

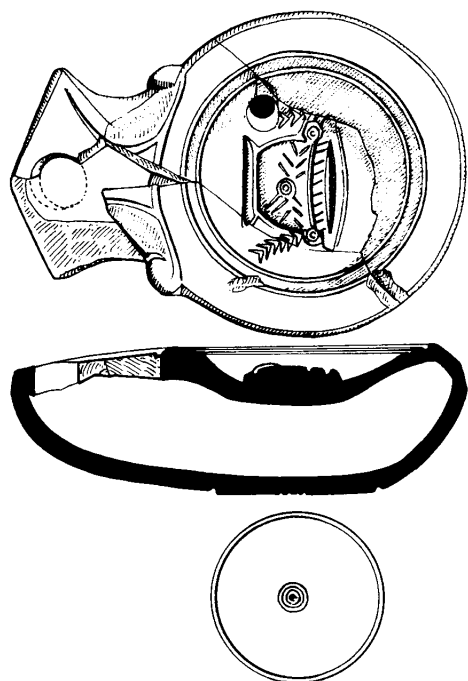
Lokalitet: Beogradska tvrđava, Veliki Kalemegdan –Kastrum, sonda 6, blok 1, otkopni sloj X, kota 109, 96, arheološka iskopavanja 1981. godine.

Inv. br. C–52.

Dim: duž. 90, šir. 66, h – 30, R diska 48, R dna 32 mm.

Datovanje: druga polovina I – početak II veka.

Opis: Na udubljenom disku svetiljke je predstava kratera ispod čijih drški su predstavljene graničice. Disk je odvojen od ramena, sa dva žljeba, a rameni pojas pripada Loeschcke-ovom tipu IVb.

Tip Ib (sl. 4), R 2:3

Otvor za ulje pomeran je u levu stranu. Nedostaje deo kljuna. Na kružnom, prstenastom dnu urezana je kružnica po obodu, a u centru dva koncentrična kružića sa tačkom u sredini. Izrađena je od svetlocrvene gline, tankih zidova, bojena crvenom bojom i mrko firmisovane površine. U pitanju je importovan primerak.

Publikovano: Bjelajac 1982, 15, T. I, 1.

Kljun je širi u predelu voluta, ali se dalje sužava ka svom vrhu. Kod ove varijante dno može biti ravno ili prstenasto. Ova varijanta odgovara D. M. Bailey-evom tipu A, grupi III i IV, a razlike se ogledaju jedino u formi ramenog pojasa. Naime, rameni pojas je širi, a sami prstenovi su nešto dublje modelovani. Grupa III ima rameni pojas koji pripada formi S. Loeschcke I, II a, III a i III b.²⁵ Kod Bailey-eve grupe IV ove svetiljke imaju rameni pojas koji pripada formama II b, IV b, VI a i VI b, a ni jedna lampa nema dršku i nije starija od kraja treće trećine I veka.²⁶ Ova varijanta, nekad, na bazi ima i pečat »planta pedis«, nepoznate radionice iz severne Italije I veka.²⁷ Varijanta 2 D. Iványi u potpunosti odgovara podvarijanti jedan, varijanta A tipa I S. Loeschcke-a.

I sa drugih lokaliteta svetiljke s predstavom kratera na disku opredeljene su u ovu varijantu.²⁸ Možemo slobodno naglasiti da je ovaj motiv bio popularan na tlu Italije i u dunavskim provincijama.

Iako je ova lampa datovana u drugu polovinu I – početak II veka, kao importovan primerak,²⁹ moramo napomenuti da je u istom sloju bio i novac Hadrijana, što nalaz bliže opredeljuje u prvu polovinu II veka.

TIP Ic

(sl. 5)

Uporedni tipovi: Loeschcke varijanta C,

Iványi varijanta 3, Bailey A, grupe V i VI,

Goethert-Polaschek VII V.

Lokalitet: Beogradska tvrđava, Donji grad – antičko naselje, kv. D–VI, između profila C5–D5 i zida 30, arheološka iskopavanja 1981. godine.

²¹ Bailey 1980, 128, Pl. 1.

²² Bailey, 1980, 132, Pl. 2.

²³ Iványi 1935, 11.

²⁴ Goethert-Polaschek 1985, 15–18.

²⁵ Bailey 1980, 135–136, Pl. 3–6; Schäfer, Marczoh 1990, 25.

²⁶ Bailey 1980, 147, Pl. 7; Alram-Stern 1989, 28.

²⁷ Szentlélek 1969, 70.

²⁸ Loeschcke 1930, Taf. XVI, 110; Iványi 1935, T. 6/5, No. 130; Daneauve No. 654, T. LXV; Larese 1983, 28, No. 8, 24, fig. 8, 24.

²⁹ Bjelajac 1982, 15.

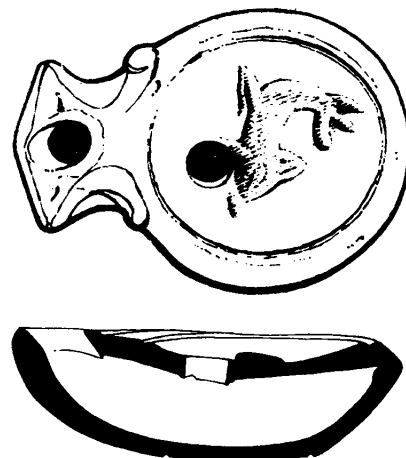
Inv. br. C-127.

Dim: duž. 76, šir. 66, h – 23, R diska 40, R dna 32 mm.

Datovanje: III vek (?)

Opis: Svetiljka koja na udubljenom disku ima predstavu delfina. Volute su naglašene i plastično se spuštaju uz donji deo recipijenta. Otvor za ulje je pomeren ka kljunu, a oko diska, na rame-nom pojasu, nalazi se koncentrični prsten. Rame-ni pojas pripada Loeschcke-ovom tipu VIa. Dno je ravno i oivičeno koncentričnim krugom. Izrađena je od svetlocrvene gline, fine fakture i tankih zidova, sa crveno-mrkom firnisovanom površinom.

Publikovano: Bjelajac 1982, 15, T. I, 2.

Tip Ic (sl. 5), R 2:3

Kljun ili nos svetiljke ima istu širinu u pojasu voluta i spoljnih uglova, a ponekad su spoljni uglovi nosa i širi. Dno je najčešće ravno. D. M. Bailey-ev tip A, varijante V i VI veoma su srodne. Sve ove lampe su manjih dimenzija i širokog nosa. Rame je šire, ravnije i ima mnogo manje koncentričnih prstenova, najčešće jedan do dva. Rame-ni pojas odgovara S. Loeschcke-ovim formama IVa i b. Ove lampe mogu imati i dršku.³⁰ D. Bailey smatra da su varijante tipa I, lampe širokog truogaonog nosa s volutama nastale u Londonu, jer i sam Loeschcke za svoj tip Ic smatra da je nastao u Reciji, po italjskim uzorima. Oba autora slažu se u pogledu datovanja ovih varijanti: da su nastale tek u trećoj trećini I i trajale do sredine II veka.³¹ Varijante S. Loeschcke-a B i C, odgovaraju varijanti 3 D. Iványi.

G. Heres smatra da su sve ove varijante u provinciju stigle kao import, da varijanta V u dunavskim provincijama traje i poklapa se sa Hadrijanovim vremenom, dok je varijanta S u upotrebi tek od vladavine Vespazijana.³²

Za sve primerke iz Singidunuma, koji pripadaju pomenutim varijantama, moramo naglasiti da su izrađeni od kvalitetne, dobro prečišćene zemlje, tankih zidova, s vrlo plastičnim reljefom. Od ukrasa na disku zastupljeni su: predstave likova mitološkog i profanog karaktera, potom životinjske figure,³³ kao i floralni ornament. Prema stratigrafskim podacima i načinu izrade, lampe ovog tipa mogu se datovati u kraj I i početak II veka,³⁴ ali njihovo trajanje u Singidunumu potvrđeno je i u poslednjim decenijama III, pa i početku IV veka. U Viminacijumu je ovaj tip svetiljki veoma brojna. Sve tri varijante zastupljene su sa preko 650 primeraka, a nalaze se u grobovima od vremena Agripe, pa do Karakale.³⁵

Iz Singidunuma, za sada, nije poznata ni jedna svetiljka tipa I A, podvarijante sa uzanim jezičkom na kljunu. Druga podvarijanta tipa I A, za sada, nalažena je samo u najstarijim grobovima u obliku bunara. Varijanti IV pripada više svetiljki otkrivenih kako u okviru naselja, tako i u kastrumu IV Flavijeve legije. U okviru kastruma, ovaj

tip svetiljki nalažen je i u slojevima koji su iz vremena cara Hadrijana. Importovani primerci (sl. 4), nastali u II veku, nalaze se u i kasnijim slojevima III veka. Varijanta Ic najbolje je zastupljena u Singidunumu. Nalazi potiču iz naselja i kastruma i datovani su u period od II do kraja III veka. Najbolju ilustraciju ovako dugog trajanja ovog tipa svetiljki pokazuje nalaz iz naselja (sl. 5) koji je otkriven u sloju, iz vremena nasipanja, s novcem Proba i Maksencija (kraj III – početak IV veka). Niz autora smatra da to i jeste vreme prestanka njihove proizvodnje.³⁶ Lampe ovog tipa iz Singidunuma ili su import, i to, verovatno, italjski ili su dobar provincijski rad.

TIP II – svetiljke uglastog kljuna bez voluta

(sl. 6)

Uporedni tipovi: Loeschcke II;

Iványi V, Goethert-Polaschek VIII.

Lokalitet: Beogradska tvrđava, Veliki Kalemegdan –Kastrum, sonda 1, blok 1–2, ukop, arheološka iskopavanja 1976. godine.

Inv. br. C-65.

Dim: o. duž. 65, šir. 68, R diska 40 mm.

Datovanje: druga polovina II – početak III veka (?)

Opis: Fragmentovana svetiljka, uglastog nosa, sa očuvanom gornjom polovinom. Disk je udubljen

³⁰ Bailey 1980, 150–152, Pl. 8.

³¹ Loeschcke 1919, 217; Bailey 1980, 152.

³² Heres 1972, 18–19.

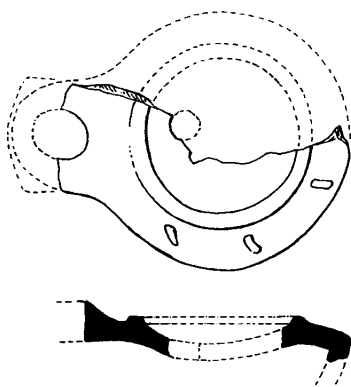
³³ Bjelajac 1982, tip I, T. I, 1–3.

³⁴ Bjelajac 1982, 15.

³⁵ Korać 1995, 18.

³⁶ De Carolis 1982, 24; Alram–Stern 1989, 25, 27.

i odvojen od ramenog pojasa plastičnom trakom. Rame je ukrašeno sa tri pravougla, plastična ukraša. Na kljunu su tragovi gorenja. Izrađena je od crvene gline, dobro prečišćene, debljih je zidova sa tragovima premaza crvenom bojom. Nепublikovano.

Tip II (sl. 6), R 2:3

Pored uobičajenih svetiljki sa jednim kljunom, one mogu imati i više kljunova.³⁷ Pošto je nos, odnosno kljun, organski vezan sa recipijentom, ove svetiljke imaju više kruškoliki oblik. Disk može da bude ukrašen, ali isto tako i bez ukrasa. Kod ranih primeraka rameni pojas je neukrašen, dok se kasnije javljaju različiti pečatni ornamenti, i to najčešće jajoliki ili koncentrični kružići, pa i jednostavni geometrijski ukrasi.

Ovaj tip nije tako čest, i brojnije ga predstavljaju svetiljke sa više kljunova. Kod svetiljki sa više kljunova recipijent je kružan, a može da ima 5, 6 ili 9 rostruma. Karakterističan im je završetak kljuna koji je ravan ili trouglast. Ove lampe poznate su iz Panonije i uvek imaju dršku u obliku lista, a datovane su u II vek.³⁸ U grobovima Viminacijuma ovaj tip je, takode, redak i u upotrebi je samo tokom druge polovine I veka³⁹ i, verovatno, u prvim decenijama II veka.

Nalaz sa Beogradske tvrđave, iz ukopa, bilo je teško datovati, jer su u njemu otkriveni raznorodni predmeti jednog šireg vremenskog perioda. Ovo je, za sada, jedini predstavnik ovog tipa u Singidunumu.

TIP III – svetiljke sa više kljunova, volutama i drškom

(sl. 7)

Uporedni tipovi: Loeschcke III; Iványi III, Broneer XXI, Bailey D, Heres A, Goethert-Polaschek Xa.

Lokalitet: Plato ispred Filozofskog fakulteta, iz tzv. »kuće sa pleterom«, zaštitna arheološka iskopavanja 1972. godine.

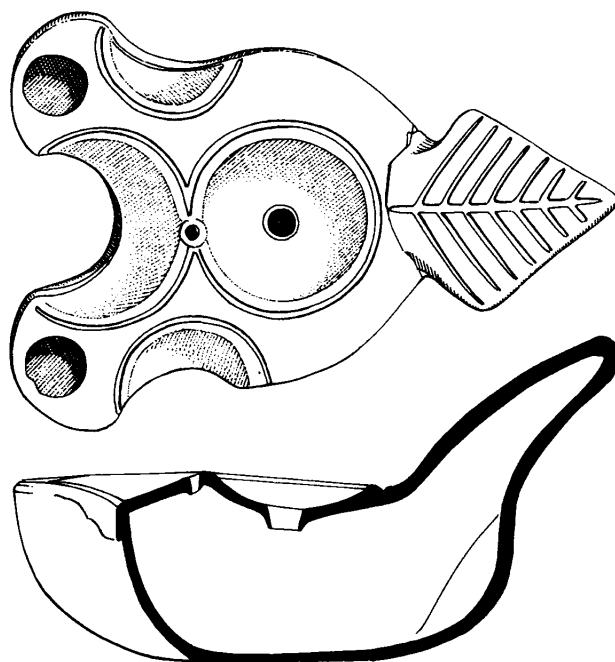
Inv. br. AA/2908.

Dim: duž. 125, šir. 70, h – 37, R diska 38, R dna 35, raspon između kljunova 85 mm.

Datovanje: prva polovina ili sredina II veka.

Opis: Potpuno očuvana svetiljka čiji je disk oivičen plastičnom trakom, neukrašen, i tako odvojen od visećeg ramenog pojasa. Sam disk je udubljen, a na prelazu u rameni pojas ka kljunovima nalazi se rupica za vazduh. Dva kljuna se završavaju zaobljeno. Oba kljuna ukrašena su sa po dve pliće kanelure koje aludiraju na volute. Drška je u osnovi trougaonog oblika i ukrašena nizom kosih ureza, tako da predstavlja list. Dno je ravno. Izrađena je od svetlocrvene gline, premazana crvenom bojom, sa tragovima tamnog firnisa.

Publikovano: Bojović 1975, 12, 18, sl. 9/3.

Tip III (sl. 7), R 2:3

Svetiljke ovog tipa karakterišu izduženi kljunovi koji su pri vrhu zaobljeni. Njihove volute su ponekad veoma sumarno modelovane, a kljunovi mogu biti i izduženi, sa trougaonim vrhom.⁴⁰ Većina autora smatra da su ove keramičke lampe nastale direktno od bronzanog prototipa.⁴¹

³⁷ Loeschcke 1919, 221; Vikić-Belančić 1971, 111.

³⁸ Iványi 1935, 12, Taf. XXIV, 1–7.

³⁹ Korać 1995, 73.

⁴⁰ Alram-Stern 1989, 31.

⁴¹ Bailey 1980, 199.

O. Broneer je mišljenja da su im uzori bile kasnohelenskičke bronzane lampe, što važi i za lampe s volutama i uglastim nosom.⁴² I niz drugih autora ima identično mišljenje o poreklu svetiljki sa dva kljuna (dilychnoi).⁴³ One se prvo javljaju u Italiji, već na početku I veka, a tokom flavijske epohe dobijaju figuralni ukras na disku.⁴⁴

Disk je kružan, uvučen i najčešće ukrašen jednostavnim reljefnom predstavom ili je neukrašen. Od ukrasa čest je motiv sa predstavom Lune, potom rozete i erotične scene.⁴⁵ Ovaj tip je nešto većih dimenzija i uglavnom ima ukrasnu dršku listolikog tipa, potom trouglastu, u obliku lunule, a sreće se i prstenasta.⁴⁶ Dno recipijenta svetiljke može biti ravno, prstenasto ili u obliku niske stope. Njihova površina je najčešće firnisovana i to od oranžcrvene do tamnobraon boje, sa mnogim varijacijama istih boja.

D. M. Bailey tip D deli na sedam varijanti (I–VII), i to kako po formi ramenog pojasa, tako i prema obliku drške.⁴⁷

B. Vikić-Belančić predlaže, na osnovu nalaza iz Panonije, podelu na tri varijante: a, b, c.⁴⁸ Varijanta a: sa plastično oblikovanim volutama i reljefno ukrašenim diskom. Varijanta b: ima stilizovane, urezane volute, i ramena ukrašena pečatnim ukrasom. Varijanta c: ima traku koja imitira volute i prati konturu nosa.

Ova svetiljka iz Singidunuma, iako nema ukras na ramenu, po volutama pripada drugoj varijanti B. Vikić-Belančića i E. Alram-Stern-a.⁴⁹ Volute su linearno predstavljene, bez naglašenih kuglastih ili spiralnih završetaka. Recipijent lampe je relativno visok. Drška ima trougaoni oblik. T. Szentléleky⁵⁰ datira ovaj tip svetiljki u prvu polovinu II veka, s tim što traje tokom čitavog II, a javlja se i početkom III veka.⁵¹ Datovanje nalaza iz »kuće sa pletrom – kuća 1« u potpunosti se poklapa sa vremenom nastanka i trajanja ovog tipa, koji je za sad zastupljen samo sa ovim, jednim primerkom.

TIP IV – svetiljke kružnog tela povezanog s kljunom

(sl. 8)

Uporedni tip: Alicu XXV.

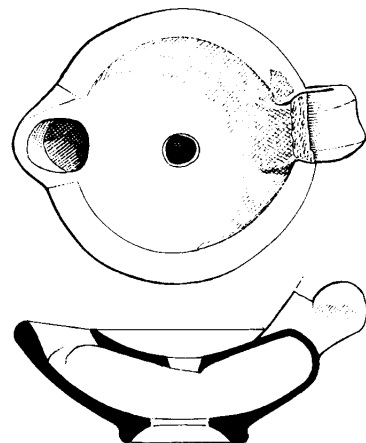
Lokalitet: ugao Knez Mihailove ulice i Obilićevog venca.

Inv. br. AA/1141.

Dim: duž. 70, šir. 55, h – 24, R diska 38, R dna 25, visina sa drškom 32 mm.

Datovanje: druga polovina I – druga polovina II veka.

Opis: Svetiljka konkavnog diska, sa zaobljenim ramenima. Otvor za ulje je mali, u centru. Na malom kljunu je veći otvor za fitilj, koji je u sklopu ramenog pojasa. Drška je puna, trakasta, delom fragmentovana. Dno je na prstenastoj stopi, sa udubljenom centralnom površinom. Izrađena je od oker gline, fine fakture, glačane spoljašnjosti. Nepublikovano.

Tip IV (sl. 8), R 2:3

Ovakve svetiljke nisu brojne, pa samim tim nisu ni izdvajane u poseban tip, sem u provinciji Dakiji.⁵² Mi smo ih, takođe, izdvojili na osnovu nekoliko bitnih karakteristika. Pre svega, to je kružni oblik recipijenta, sa minimalno izdvojenim i naglašenim kljunom. Disk je udubljen, konkavan, neukrašen, dok je rameni pojas naglašen samim modelovanjem u kalupu, tako da se on posebno ne izdvaja. Disk prelazi u rame koje je blago zaobljeno. Drška je puna, trakasta ili prstenasta, naknadno pridodata, ponekad sa dodatnim ukrasom na disku, kao kod našeg primerka. Dno je na izrazito prstenastoj stopi koja je naglašena i udubljena na sredini.

Ovo je, za sada, jedinstven nalaz, otkriven slučajno prilikom praćenja građevinskih radova, u neposrednoj blizini prostora gde su otkriveni i najstariji grobovi u obliku bunara.⁵³ U provinciji Dakiji, gde je takođe konstatovan, ovaj tip traje do kraja II veka.⁵⁴

⁴² Broneer 1930, 73–76.

⁴³ Heres 1969, 43.

⁴⁴ Heres 1972, 11.

⁴⁵ De Carolis 1982, Tav. XII, 1.

⁴⁶ Bailey 1980, Pl. 26–36; Vikić-Belančić 1971, 107; Alram-Stern 1989, 32, Taf. 18/71, Taf. 19/75, 79–80; Schäfer, Marczoh 1990, 34–37.

⁴⁷ Bailey 1980, 201–202, 204, 206–207, 212–213, 216–217, Pl. 26–36.

⁴⁸ Vikić-Belančić 1971, 110.

⁴⁹ Vikić-Belančić 1971, 112; Alram-Stern 1989, 33, Nr. 79–88.

⁵⁰ Szentléleky 1969, 117–118.

⁵¹ Solesnow 1988, 51–52, Taf. 23–27.

⁵² Alicu 1994, 141.

⁵³ Valtrović 1885, 69–70.

⁵⁴ Alicu 1994, 141.

TIP V – kružne svetiljke s volutama uz disk, kružno završenog kljuna (sl. 9)

Uporedni tipovi: Loeschcke IV;

Iványi II, Broneer XXIII, Bailey B, Heres C, Goethert-Polaschek X b.

Lokalitet: Temišvarska ulica, iz rimskog groba u obliku bunara.

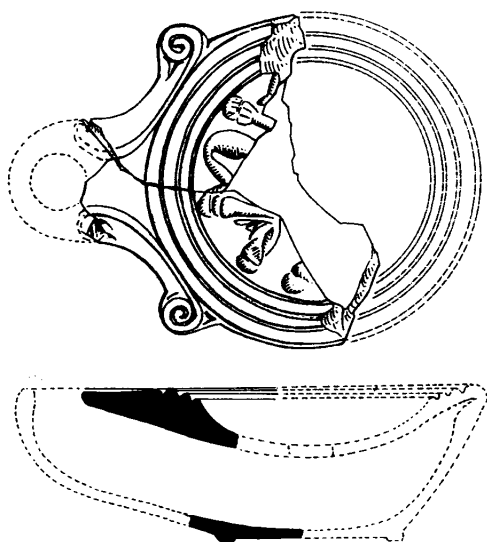
Inv. br. AA/1786.

Dim: o. duž. 64, šir. 70, h – 32, R diska 36 mm.

Datovanje: kraj I – prva polovina II veka.

Opis: Fragmentotovana svetiljka, kojoj nedostaje veći deo diska i kljun. Disk koji je udubljen i ima nejasnu reljefnu predstavu, odvojen je sa tri plastične trake od ramenog pojasa. Volute su prislonjene uz rame, fino modelovane. Dno je ravno i ima naglašen prsten. Izrađena je od svetlocrvene gline, premazana tamno crvenom, mrkom bojom.

Publikovano: Pop-Lazić 2002, 34, sl. 16/1.

Tip V (sl. 9), R 2:3

Pored voluta, ove svetiljke imaju izdužene kljunove zaobljenog i nešto suženog vrha.⁵⁵ Blago konkavan i okrugao disk ukrašen je različitim reljefnim predstavama. Rameni pojas naglašen je prstenovima, dok im je dno prstenasto ili češće u obliku ravne stope. Ponekad mogu imati i dršku, i to trakastu ili prstenastu. Ove lampe su istovremene sa S. Loeschcke-ovim tipom I; uglavnom su bojene u nijansama od narandžastocrvene, preko mrke do svetlo ili tamnobraon boje.⁵⁶

D. M. Bailey u okviru ovog tipa razlikuje pet varijanti. Tako njegova varijanta I ima rameni pojas Loeschcke-ove forme IIa–b, III i IV, i sve nalaze ove varijante autor datuje u period od Tiberija do Klaudija, a najkasnije do sredine I veka.⁵⁷ Varijanta II ima nešto kraći kljun, ravna ramena,

forme III i IV, i traje do kraja I veka. Treća varijanta (III) sa ramenim pojasom forme V, VI i VII a, traje od tridesetih godina I veka, pa do njegovog kraja.⁵⁸ Varijanta IV ima rameni pojas forme VIIb, a datuje se u period od Klaudija do Trajana. Najkarakterističnija je varijanta V, koja uvek ima dršku na obodu lampe ili njenom disku. Baza im je prstenasta ili ravna, a ramena pripadaju formi VIa i VIIb.⁵⁹ Na osnovu ovako detaljnog datovanja i razlika koje su uočene, možemo zaključiti da se svetiljke ovog tipa u svim varijantama javljaju već od doba Avgusta i traju do sredine II veka.

G. Heres smatra da su ove svetiljke nastale direktno iz njegovog tipa V (Loeschcke I).⁶⁰ Volute se naslanjaju uz rameni pojas, i kod ranih tipova su naglašene, više izlaze u polje. One, po istom autoru, traju tokom čitavog I i II veka, a svi primerci, nastali u radionicama rajnskih provincija, imaju trakastu, perforiranu dršku.⁶¹

Ove konstatacije G. Heresa potvrđuju i nalazi iz Viminacijuma koji koriguju ranija datovanja ovog tipa. Viminacijumske svetiljke pokazuju da ovaj tip nije karakterističan samo za I, već traje do kraja II veka.⁶² U tom kasnijem periodu, one se po formi skraćuju, recipijent im je dublji, a sama izrada i obrada je nemarnija. Neki tipovi ovih svetiljki imaju i ime majstora, proizvođača.⁶³

Paleta ukrasa je srodna prethodnim tipovima svetiljki sa volutama, a pogotovo tipu I. Na disku su predstavljena božanstva, mitske scene, životinje, floralni, geometrijski i drugi motivi. Takođe, zastupljeni su i omiljeni motivi preuzeti iz helenizma, kantaros i vinova loza. Rameni pojas na fragmentovanim primercima iz Singidunuma ima profilacije V, VI i VII S. Loeschckea.

Ovo je, za sada, samo jedan, najverovatniji predstavnik ovog tipa, otkriven u grobu u obliku bunara. U civilnom naselju, za sada, nije otkrivena ni jedna lampa ovog tipa.

TIP VI – kružne svetiljke s drškom neukrašenog diska

Varijanta 1 (sl. 10)

Uporedni tip: Alicu XXII.

Lokalitet: Konak kneginje Ljubice, jama 4, zaštitna arheološka iskopavanja 1972. godine.

⁵⁵ Loeschcke 1919, 225; Iványi 1935, 11.

⁵⁶ Bailely 1980, 153.

⁵⁷ Bailey 1980, 154, Pl. 9.

⁵⁸ Bailey 1980, 157–159, 172, Pl. 10–17.

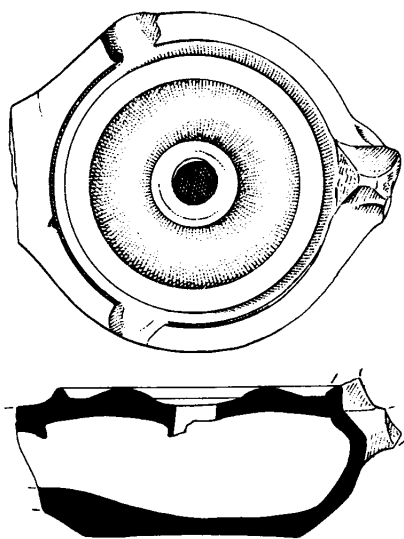
⁵⁹ Bailey 1980, 177, 180, Pl. 18, 20.

⁶⁰ Heres 1972, 35.

⁶¹ Heres 1972, 44.

⁶² Korać, 1995, 81–82.

⁶³ Vikić-Belančić 1971, 108–109, kat. 145, T. IX, 5; T. XXI, 9; Korać, 1995, 82.

Tip VI, varijanta 1 (sl. 10), R 2:3

Inv. br. AA/3015.

Dim: o. duž. 78, šir. 68, h – 32, R diska 58, R dna 40 mm.

Datovanje: kraj II veka.

Opis: Lampi nedostaje kljun i trakasta, perforirana drška. Površina diska je veća, neukrašena, oivičena oštrom kružnom trakom. Rameni pojas je uzan, veoma zakošen i na njemu se nalaze dve bradavice, naspramno položene. Drška je naknadno pridodana, kao i sam kljun. Dno je ravno. Izrađena je od crvene gline, srednje fature, debljih zidova.

Nepublikovano.

Varijanta 2 (sl. 11)

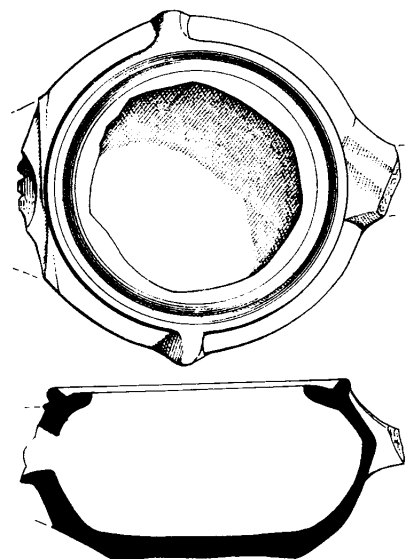
Lokalitet: Studenski trg br. 9, rov od zida kuće 1, zaštitna arheološka iskopavanja 1992. godine.

Inv. br. C-11.

Dim: o. duž. 76, šir. 74, h – 37, R diska 61, R dna 36 mm.

Datovanje: druga polovina II veka.

Opis: Fragmentovana veća svetiljka kojoj nedostaje kljun i drška. Telo svetiljke je u obliku šoljice, prelomljeno na dva pojasa. Prvi predstavlja rameni pojas, veoma zakošen, a drugi je sastavni deo donjeg recipijenta. Na ramenu su dve bradavice, naknadno prilepljene. Disk ima veliki, nepravilan otvor oko koga je niži prsten, a potom viši koji ga i odvaja od ramena. Drška je fragmentovana. Dno je kružno, ravno. Izrađena je od svetlooker, beličaste gline, fine fature, tankih zidova.

Tip VI, varijanta 2 (sl. 11), R 2:3

Publikovano: Bikić, Nikolić-Đorđević, Simić 2002, 197, sl. 10, 1.

Svetiljke kružnog tela, većeg neukrašenog diska, ravne površine. Oblikom recipijenta podsećaju na male šolje. Disk im je odvojen od ramenog pojasa plastičnom trakom, a na ramenu se nalaze dve bradavice. Lampe su imale dršku, a pošto su one oštećene, možemo pretpostaviti da su bile trakasta, pa čak i perforirane. Dno je ravno, kružno, ponekad sa urezanim krugom. Donji deo recipijenta izrađuje se na vitlu. Fine su fature, boje cigle – crvene, dobro pečene.

Razlikujemo dve osnovne varijante ovog tipa: lampe zatvorenog diska i lampe sa potpuno otvorenim diskom. Prva varijanta poznata je iz Ulpija Trajane, gde je otkriveno više lampi ovog tipa i javljaju se u drugoj polovini II veka.⁶⁴ Javljaju se i na tlu severne Italije, za koje autor smatra da su, verovatno, lokalna produkcija koja se proizvodila samo tokom II veka.⁶⁵

Druga varijanta, potpuno otvorenog diska, mogla bi da predstavlja i tip svetiljki u obliku šoljica, ali zbog prisutnih bradavica na ramenom pojasu uvrštena je u ovu grupu. Obe varijante ovog tipa svetiljke otkrivene su na prostoru civilnog naselja i datovane su u drugu polovinu II, kraj II veka, prema stratigrafiji pomenutih lokaliteta.⁶⁶ Da li se ovaj tip svetiljki proizvodio u Singidunumu ili ne, teško je reći. Možda su dospale kao uvoz iz susedne provincije, Dakije.

⁶⁴ Alicu 1994, 140, fig. 8, 1056.

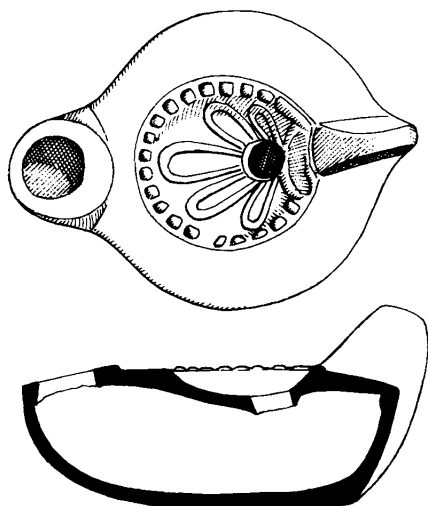
⁶⁵ Grassi 2003, 4, fig. 13.

⁶⁶ Bikić, Nikolić-Đorđević, Simić 2002, 197.

TIP VII – svetiljke kratkog zaobljenog kljuna

(sl. 12–18)

Uporedni tipovi: Loeschcke VIII; Iványi VII, Broneer XXV, Bailey O, P i Q, Heres E, Goethert-Polaschek XIX, Bjelajac II.

Tip VII, varijanta 1 (sl. 12), R 2:3

Varijanta 1

(sl. 12)

Uporedni tip: Loeschcke VIII/K.

Lokalitet: Bulevar revolucije 72–78, iz sloja uništenih grobova, prilikom građevinskih radova.

Inv. br. AA/664.

Dim: duž. 81, šir. 60, h – 27, R diska 36, R dna 36, visina sa drškom 42 mm.

Datovanje: II–III vek

Opis: Manja dobro očuvana svetiljka, čiji je disk udubljen i odvojen od ramenog pojasa plastičnom trakom podeljenom na niz nepravilnih kocica. Sam disk je ukrašen motivom rozete sa pet latica, koje se formiraju oko otvora za sipanje ulja. Rameni pojas je neukrašen, blago zakošen. Oko kljuna nalazi se plastična traka. Drška na ramenom pojasu je puna i vertikalna. Dno je ravno, sa jednom koncentričnom kružnicom. Izrađena je od svetlo mrke gline.

Publikovano: Kondić, Todorović 1956, sl. 12; Pop-Lazić 2002, 61, sl. 16, 4.

Varijanta 2

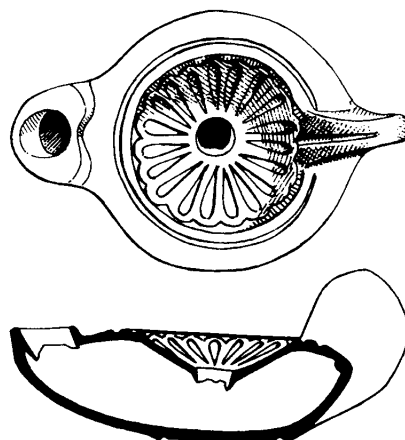
(sl. 14)

Uporedni tip: Loeschcke VIII/N.

Lokalitet: Knez Mihailova 30, sonda I–II, ispuna rova, arheološka zaštitna iskopavanja 1992.

Inv. br. C–111.

Dim: duž. 79, šir. 53, h – 22, R diska 34, R dna 32, visina sa drškom 34 mm.

Tip VII, varijanta 2 (sl. 13), R 2:3

Datovanje: sredina II – treća decenija III veka.

Opis: Mala svetiljka, kružnog tela, udubljenog diska na kome je predstavljena rozeta sa 11 latica. Rame je zakošeno i ukrašeno koncentričnim krugom. Oko kljuna je srcolik završetak. Drška je trakasta, polazi od dna ka disku i ukrašena je jednom kanelurom po sredini. Na ravnom dnu je urezan krug. Izurađena je od crvene gline, a firnisovana crvenom bojom.

Publikovano: Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 124, sl. 48/7.

Lokalna varijanta – 2a

(sl. 14)

Lokalitet: Bulevar revolucije 72–78, tokom građevinskih radova.

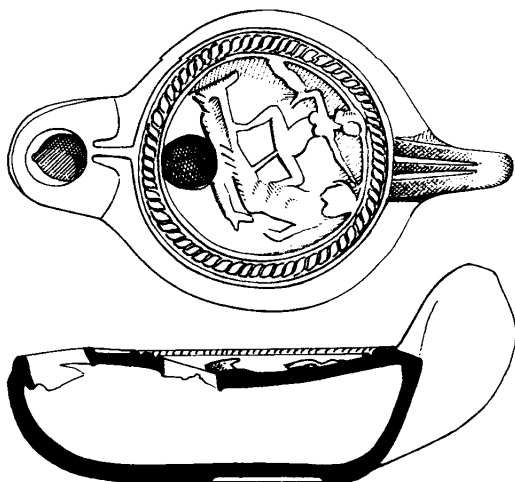
Inv. br. AA/659.

Dim: duž. 100, šir. 60, h – 27, R diska 41, R dna 35, visina sa drškom 43 mm.

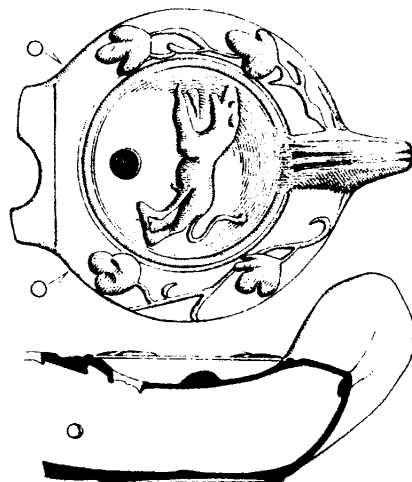
Datovanje: III vek.

Opis: Svetiljka ima udubljen disk koji je plastičnom trakom, koja podseća na vrpцу, odvojen od neukrašenog ramenog pojasa. Na disku je predstavljena erotska scena, gde je muškarac oslonjen na laktove u poluležećem stavu na krevetu (lectus). Ženska figura je u čučućem stavu, raširenih nogu, iznad muške figure. Otvor za sipanje ulja je pomećen ka kljunu. Oko kljuna je srcoliki motiv, koji je jednom malom vertikalnom plastičnom trakom spojen sa prstenom oko diska. Drška polazi od samog dna, trakasta je i na prednjoj strani ukrašena sa dve kanelure. Dno je prstenasto, blago udubljeno. Izrađena je od oker gline, fine fature, firnisovane braon površine.

Publikovano: Kondić, Todorović 1956, sl. 7.

Tip VII, varijanta 2a (sl. 14), R 2:3

Tip VII, varijanta 3/1 (sl. 15), R 2:3

Varijanta 3/1

(sl. 15)

Uporedni tip: Loeschcke: VIII/L-1

Lokalitet: Knez Mihailova 30, sonda I-II, ispunjava rova, zaštitna arheološka iskopavanja 1992.

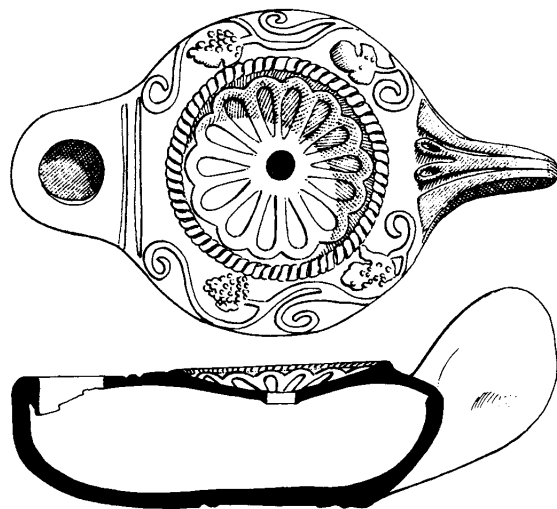
Inv. br. C-117.

Dim: o. duž. 78, šir. 60, h – 16, R diska 39, R dna 36, visina sa drškom 42 mm.

Datovanje: kraj II – početak III veka.

Opis: Lampa kružnog tela sa fragmnetovanim kljunom koji naleže na rame. Disk je odvojen kružnom trakom i na njemu je predstava pante-
ra ili lava. Otvor za sipanje ulja je pomeren ka kljunu. Rameni pojas je ukrašen motivom vino-
ve loze. Drška polazi od samog dna, puna, tra-
kasta i s prednje strane ukrašena sa dve kanelu-
re. Dno je na niskoj prstenastoj stopi. Izrađena
je od crvene gline, crveno bojene površine.

Publikovano: Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997,
124, sl. 48 /5.

Tip VII, varijanta 3/2 (sl. 16), R 2:3

Varijanta 3/2

(sl. 16)

Uporedni tip: Loeschcke: VIII/L-2

Lokalitet: ispred Crkve sv. Marka, iz sloja uni-
štenih grobova.

Inv. br. AA/427.

Dim: duž. 110, šir. 67, h – 27, R diska 40, R dna 38, visina sa drškom 40 mm.

Datovanje: kraj II – početak III veka.

Opis: Svetiljka blago udubljenog diska na kome
je predstava rozete sa 14 listova. Disk je odvojen
od ramena kružnom trakom predstavljenom u
motiv kanapa. Na zaobljenom ramenom poja-
su je motiv grozdova povezanih spiralama. Kru-
žno oblikovan kljun, odvojen sa dve horizontalne

kanelure od recipijenta. Drška polazi od samog
dna, pločasta je i sa prednje strane ukrašena.
Dno je prstenasto, udubljeno, sa dva koncen-
trična kruga. Izrađena je od svetlo crvene gline,
fine fakture, bojena crveno.

Publikovano: Pop-Lazić 2002, sl. 17/4.

Varijanta 3/3

(sl. 17)

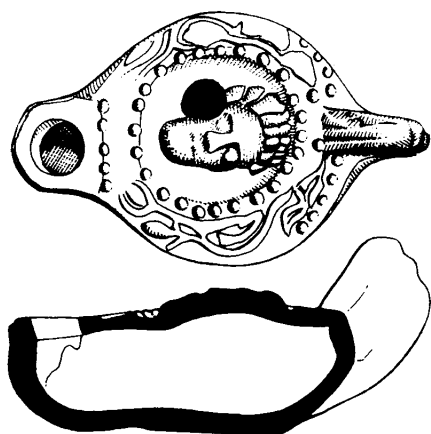
Uporedni tip: Kuzmanov XXI,
varijanta 2a, Korać L-3.

Lokalitet: Ul. Kosovska, grob br. 11, zaštitna arhe-
ološka iskopavanja.

Dim: duž. 84 mm, h – 40 mm, R 51 mm.

Datovanje: kraj II – početak III veka.

Opis: Manja svetiljka čiji je disk odvojen od ra-
menog pojasa nizom granula. Na konkavnom

Tip VII, varijanta 3/3 (sl. 17), R 2:3

disku je predstava ljudskog lika čija je kosa predstavljena u pramenovima. Otvor za sipanje ulja pomeren je u desnu stranu. Rame je ukrašeno motivom vinove loze. Ispred kljuna nalazi se ukras od plastičnih bobica. Dno je kružno, ravno. Drška je puna, trakasta, polazi od samog dna koje je ravno.

Publikovano: Simić 1997, 33, T. I; Pop-Lazić 2002, sl. 17/1.

Varijanta 3/4 (sl. 18)

Lokalitet: Bulevar revolucije 72–78, iz uništenih grobova.

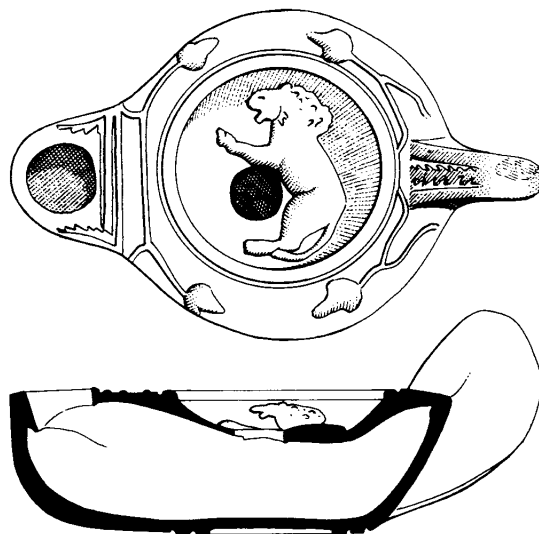
Inv. br. AA/658.

Dim: duž. 105, šir. 67, h – 30, R diska 42, R dna 36, visina sa drškom 46 mm.

Datovanje: sredina – druga polovina III veka

Opis: Na udubljenom disku, odvojenom od ramenog pojasa plastičnom trakom, predstava lava. Rameni pojas je zaobljen i ukrašen grozdovima, povezanim spiralnom trakom. Kljun odvojen od ramena sa dve plastične, horizontalne linije. Uz veći otvor na kljunu nalazi se motiv grančice. Drška je pločasta, polazi od dna i na prednjoj strani, između dve vertikalne linije, predstavljen je motiv riblje kosti. Dno je prstenasto, sa dva koncentrična kruga. Izrađena je od svetlo-crvene gline, crveno bojene spoljašnjosti.

Publikovano: Kondić-Todorović 1956, sl. 8.

Tip VII, varijanta 3/4 (sl. 18), R 2:3

disk. Na osnovu oblika korena kljuna, Loeschke ih deli na četiri varijante H, K, L i R, i jednu podvarijantu L 2.⁶⁷ Ukras na disku je češće geometrijski nego figuralni. Na disku je često prisutna rozeta, a na ramenom pojasu motiv kime.⁶⁸

Prva varijanta K: koren kljuna je kružan i može, ali ne mora da dodiruje prsten oko diska. To je kod Bailey-a tip O (varijanta I), i ti primerci, uglavnom, nemaju dršku.⁶⁹

Druga varijanta N: ima srcast završetak korena nosa. To je Bailey-ev tip Q, sa nizom varijanti (od I do X).⁷⁰ Potvrđeno je da se ova varijanta u Efesu, kao i na tlu Male Azije izrađuje i traje do sredine IV veka.⁷¹

Treća varijanta R: kljun svojim korenom dodiruje sam prsten diska i svojom modelacijom podseća na trapez. Bailey-eva varijanta II tipa O pripada ovoj Loeschke-ovoj varijanti, koja ima dršku i pečatno ukrašena ramena.⁷²

Varijanta L se deli na dve podvarijante: 1. kad se koren završava ravno i naleže na rameni pojas i 2. kad je jasno odvojen od recipijenta svetiljke. Ove dve varijante kod Bailey su i dalje u okviru tipa O, ali pripadaju grupi III i imaju dršku.⁷³ Obe ove Loeschke-ove varijante pripadaju, dalje, Bailey-evom tipu P, i njegovim varijantama I do III.⁷⁴

⁶⁷ Loeschke 1919, 231; Schäfer, Marczoh 1990, 44.

⁶⁸ Iványi 1935, 12.

⁶⁹ Bailey 1980, 294.

⁷⁰ Bailey 1980, 336–337.

⁷¹ Miltner 1937, 101.

⁷² Schäfer, Marczoh 1990, No. 41; Bailey 1980, 296.

⁷³ Bailey 1980, 299.

⁷⁴ Bailey 1980, 314–335.

Osnovne karakteristike ovog tipa su: telo, recipijent (infundibulum) kružne forme, sa kružnim ramenima, plastičnom trakom koja odvaja disk od ramena i sa kljunom koji je veoma kratak i zaobljenog vrha. Otvor za vazduh je unutar diska ili u okviru prstena koji obrubljuje

Sve lampe ovog tipa počele su da se proizvode već od I veka, a masovnije se javljaju od druge polovine I veka, i to Bailey-ev tip O, dok se njegovi tipovi R, Q izrađuju tokom II i III veka.⁷⁵ Svi ovi oblici nalaženi su na prostoru čitavog Mediterana, pogotovo u Africi, gde neke varijante traju i do V veka.

G. Heres je ovaj tip svetiljki podelio, takode, na niz varijanti, od varijante a do f.⁷⁶ Neke se poklapaju sa varijantama S. Loeschcke-a, ali je svakako interesantna varijanta f, koja ima ispred kljuna horizontalno položene volute i u potpunosti odgovara odvojenoj podvarijanti ovog tipa iz Viminacijuma.⁷⁷ Rameni pojas kod svih ovih varijanti može biti ukrašen pečačenjem, i tad se javljaju ornament (kima, kružići, listovi itd.) ili motivom vinove loze, izvedenim u kalupu.

Na teritoriji Gornje i Donje Mezije uočena je još jedna podvarijanta varijante L. M. Korać ju je imenovao kao L3,⁷⁸ a uočio ju je i izdvojio G. Kuzmanov⁷⁹ koji o njoj govori kao o donjomezijskoj, zbog otkrivenih kalupa, i datuje je u III i početak IV veka. Kod ove podvarijante kljun je odvojen od recipijenta sa jednom ili dve plastične trake, koje ponekad predstavljaju i samostalni ukras. Ova podvarijanta može imati i više kljunova. Ukras na disku je najčešće geometrijski. Rameni pojas je bogato ukrašen motivom vinove loze, malim rozetama, kosim linijama, kružićima ili bobicama. Poznate su i lampe s više fitilja, koje pripadaju ovoj varijanti.⁸⁰

Iz nekropola Viminacijuma potiče veoma veliki broj svih varijanti ovog tipa svetiljke. One su veoma različito datovane. Tako se varijanta K javlja već od sredine I, pa do kraja II veka; varijanta H traje do kraja III veka; varijanta L1 i 2 traju do III, dok je L3 u upotrebi samo tokom II veka.⁸¹

U Singidunumu je konstatovana još jedna, nova varijanta koja je ovde predstavljena kao 3/4. Radi se o lampama koje imaju bogatiji ukras na samom kljunu, na polovini koja ide ka disku. Ukras se sastoji od plitkih, lučnih kanelura koje prate oblik kljuna i kod otvoru za fitilj imaju oblik listića. Neposredno iznad otvora za fitilj ka ramenu, najčešće su urezane linije ili dve horizontalne kanelure.

Rameni pojas, kod svih ovih varijanti i podvarijanti, pripada uglavnom Loeschcke-ovoj profilaciji od VI do VIII, mada se javljaju i ranije profilacije tipa II, III i IV. Lampe ovog tipa mogu biti bez i sa drškom koje su tada najčešće prstenaste ili trakaste. Kod starijih primeraka dno je prstenasto, a kod mladih je ravno. Raniji primerci su jednostavni, bez ukrašenog diska ili sa jednostavnim motivima.

Na prostoru Beogradske tvrđave otkriveno je više varijanti ovog tipa. Neki autori smatraju da su lampe bilo koje varijante, sa motivom grozdova i vinovog lišća na ramenom pojasu, proizvedene u nekoj od radionica u Maloj Aziji,⁸² kao i one ukrašene motivom kimationa.

Nalazi sa Beogradske tvrđave datovani su različito, u širi vremenski period II–III veka.⁸³ Nalazi iz gradskih nekropola pokazuju da se oni uglavnom javljaju tokom sredine III i u drugoj polovini III veka.⁸⁴ Svetiljke opisanog

tipa, u svim varijantama, nalažene su prvenstveno u okviru antičkog naselja i kastruma, kao i u grobovima (varijante Loeschcke K, H i L). Pojedini primerci (i dalje u sklopu varijante Loeschcke-a L), koji su kod nas varijante 3/3 i 3/4, prisutni su samo u grobovima nekropola Singidunuma.

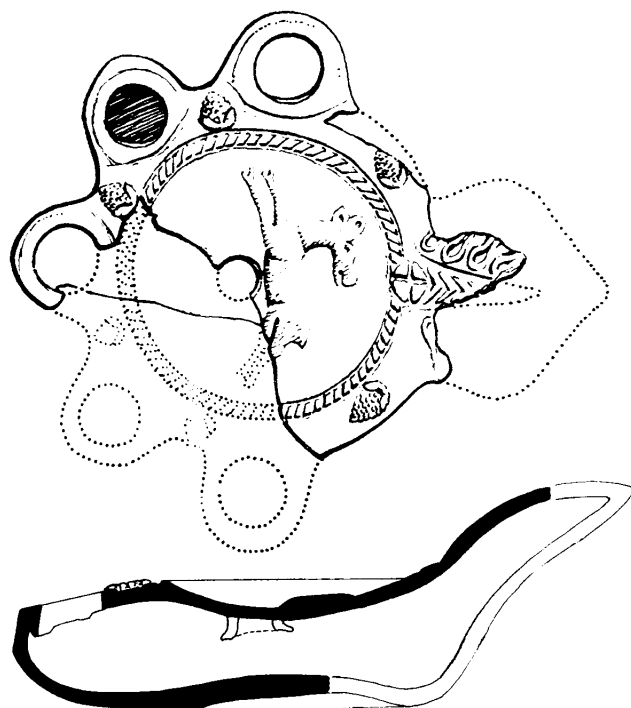
TIP VIII – kružne svetiljke sa više zaobljenih kljunova

(sl. 19–21)

Uporedni tipovi: Iványi VIII, Bailey N, Alicu XIV, Bjelajac III.

Lokalitet: Beogradska tvrđava, Donji grad–Zapadno podgrađe, sonda I, arheološka iskopavanja 1970. godine.

Inv. br. AA/3084 (sl. 19).

Tip VIII (sl. 19), R 2:3

⁷⁵ Bailey 1980, 1980, 293; Loeschcke 1919, 239.

⁷⁶ Heres 1972, 50.

⁷⁷ Korać 1995, 161–166.

⁷⁸ Korać 1995, 117.

⁷⁹ Kuzmanov 1992, 22–24.

⁸⁰ Kuzmanov 1992, No. 108–113.

⁸¹ Korać, 1995, 119, 131, 147, 152, 159.

⁸² Hübinger 1993, 13, Taf. 28, 224, Taf. 29, 230.

⁸³ Bjelajac 1982, 15.

⁸⁴ Pop-Lazić 2002, 61.

Dim: o. duž. 109, o. šir. 90, h – 24, R diska 55, R dna 37, visina sa fragmentovanim drškom 40 mm.
Datovanje: II–III vek.

Opis: Fragmentovana svetiljka sa pet plamenika. Na disku koji je uokviren tordiranom plastičnom trakom predstavljena je košuta u skoku. Između plamenika, na ramenom pojasu nalaze se predstave grozdova. Sama drška je šuplja, oštećena, ali njen koren ukazuje da je bila bogato dekorisana. U korenu drške je predstava rozete, a po sredini motiv cik-cak linija, dok je ostali deo ukrašen nizom linija u obliku otvorene osmice. Dno je neznatno udubljeno. Izrađena je od žućkaste gline, tankih zidova, sa premazom crvenkaste boje i tragovima firnisa.

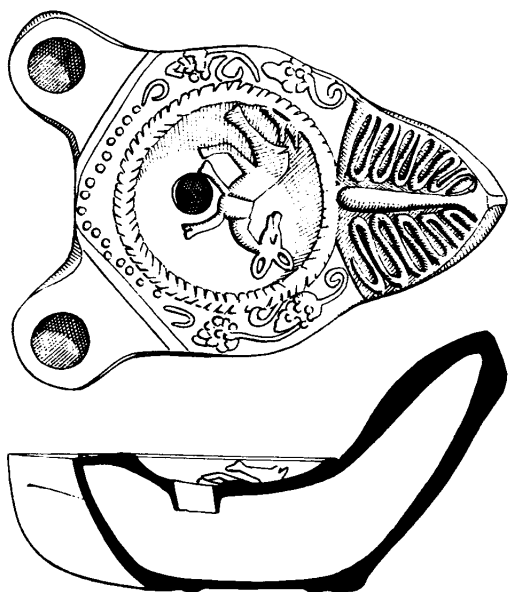
Publikovano: Bjelajac 1982, 20, T. I, 5.

Lokalitet: Knez Mihailova ul., prostor za česmu, zaštitna arheološka iskopavanja 1987. godine.
Inv. br. C–50 (sl. 20).

Dim: duž. 103, šir. 64, h – 29, R diska 33, R dna 34, visina sa drškom 52, razmak između kljunova 35, šir. sa kljunovima 76 mm.

Datovanje: druga polovina II – prva polovina III veka.

Opis: Svetiljka sa dva plamenika i listolikom i bogato ukrašenom drškom. Na disku koji je obrubljen tordiranom trakom, predstava košute. Na ramenom pojasu su grozdovi, a na delu ka kljunovima nalaze se plastične bobice. Kljunovi su odvojeni od diska plastičnom, horizontal-

Tip VIII (sl. 20), R 2:3

nom trakom. Dno je prstenasto, sa dva koncentrična kruga. Izrađena je od svetlo crvene gline, gornja površina je bojena crveno.

Publikovano: Bjelajac, Simić 1991, 30, T. V, 10.

Tip VIII (sl. 21), R 2:3

Lokalitet: Beogradska tvrđava, Veliki Kalemegdan–Kastrum, sonda 9, segment 2, ukop I, arheološka iskopavanja 1984. godine.

Inv. br. C–40 (sl. 21).

Dim: duž. 71, šir. 40, h – 26, R diska 34, R dna 28, visina sa drškom 45, šir. sa kljunovima 50 mm.

Datovanje: II–III vek.

Opis: Svetiljka sa dva kljuna i većom drškom. Disk je prosto povezan sa drškom, tako da je prsten oko diska samo na delu prema kljunovima. Oko otvora za ulje nalazi se niz zrakasto raspoređenih plastičnih traka. Oko otvora za fitilj nalazi se plastični prsten. Sama drška je bogato ukrašena i plastično modelovana u obliku latica cveta, s prednje i zadnje strane. Polazi od samog dna na kome se nalaze tri koncentrična kruga. Izrađena je od crvene gline, fine fature. Nепublikovano.

Karakteristično za ovaj tip svetiljki je kružno telo na kome je, s jedne strane, oko recipijenta postavljeno više plamenika, kružnog oblika, a nasuprot njima srcolika drška ili drška u obliku lista.⁸⁵

Ove lampe su karakteristične za Panoniju. Disk je ukrašen i odvojen plastičnim prstenom od ramenog pojasa.⁸⁶

⁸⁵ Alram-Stern 1989, 46, Taf. B, Taf. 36, Nr. 553, 554.

⁸⁶ Iványi 1935, 13, T. XXIX–XXXI.

Drška, koja je sastavni deo recipijenta, uvek polazi od samog dna. One mogu biti dvojake, srcolikog oblika ili u vidu lista. Listolike drške mogu biti neukrašene ili bogato ukrašene površine. Poznati su i primerci sa trakastom drškom, probušenom ili manjom punom drškom. Rameni pojas im je često ukrašen grozdovima ili motivom vinove loze. Na disku mogu biti različiti ukrasi: životinje u trku, rozete, bobice, ali isto tako i neukrašene površine. Dno je prstenasto, ukrašeno sa više koncentričnih krugova ili blago udubljeno.

Jedinstven nalaz je primerak sa pet plamenika sa Beogradske tvrđave,⁸⁷ gde je nađeno još pet fragmentovanih drški koje mogu da pripadaju svetiljkama ovog tipa. Sve su datovani u širi period II–III veka.⁸⁸ Jedna ovakva svetiljka, sa pet plamenika, nepublikovana je i čuva se u Narodnom muzeju u Beogradu.⁸⁹ Na udubljenom disku je predstavljena rozeta, a između plamenika četiri hrastova lista, dok se uz bogato dekorisanu listoliku dršku nalaze dva žira. Svetiljka sa pet plamenika iz antičkog naselja u priobalju, u podnožju kastruma (sl. 19), datovana je u širi vremenski period od sredine II do kraja III veka.

Ovom tipu pripadaju i svetiljke sa tri i dva plamenika. Sa tri kružna plamenika i bogato ukrašenom drškom je i svetiljka iz Ritopeka.⁹⁰ Sa dva plamenika i listolikom drškom je i svetiljka otkrivena tokom zaštitnih arheoloških iskopavanja na području današnje Knez Mihailove ulice (sl. 20). Mala svetiljka iz kastruma Singidunuma ima dva plamenika sa izuzetno bogato ukrašenom drškom, s obe strane (sl. 21). Generalno, ovaj tip je u Singidunumu nalazjen u okviru naselja i na prostoru kastruma, a javlja se od sredine II i traje do kraja III veka.

FIRMA LAMPE

Veoma popularan i široko rasprostranjen tip, tzv. firma lampe prisutne su i u Singidunumu. Ovaj tip i italjski keramičari, koji su ga proizvodili, najbolje ilustruju razmeru i širinom trgovine. Proizvodi radionica ARMENI, CAMPILI, CANNE, CAPI, CASSI, CERALIS, CESI, C. DESSI, FAVOR/F, FESTI, FLAVI, FORTIS, FRONTO, IANVARI, LITOGENI, NERI, OCTAVI, PHOETASPI, SEXTI, STROBILI, VIBIUS i niza drugih, preplavili su gotovo sva tržišta Rimskog carstva. Rasprostranjene u svim delovima Rimskog carstva sreću se već od kraja I veka, tokom II, III, pa i IV veka.

Osnovna karakteristika ovog tipa su natpis, pečat radionice na dnu svetiljke, mada se ovaj tip proizvodio i bez pečata. Kod većine lampi natpis je izveden u reljefu, visokim slovima. Ime proizvođača obično stoji u genitivu. Iz Singidunuma potiče i određen broj svetiljki ovog tipa koji na dnu, unutar koncentričnih krugova, ima motiv urezane grančice.⁹¹

Okrugao disk, od koga je rame odvojeno plastičnom trakom (prstenom), takođe je karakteristika ovog tipa. Ramena su forme Loeschcke IX, šira ili uža, na kojima se nalaze dva ili tri trapezoidna ukrasa. Na dnu svetiljki obično se nalaze dva ili tri koncentrična, urezana prstena ili plastični krugovi, unutar kojih je radionički, odnosno, majstorski pečat ili je dno bez njega.

Lucerne imaju jasan, kružan oblik tela, sa izduženim nosom koji je na vrhu zaobljen. Disk je ravan, najčešće neukrašen, sa otvorom za sipanje ulja u sredini.

TIP IX – firma lampe otvorenog kanala

(sl. 22–28)

Upporedni tipovi: Loeschcke X;

Iványi XVII, Bailey H (III), Bjelajac V.

Lampe imaju kružno telo, kraći ili duži kljun koji je na vrhu uvek zaobljenog nosa. Karakteriše ih otvoren prsten na disku koji prelazi u užu ili širu kanal, prati oblik svetiljke i završa se proširenjem, polukružno na samom vrhu nosa ili kljuna.

Na ramenu ovih svetiljki nalaze se dva ili tri zaobljenja, a ponekad čak i drška. Prvobitno su ti ukrasi bili probušeni i kroz njih se provlačila užica ili lančić, kako bi se svetiljka mogla obesiti. Kasnije se taj običaj izgubio, ali su oni ostali kao rameni ukras i mogu biti različitog oblika: duguljastog, trapezastog, kvrgastog ili, jednostavno, pločasti sa urezanim žljebom po sredini. Ako postoje dva zaobljenja onda se ona nalaze na bočnim stranama ramenog pojasa. U kanalu koji ide ka kljunu, kod ranih primeraka, nalazile su se jedna ili dve rupice koje su služile za dovod vazduha.⁹²

Sam disk je ravan, dublji ili plići, a ponekad i ukrašen. Poznate su i lampe ovog tipa sa više kljunova.⁹³ Stariji primerci na disku imaju tragičnu ili komičnu masku. Na kasnijim primercima, iz III ili IV veka, ramena su često ukrašena linearno, nizom

⁸⁷ Bjelajac 1982, III, 20, T. I, 5.

⁸⁸ Bjelajac 1982, T. V, 22, 24, 25.

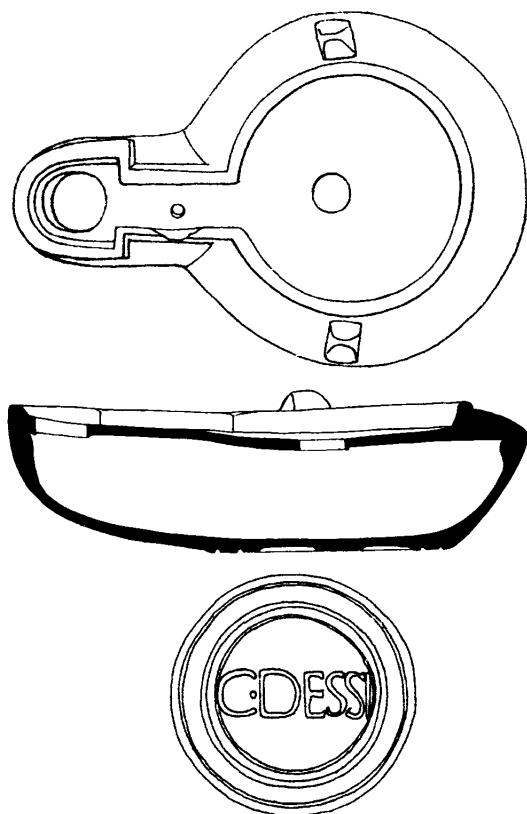
⁸⁹ Narodni muzej, Beograd, Inv. br. 252/II, nađena na mestu današnje Patrijaršije, nepublikovano.

⁹⁰ Nepublikovana, MGB, inv. br. AA /1298.

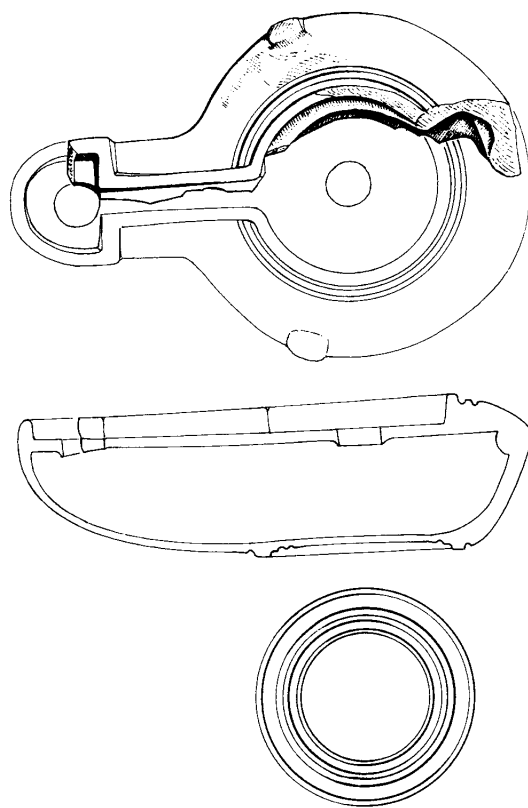
⁹¹ Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 122, sl. 47/14–16.

⁹² Bjelajac 1982, 21, V, T. II, 6; Krnić 1988, 16.

⁹³ Bailey 1980, Q 1176, Pl. 53.

Tip IX (sl. 22), R 2:3

Tip IX (sl. 23), R 2:3

različito postavljenih urezanih ili plastičnih linija,⁹⁴ pa i sitnim bobičastim granulama.

Lokalitet: Knez Mihailova 30, sonda I–II, dno rova, zaštitna arheološka iskopavanja 1992. godine.

Inv. br. C–107 (sl. 22).

Dim: duž. 104, šir. 72, h – 30 mm, R diska 44, R dna 42 mm.

Datovanje: prva polovina II veka.

Opis: Očuvana svetiljka, kružnog recipijenta i diska sa dva trapezasta bradavičasta ukrasa na ramenom pojasu. U kanalu na kljunu prisutna je rupica za vazduh. Na udubljenom, kružnom dnu nalaze se tri plastična koncentrična prstena. Na samom dnu je pečat: C. DESSI. Izrađena je od crvene gline, fine fature, sa tragovima crveno bojene površine. Oštre ivice i tanki zidovi govore da je to importovani primerak.

Publikovano: Ivanišević, Nikolić-Dordević 1997, 69, sl. 47/18.

Lokalitet: Beogradska tvrđava, Veliki Kalemegdan–Kastrum, sonda 1, blok 6, jama 2, arheološka iskopavanja 1978. godine.

Inv. br. C–37 (sl. 23).

Dim: o. duž. 89, o. šir. 28, h – 31, R diska 34, R dna 36 mm.

Datovanje: prva polovina II veka, import.

Opis: Fragmentovana svetiljka. Na ramenom pojasu uz plastičnu traku koja odvaja disk i opasava kljun i nos, nalaze se dva koncentrična prstena. Očuvana bradavica, na ramenu, bila je perforirana. Na prstenastom dnu nalaze se tri plastična koncentrična kruga. Izrađena je od crvene gline, fine fature, tankih zidova, glačane spoljašnjosti.

Nepublikovano.

Lokalitet: Karaburma, bez bližih podataka.

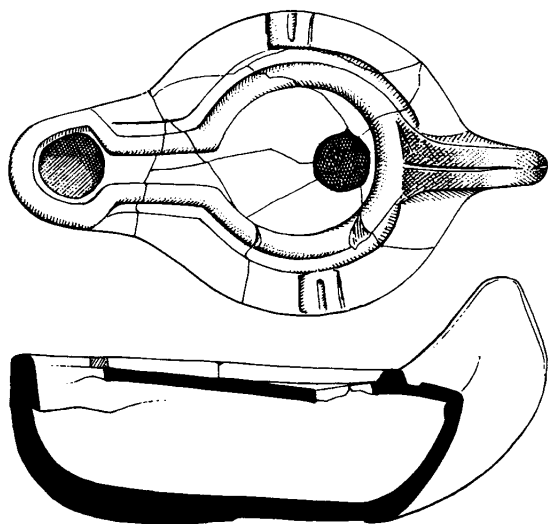
Inv. br. AA/1290 (sl. 24).

Dim: duž. 106, šir. 62, h – 32, R diska 32, R dna 36, visina sa drškom 48 mm.

Datovanje: prva polovina III veka.

Opis: Fimalampa sa pločastom drškom koja polazi od samog dna. Otvor za ulje uz plastičnu

⁹⁴ Szentlélek 1969, 93.

Tip IX (sl. 24), R 2:3

traku, pored drške, koja odvaja disk od kosog ramenog pojasa. Čitavom dužinom drška je ukrašena urezanom linijom, a na prednjoj strani uz nju kose crtice. Dno je prstenasto, sa dva koncentrična urezana kruga. Izrađena je od sive gline, fine fature, bojena crno. Nepublikovano.

Lokalitet: Beogradska tvrđava, Donji grad – Zapadno podgrađe, arheološka iskopavanja 1963. godine.

Inv. br. AA/1599 (sl. 25).

Dim: o. duž. 93, šir. 52, h – 30, R diska 32, R dna 32, visina sa drškom 38 mm.

Datovanje: prva polovina III veka.

Opis: Svetiljka oštećenog kljuna, sa punom pločastom drškom koja polazi od dna. Na ramenu, pored dve bradavice, nalazi se i niz sitnih granula postavljenih u dva reda. Na dnu, unutar dvostruke kružnice je pečat radionice FORTIS. Izrađena od žućkaste, srednje prečišćene gline čija je gornja površina premazana mrkom bojom.

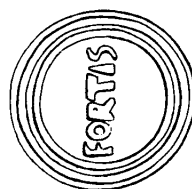
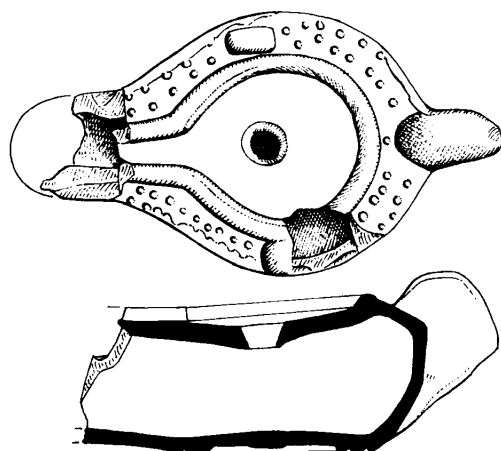
Publikovano: Bjelajac 1982, T. III, 11 i 11a.

Lokalitet: Ul. Kosovska, grob spaljenog pokojnika br. 71, zaštitna arheološka iskopavanja. (sl. 26).

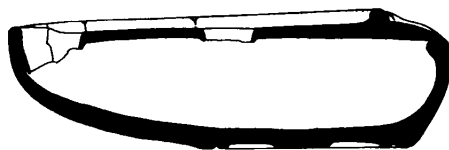
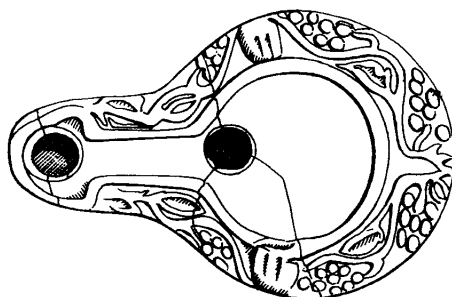
Dim: duž. 60, šir. 38, h – 18, R diska 25, R dna 24 mm.

Datovanje: prva polovina III veka.

Opis: Očuvana svetiljka kružnog recipijenta, izduženog kljuna. Disk je udubljen, neukrašen, sa otvorom za sipanje ulja na samom početku ka-

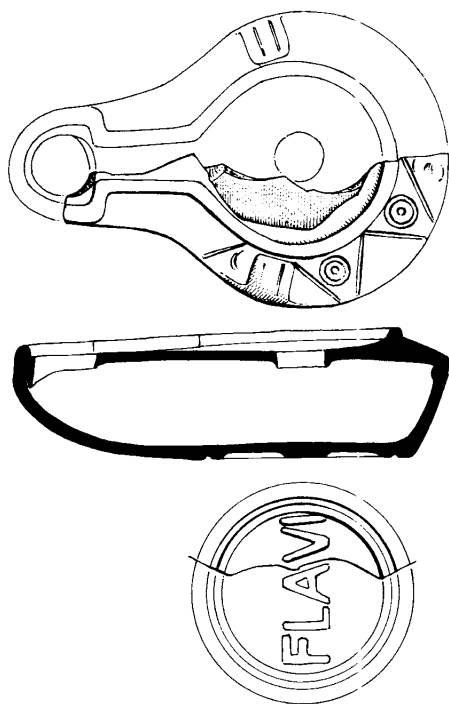
Tip IX (sl. 25), R 2:3

Tip IX (sl. 26), R 2:3

nala. Rameni pojas bogato je ukrašen motivom vinove loze. Na kružnom dnu, unutar dva koncentrična kruga, pečat radionice FLAVI. Izrađena je od crveno pečene gline.

Publikovano: Simić 1997, 40, T. VI; Pop-Lazić 2002, sl. 18/5.

Tip IX (sl. 27), R 2:3

Lokalitet: Beogradska tvrđava, Donji grad – Zapadno podgrađe, sonda 3/70, arheološka iskopavanja 1970. godine.

Inv. br. AA/3079 (sl. 27).

Dim: o. duž. 77, o. šir. 28, h – 25, R dna 36 mm.

Datovanje: sredina ili druga polovina III veka.

Opis: Fragmentovana svetiljka čiji zakošen rameni pojas, pored bradavice, ima i urezan ukras kombinovan od dvojnih kružića i cik-cak linija. Na dnu, unutar urezanog kruga, očuvana su samo dva, visoko modelovana slova (FLA) VI. Izrađena je od žutomrke gline, premazana mrkom bojom.

Publikovano: Bjelajac 1982, T. III, 12 i 12a.

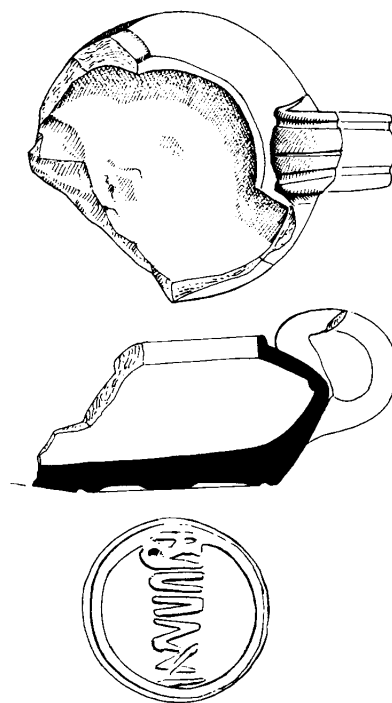
Lokalitet: Beogradska tvrđava, Donji grad – Zapadno podgrađe, sonda 1, o. s. 23, arheološka iskopavanja 1963. godine.

Inv. br. AA/1602 (sl. 28).

Dim: o. duž. 58, šir. 56, h–24, R diska 34, R dna 37, visina sa fragmentovanom drškom 32 mm.

Datovanje: prva polovina III veka.

Opis: Fragmentovana svetiljka kojoj nedostaje veći deo diska i kompletan kljun. Čitava površina diska predstavlja otvor za sipanje ulja. Drška je trakasta, sa većom nepravilnom perforacijom, ukrašena urezanim linijama: po sredini i uz ivice. Dno je ravno, a unutar dva koncentrič-

Tip IX (sl. 28), R 2:3

na kruga je pečat majstora IANVARI, ispod koga je rozeta. U ligaturi su AN. Izrađena je od svetložute gline, sa mrkim premazom.

Publikovano: Bjelajac 1982, T. II, 9 i 9 a.

Firmalampe našeg tipa IX u Singidunumu su bogato zastupljene, sa više od 200 nalaza, kako importovanim primercima, tako i primercima lokalne proizvodnje. Nalazene su na svim lokacijama civilnog naselja, kastruma kao i u grobovima nekropola Singidunuma. Sve one svojim izgledom i oblikom pripadaju tipu X firmalampi, prema klasifikaciji S. Loeschcke-a. Za dve lampe (sl. 24–25) smatramo da pripadaju lokalnoj produkciji, da su izrađene u samom Singidunumu, pre svega zbog njihovih tehnoloških osobina. Takođe, jedna od njih (sl. 24), iako fragmentovana, predstavlja izuzetak po pojavi koncentričnih prstenova na ramenom pojasu, neposredno uz plastičnu traku oko diska. Ova svetiljka je sigurno lokalni proizvod, jer je izrađena od sive gline i ima trakastu dršku koja nije karakteristična za ovaj tip. Inače, svetiljke sa ramenim pojasom ukrašenim motivom sitnih granula, kao i sa drškom koja ide do samog dna i u drugim provincijama su smatrane lokalnim proizvodom.⁹⁵

Firmalampe tipa IX (odnosno tipa X prema klasifikaciji S. Loeschcke-a), majstorske radionice FLAVI, poznate su sa brojnih lokaliteta u susednim provincijama: Dakiji,

⁹⁵ Cerdán 1999, 436, fig. 39/28, 45/35.

Meziji Inferior, Meziji Superior i Panoniji.⁹⁶ Verovatno su izrađivane u Nišu (Naisu), kao i u drugim urbanim centrima u Podunavlju.⁹⁷ Možda je i Singidunum bio jedan od tih gradskih centara, kako je već naglasio A. Jovanović. Većina autora se slaže da se svetiljke iz ove radionice javljaju već od kraja II veka. U Meziji Inferior one se javljaju do sredine III veka, a u Dakiji do kraja III veka.⁹⁸

Svi poznati primerci imaju bogat ukras na ramenom pojasu. Ovde su izdvojena dva primerka: jedan sa ramenim pojasom bogato ukrašenim motivom vinove loze, i drugi ukrašen kružicama između cik-cak linija. Primerak sa motivom vinove loze i grožđa, svakako je prvi motiv ovog proizvođača, dok je drugi primerak mlađi i on predstavlja modifikaciju prethodnog ukrasa.⁹⁹ Zbog toga su im i datovanja različita, prvi se javlja u nekropolama Singidunuma već tokom prve polovine III veka, a drugi je nešto kasniji iz sredine ili druge polovine III veka. Istovetno su datovane lampe ovog proizvođača i sa drugih nekropola: Drobeta, Intercisa, Viminacijum i dr.¹⁰⁰

Radionice koje već od sredine I veka proizvode tip X su FORTIS, ATIMETI, CRESCE / S, CAMPILI, a njihove proizvode, nastale u lokalnim radionicama, srećemo čak i u IV veku. Radionica C.DESSI za sad je poznata samo kao proizvođač tipova IXb i X, prema klasifikaciji S. Loeschke-a.¹⁰¹ D. Iványi razlikuje više varijanti firmalampi tipa XVII. Varijantu 1 predstavljaju lampe sa dva i više rostruma, a javljaju se već od I veka. Drugu varijantu predstavljaju primerci sa zaobljenim diskom u obliku školjke. Treća varijanta nema odvojen disk od ramena i na njemu se nalazi plastično modelovan ukras.¹⁰²

TIP X – lampa naglašene stope sa dva plamenika

(sl. 29)

Lokalitet: Knez Mihailova 44, sonda I/88, zaštitna arheološka iskopavanja 1988. godine.

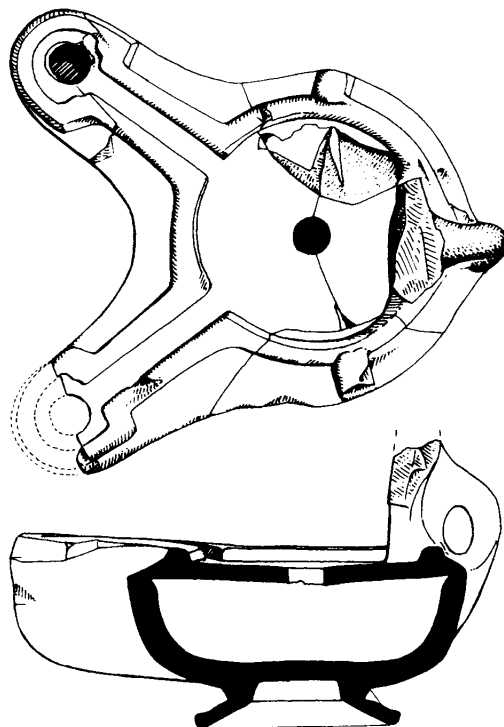
Inv. br. C-4.

Dim: o. duž. 186, šir. 135, h-73, R diska 94, R dna 82, visina sa fragmentovanim drškom 114, šir. kljunova 184 mm.

Datovanje: kraj II – početak III veka.

Opis: Izrazito velika i masivna svetiljka sa dva kljuna. Disk je ravan, obrubljen plastičnom trakom koja se nastavlja na kljunovima i oko vrha nosa. Rameni pojas je uzan, zakošen i ima dve bradavice. Drška je trakasta, perforirana. Sa prednje strane je imala vertikalno postavljenu, najverovatnije, trougaonu ili listoliku ukrasnu dršku koja je polazila od samog diska. Dno je postavljeno na izrazito prstenastoj stopi, na čijem udubljenom dnu se nalazi više koncentričnih, urezanih krugova. Izrađena je od crvene gline, fine fature, glačane spoljašnjosti.

Publikovano: Bjelajac, Simić 1991, 30, T. V, 9.

Tip X (sl. 29), R 1:3

Izuzetan nalaz predstavlja lampa sa dva rostruma, koja pripada varijanti 1 D. Iványi, tipa XVII, ali samo po modelovanim disku (sl. 29). Ona je izuzetna ne samo zbog svoje veličine, već i zbog specifične, visoke prstenaste stope, što do sada nije konstatovano za ovu varijantu tipa firmalampi. Njena druga karakteristika je i dvojna drška, i to trakasta, nad kojom se, najverovatnije, nalazila i ukrasna listolikog ili trougaonog oblika. Ovakve stope i drške karakteristične su, pre svega, za bronzane lampe koje su, verovatno, i bile uzor prilikom izrade ovog primerka.

Da ovu lampu treba izdvojiti, naglasili su autori koji su je prvi i publikovali i za koju su već tada rekli da je »vanserijski proizvod«.¹⁰³ Bez obzira na kontekst drugih nalaza koji su naveli autore da je datuju u pomenuti period, kraj II početak III veka, mišljenja smo da je ona nastala ranije. Njena fina faktura kao i glačana spoljašnjost,

⁹⁶ Jovanović 1985, 45

⁹⁷ Jovanović 1985, 46.

⁹⁸ Kuzmanov 1992, 34, 234a, b; Alicu 1994, fig. 14/499.

⁹⁹ Jovanović 1985, 47–48.

¹⁰⁰ Alicu, Nemes 1977, 15; Iványi 1935, No. 2013; Korać 1995, 239.

¹⁰¹ Lares 1983, 50, No. 71, Fig. 71; Buchi 1975, 48.

¹⁰² Iványi 1935, T. LIII, 9–11.

¹⁰³ Bjelajac, Simić 1991, 30.

potom sličnost sa ranim bronzanim lampama, mogla bi da pomeri vreme njenog nastanka u prvu polovinu ili sredinu II veka.

TIP XI – kruškolike svetiljke ravnog diska sa vertikalnom drškom (sl. 30, 31)

Uporedni tipovi: Broneer XXXI, Bjelajac IV.

Varijanta 1 (sl. 30)

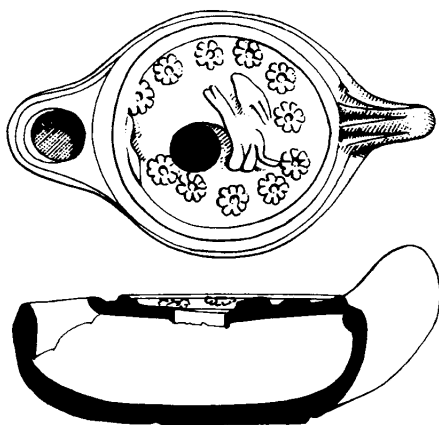
Lokalitet: ugao Vlajkovićeve i Ulice Majke Jevrosime, grob od opeka.

Inv. br. 112.

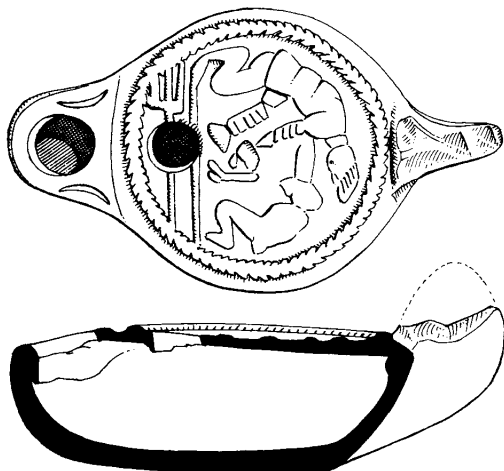
Dim: duž. 85, šir. 51, h – 27, R diska 44, R dna 27, visina sa drškom 34 mm.

Datovanje: II–III vek.

Opis: Kruškolika svetiljka, većeg ravnog diska oivičenog plastičnom trakom. Po obodu diska nalazi se 11 malih rozeta, dok je u sredini predstava zeca u trku. Rame je veoma uzano i ravno.

Tip XI, varijanta 1 (sl. 30), R 2:3

Tip XI, varijanta 2 (sl. 31), R 2:3

Drška je puna, trakasta, polazi od samog dna. Dno je kružno, ravno. Izrađena je od oker gline, crveno bojene površine.

Publikovano: Kondić, Todorović 1956, sl. 10; Pop-Lazić 2002, sl. 19/2.

Varijanta 2 (sl. 31)

Lokalitet: Ulica Majke Jevrosime, u neposrednoj blizini zidane grobnice.

Inv. br. 34.

Dim: duž. 98, šir. 58, h – 26, R diska 45, R dna 34, visina sa fragmentovanim drškom 32 mm.

Datovanje: III vek.

Opis: Širok disk uokviren plastičnom trakom čije su ivice nareckane. Na disku je predstava borbe gladijatora, ispod kojih je veći otvor za ulje, koji preseca horizontalno položen trozubac. Vrh kljuna je zaobljen, a pored otvora za fitilj nalaze se dve lučne kanelure. Rame je minimalno, zakošeno. Drška je puna, trakasta, polazi od dna i oštećena je. Dno je kružno, ravno. Izrađena je od crvene gline, fine fakture, bojena crvenom bojom.

Nepublikovano.

Ove svetiljke najviše odgovaraju Broneer-ovom tipu XXXI, odnosno XXVIII, mada i odstupaju od njega, pa su samim tim i izdvojene u poseban tip. Za razliku od pomenutih tipova iz Broneer-ove tipologije, gde je disk male površine a ramena šira, kod nalaza iz Singidunuma je obrnuto (važi za Broneer XXVIII). Disk je ravan i zauzima skoro čitavu gornju površinu svetiljke. Neki primerici takoreći i nemaju rameni pojas, a ponekad je on odvojen od diska niskom plastičnom trakom. Na disku se, pored rustičnih predstava životinja, javlja i stilizovani biljni ornament. Ponekad se ovi motivi kombinuju. Svetiljke uvek imaju dršku koja je trakasta, vertikalna i položena na rameni pojas. Dno je ravno, oivičeno urezanim linijom ili je na niskoj prstenastoj stopi.

Konstatovane su dve osnovne varijante. Prva – ravnog širokog diska ili minimalno ulegnutog (sl. 30) i druga koja se jedino razlikuje od pomenute po lučnim urezima uz otvor za fitilj na kljunu (sl. 31). Iz Singidunuma, nalazi ovog tipa svetiljki poticali su iz nasipnih ili stratigrafski neodređenih slojeva,¹⁰⁴ pa ranije nisu precizno datovani. Neki od njih ukazuju da pripadaju kraju II, III, pa i početku IV veka.¹⁰⁵ Najverovatnije su proizvod domaćih ili maloazijskih radionica. Ovakve svetiljke, kruškolikog oblika, mogu biti i potpuno neukrašenog diska.

¹⁰⁴ Bjelajac 1982, 20, T. III, 13, 14; T. V, 30.

¹⁰⁵ Bojović 1977a, sl.14/ 2.

Svetiljke ovog tipa je već Lj. Bjelajac pravilno izdvojila u poseban tip, i tada je pretpostavila da njihovu produkciju treba vezati s proizvodnjom lokalne terra sigillata-e u II–III veku.¹⁰⁶ Potvrđeno je da su se izrađivali od zemlje iste vrste i kvaliteta, sa istim ili sličnim ukrasima koji se javljaju i na posudama imitacije reljefne terra sigillate-e, nađenim na Beogradskoj tvrđavi.¹⁰⁷ Nalažene su u okviru svih lokacija na kojima su vršena zaštitna arheološka iskopavanja: kastrum, civilno naselje i nekropole Singidunuma.

TIP XII – lampe pravougaone forme sa više plamenika

(sl. 32–33)

Uporedni tipovi: Iványi IX, Bailey X, Alicu VI.

Lokalitet: Univerzitetski park, tokom građevinskih radova 1944. god.

Inv. br. AA/667 (sl. 32).

Dim: duž. 99, šir. 92, h – 28, disk 28 h 64, dno 28 h 62, visina sa drškom 43 mm.

Datovanje: druga polovina II – prva polovina III veka.

Opis: Svetiljka pravougaonog oblika. Na jednoj strani su pet fitiljnih otvora, a na drugoj je drška u obliku lista. Disk je podeljen na dva polja plastičnim trakama ukrašenim kosim urezima, u kojima se nalazi po jedan otvor. Listolika, šuplja drška bogato je ukrašena. Dno ima pravougaonu stopu. Izrađena je od mrke gline, fine fature, premazana tamnomrkom bojom.

Publikovano: Kondić, Todorović 1956, sl. 14.

Lokalitet: Knez Mihailova 30, sonda I–II, ispunjena rova, zaštitna arheološka iskopavanja 1992. godine.

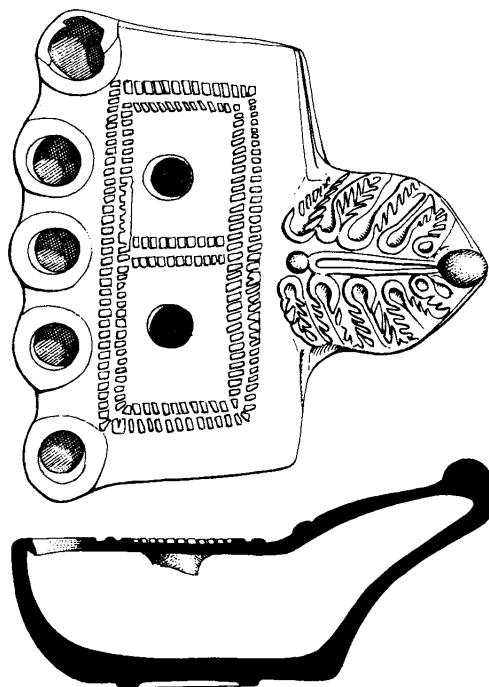
Inv. br. C–114 (sl. 33).

Dim: duž. 61, šir. 48, h – 25, disk 38 h 14, dno 42 h 22, visina sa fragmentovanom drškom 26 mm.

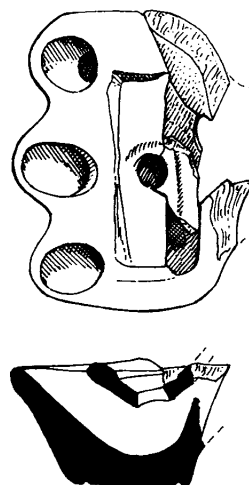
Datovanje: druga polovina II – prve decenije III veka.

Opis: Pravougaona lampa sa tri otvora za fitilj na jednoj strani, dok se na drugoj nalazila drška koja nedostaje. Disk je pravougaonog oblika, udubljene površine, sa kružnim otvorom za sipanje ulja u sredini, oko koga je koncentrični krug. Na ravnom dnu je urezan pravougaonik. Izrađena je od svetlocrvene gline, fine fature, bojena tamnocrvenom bojom.

Publikovano: Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 124, sl. 49/3.

Tip XII (sl. 32), R 2:3

Tip XII (sl. 33), R 2:3

Recipijent kod ovih lampi je pravougaone forme, često sa nenaglašenim kljunovima koji su najčešće kružnog oblika. Oko samog otvora za fitilj ponekad je kružna plastična traka, kao kod Loeschke-ovog tipa VIII K. Otvori su postavljeni na dužoj strani, nasuprot strani gde je drška. Karakteriše ih i drška, i to najčešće u obliku li-

¹⁰⁶ Bjelajac 1982, 20.

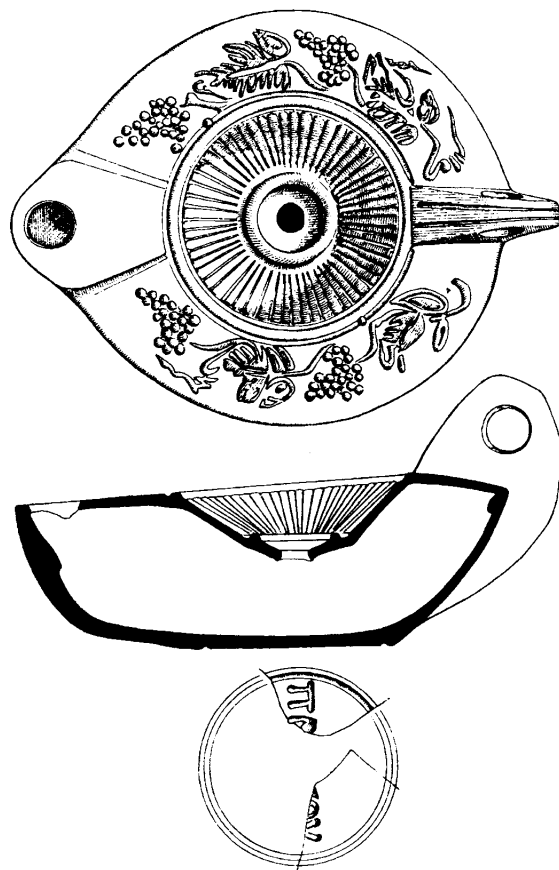
¹⁰⁷ Bjelajac 1980, 46–47, T. I–III.

sta,¹⁰⁸ ukrašena urezima ili plitkim kanelurama. Drške su kod nekih primeraka izuzetno bogato dekorisane. Ponekad mogu biti i trouglaste. Disk je obično neukrašen ili ima jednostavan ukras.¹⁰⁹ To je najčešće plastična traka koja prati oblik svetiljke, a pored nje javljaju se još motivi listića i plastičnih kružića. Dno je ravno ili ima nisku, pravougaonu stopu koja prati oblik recipijenta.

Svetiljke ovog oblika nastale su u Egiptu, najverovatnije u Fajumu, i ti rani primerci iz II–I veka p. n. e. imaju fitilje postavljene i na bočnim stranama, a njihova proizvodnja traje čak i u IV veku.¹¹⁰ Ove lampe pravougaonog recipijenta mogu imati od dva do devet fitiljnih otvora, plamenika. Svi primerci iz Ulpija Trajane, a otkriveno ih je 314, gornju površinu-disk imaju podeljenu na dva polja.¹¹¹ Lampe ovog tipa nose i pečat majstora IANVARI, i nađene su s novcem od Trajana do Hadrijana,¹¹² tako da sa sigurnošću možemo reći da se proizvode već od samog početka II veka.

Sa teritorije Viminacijuma nalazi svetiljki ovog tipa nisu brojni, a obuhvataju vremenski period od Hadrijana do Dioklecijana.¹¹³ Svetiljka ove forme nađena je u Viminacijumu, u sloju nad kulinom.¹¹⁴

U Singidunumu do sada nije otkriven veći broj svetiljki ovog tipa, mada ima više fragmentovanih drški koje bi, eventualno, mogle da im pripadaju.¹¹⁵ Pomenute pravougaone svetiljke sa više fitilja, otkrivene u civilnom naselju Singidunumu, datuju se u period od kraja II do kraja III veka.

Tip XIII, varijanta 1 (sl. 34), R 2:3

TIP XIII – okruglo-ovalne svetiljke, kružnog kljuna, prema disku trapezasto naglašene (sl. 34–35)
Uporedni tipovi: *Iványi H, Broneer XXVII, Heres I, Kuzmanov XXII.*

Varijanta 1 (sl. 34)
lampe s radijalnim ukrasom na disku, na ramenom pojasu nema pločastih zadebljanja. Lokalizet: Knez Mihailova 30, sonda I–II, ispuna rova, zaštitna arheološka iskopavanja 1992. god. Inv. br. C–117.
Dim: duž. 110, šir. 85, h – 37, R diska 49, R dna 38, visina sa drškom 52 mm.
Datovanje: prva polovina III veka.
Opis: Lampa kružnog recipijenta, kružnog kratkog kljuna koji je trapezasto modelovan ka disku. Sam disk je udubljen, u centru otvor za sipanje ulja oivičen je plastičnom trakom i ukrašen radijalima. Na širokom ramenom pojasu je motiv vinovog lišća sa grozdovima, reljefno modelovani. Drška je ukrašena urezanim linijama, sa kružnom perforacijom pri vrhu. Dno je ravno,

unutar dva koncentrična kruga oštećen urezan natpis radionice majstora PR[EIM]OY. Izrađena je od beličaste gline, tankih zidova, fine fature. Publikovano: Ivanišević, Nikolić-Đorđević, 1997, 124, sl. 48/1.

Varijanta 2 (sl. 35)
sa neukrašenim diskom, a na ramenu vinova loza i grozdovi. Naš primerak, sa ovakvim rasporedom dekoracije, mogao bi da pripada posebnoj varijanti, jer ima izrazito trougaoni kljun koji se uklapa u osnovni jajolik oblik lampe.

¹⁰⁸ Alram-Stern 1989, 36, No. 130, Taf. 23/130.

¹⁰⁹ Iványi 1935, 13, T. XXXI, XXXII.

¹¹⁰ Selesnow 1988, 32–33, Nr. 53–66, Taf. 8–10.

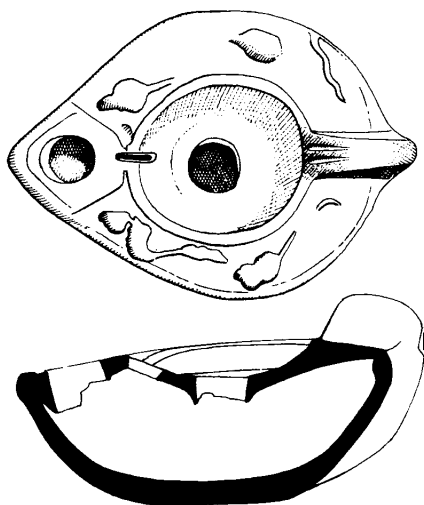
¹¹¹ Alicu 1994, 120–123, fig. 3–4, Pl. 2/55, 68, Pl. 3–8.

¹¹² Alicu 1994, 121, fig. 3, 70, Pl. 3/71, 93.

¹¹³ Korać 1995, 168–173.

¹¹⁴ Zotović, Jordović 1990, 22, sl. 10.

¹¹⁵ Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 124, sl. 49/4, 5, 7.

Tip XIII, varijanta 2 (sl. 35), R 2:3

Lokalitet: Ulica Braće Jugovića – stara Glavnjača, tokom građevinskih radova 1954. godine.

Inv. br. AA/87.

Dim: duž. 82, šir. 60, h – 32, R diska 31, R dna 26, visina sa drškom 42 mm.

Datovanje: kraj II – prva polovina III veka.

Opis: Očuvana manja svetiljka sa punom, trakastom drškom koja polazi od samog dna. Deo drške okrenut ka disku ima ukras od dve kanelure. Disk je udubljen, odvojen od ramena plastičnom trakom i neukrašen. Rameni deo je blago visećeg tipa, ukrašen motivom grozdova. Sam vrh kljuna skoro je špicast, a nos je sastavni deo recipijenta svetiljke. Otvor za fitilj je naglašen i ka disku se završava trapezasto. Prseten oko diska preseca uzan pravougaoni otvor za vazduh. Dno je ravno. Izrađena je od crvene gline, lošije fakture, debljih zidova, bojena crvenom bojom. Publikovano: Kondić, Todorović 1956, sl. 15.

U Singidunumu su, za sada, otkrivene samo dve svetiljke koje pripadaju dvema varijantama ovog tipa.

D. Iványi ih izdvaja u poseban tip, iako ih smatra veoma bliskim Loeschcke-ovom VIII, a njenom tipu VII, s tim što im je telo masivnije.¹¹⁶ Njihovo telo je, kao što u naslovu stoji, okruglovalnog oblika, nos je zaobljenog ili zašiljenog vrha i prema disku se završava trapezasto ili ravno. Drška im je puna, pločasta, izrađena u kalupu zajedno sa gornjom polovinom svetiljke, ponekad perforirane.¹¹⁷ Disk je udubljen i ornamentisan reljefnom predstavom ili je neukrašen. To su figuralni, floralni ili geometrijski motivi. Rameni pojas je ravan, širi i često ukrašen pečatnim ili urezanim motivima. Javlja se i motiv vinove loze i grožđa. Rame može biti i visećeg tipa, oivičeno plastič-

nom trakom koja ga odvaja od diska. Na dnu, koje je najčešće ravno ili rede prstenasto, ponekad ima majstorski, radionički pečat.

G. Kuzmanov ih je podelio na tri varijante,¹¹⁸ a E. Alram-Stern ih deli na četiri. Prve dve grupe imaju širi rameni pojas ukrašen jajolikim motivom ili vrežom, lozicom. Treća grupa ima uža, neukrašena ramena. Kod četvrte grupe, na ramenom pojasu se nalazi uzan kanal ili veoma niske, pločaste bradavice.¹¹⁹ Sličnu podelu na četiri varijante ima i O. Broneer.¹²⁰

Intenzivna proizvodnja ovog tipa odvija se u III veku, da bi u IV bio veoma rasprostranjen, i to pogotovo u obe Mezije, Dakiji i Panoniji. G. Kuzmanov smatra da primerci nastali u IV veku gube kružni recipijent i dršku izrađivanu u kalupu. Takođe, nestaje plastični trapez oko kljuna ka disku. To su sada jednostavne urezane linije koje prate oblik trapeza. Ove svetiljke, svakako grčkog porekla, sreću se i u rajnskim provincijama, za koje autor smatra da su ne samo izuzetno dobrog kvaliteta, već ih datuje u period od kasnog II pa do kraja IV veka.¹²¹ Svetiljke ovog tipa, za sada na našem prostoru veoma retke, nalažene su u okviru civilnog naselja, a jedan fragmentovan primerak potiče iz kastruma.

Izvanredan primerak ovog tipa svetiljke je lampa nadena u okviru naselja Singidunuma (sl. 34). Precizna izrada, kvalitetna glina i izvanredan ukras potvrđuju nam trgovačke veze Singidunuma sa dalekim radionicama. Importovan primerak majstora PR[EIM]OS potiče iz neke atičke ili korintske radionice.

Pečat, koji je fragmentovan na ovoj lampi, kod publikovanja je pročitao kao PR[EIM]OY, ali se može naći i kao PR [EZY]M]OY.¹²² Svetiljke sa pečatom ovog majstora nalažene su i u susednim provincijama. U Bugarskoj su poznate lampe ovog tipa i majstora,¹²³ iz Sermizegetuse potiče lampa ovog tipa sa pet plamenika, datovana u III vek,¹²⁴ a i u Korintu su, takođe, bile prisutne.¹²⁵ Veći broj lampi, sa identično ukrašenim diskom, potiče iz Isthmia, a izrađivali su ih majstori Euporos, Rosphorou i Eugodou.¹²⁶ Najnovija istraživanja nekropole u Scupi-ma, takođe su nam dala lampu ovog tipa i proizvođača.¹²⁷

¹¹⁶ Iványi 1935, 13.

¹¹⁷ Alram-Stern 1989, Taf. 3/545–550.

¹¹⁸ Kuzmanov 1992, 29–32.

¹¹⁹ Kuzmanov 1992, 45.

¹²⁰ Broneer 1930, 90–102.

¹²¹ Heres 1972, 51. Taf. 51, 483, Taf. 53.

¹²² Broneer 1930, Pl. XXX.

¹²³ Kuzmanov 1992, No. 174, 175.

¹²⁴ Alicu 1994, 136, Nr. 1032.

¹²⁵ Broneer, 1930, 189, Pl. XI, 566, 570, Pl. XXX, 566.

¹²⁶ Broneer 1977, 67, Pl. 30/2796–2821.

¹²⁷ Jovanova, Mihailova 1997, 211, 246, grob 264, sl. 35.

Druga varijanta, sa izrazito špicastim vrhom rostruma, predstavlja, svakako, podvarijantu prve varijante ovog tipa, nešto starijeg datuma, bez obzira što je grublje izrade, ali isto tako i posebnu varijantu, zbog izrazitog špicastog završetka kljuna. Na to upućuje pravougaoni otvor za dovod vazduha na prelazu iz diska u rameni pojas, ka kljunu.

TIP XIV – kruškolike svetiljke kružnog diska sa organski povezanim kljunom (sl. 36–37)

Varijanta 1 (sl. 36)

Uporedni tip: Bailey R.

Lokalitet: Studentski park, rimske terme, arheološka iskopavanja 1969. godine.

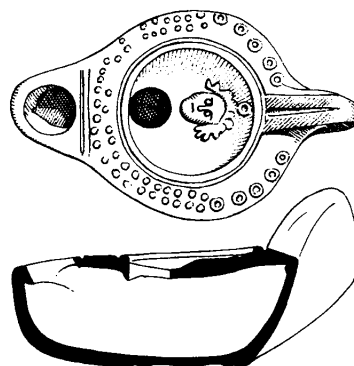
Inv. br. AA/2180.

Dim: duž. 68, šir. 42, h – 24, R diska 26, R dna 21, visina sa drškom 36 mm.

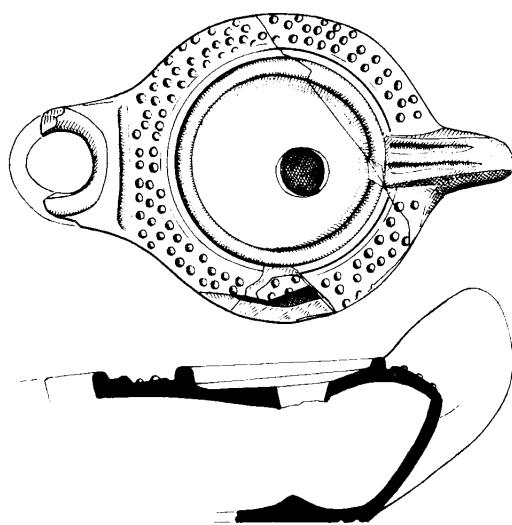
Datovanje: III vek.

Opis: Dobro očuvana manja svetiljka sa neznatnim oštećenjem na donjem delu recipijenta U centru blago udubljenog diska predstavljen je lik, najverovatnije, Atisa, ispod koga je otvor za sipanje ulja. Disk je oivičen plastičnom trakom. Rameni pojas, blago zaobljen ukrašen je dvojako. Na jednoj polovini je niz koncentričnih kružića, a na drugoj sitne granule. Sam kljun odvojen je dvema plastičnim trakama od površine diska. Drška je trakasta, puna, s prednje strane ukrašena plitkom kanelurom. Dno je prstenasto. Izrađena je od svetlomrke gline.

Publikovano: Bojović 1977a, 18–19, sl. 14.

Tip XIV, varijanta 1 (sl. 36), R 2:3

Tip XIV, varijanta 2 (sl. 37), R 2:3

Varijanta 2 (sl. 37)

Lokalitet: Studentski park, rimske terme, arheološka iskopavanja 1969. godine.

Inv. br. AA/2200.

Dim: o. duž. 95, šir. 62, h – 34, R diska 37, R dna 32, visina sa drškom 46 mm.

Datovanje: III vek.

Opis: Svetiljki nedostaje vrh nosa i deo dna. Disk je udubljen, neukrašen, oivičen plastičnom trakom. Na zaobljenom ramenom pojasu nalazi se ukras od niza sitnih granula postavljenih u tri reda. Oko otvora na kljunu je plastična traka. Kljun je odvojen od diska plastičnom horizontalnom trakom. Drška je puna, s prednje strane ima dve kanelure, polazi od dna i završava se uz sam prsten oko diska. Dno je ravno, sa dva urezana koncentrična kruga. Izrađena je od svetlocrvene gline, sa tragovima crvenog bojenja.

Publikovano: Bojović 1977a, 18–19, sl. 14/4.

Bailey-ev tip R je zaista karakterističan i nema ga u Loeschcke-ovoj tipologiji,¹²⁸ ali po svom osnovnom obliku pripada njegovom tipu VIII. To su manje lampe čija su ramena ukrašena plastičnim kuglicama, sa kružnim završetkom nosa i većim otvorom za fitilj. Disk im je ravan ili udubljen, okružen koncentričnom plastičnom trakom, dok su ramena šira, zaobljena i ukrašena nizovima plastično modelovanih kapljica. Ove lampe imaju prstenastu ili ravnu bazu na kojoj se nalaze koncentrični krugovi. Drška koja polazi od prstena na disku i naleže na rameni pojas, završava se na sredini recipijenta, a ponekad ide i do samog dna. Smatra se da su nastale u kasnom III i da su se izrađivale do prve decenije V veka.¹²⁹

Varijante ovog tipa sa većim otvorom za fitilj, koji kod nekih primeraka čak dodiruje i prsten oko diska, nisu poznate iz Singidunuma.

¹²⁸ Bailey 1980, 377–378.

¹²⁹ Bailey 1980, 377.

Svetiljke pronađene u Singidunumu podelili smo na dve varijante. Prvoj varijanti pripada mala svetiljka sa predstavom Atisa na disku (sl. 36), dok drugoj varijanti pripada primerak neukrašenog diska, čiji je kljun odvojen od kružne, gornje polovine svetiljke (sl. 37). Ovako modelovane svetiljke, sa drškom koja ide do samog dna, poznate su iz Španije.¹³⁰ Lik može da predstavlja Amora, jer modelovana kosa umnogome odgovara ovom božanstvu, a uporedili smo ga i sa bronzanom aplikom iz Singidunuma.¹³¹

Druga varijanta poznata je sa mnogo više lokaliteta i sreće se kako u provincijama u dunavskom okruženju, tako i u drugim, zapadnim provincijama. D. Aliku publikuje fragmentovanu lampu ovako ukrašenog diska. Lampa ima punu lunulastu dršku i niz bobica na ramenu koji je plastičnom trakom odvojen od diska.¹³² Svetiljke ovog tipa nisu prisutne u velikom broju, a za sada se nalaze samo u okviru naselja.

TIP XV – svetiljke kružnog tela sa organski povezanim kljunom (sl. 38)

Uporedni tipovi: Iványi XI, Broneer XXVIII.

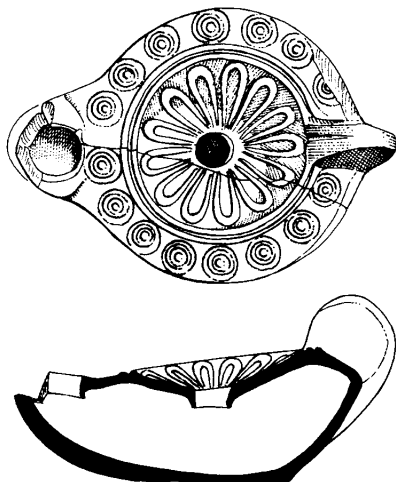
Lokalitet: Beogradska tvrđava, Veliki Kalemegdan-Kastrum, sonda 1, blok 1, o.s. I, arheološka iskopavanja 1976. godine.

Inv. br. C-23.

Dim: o. duž. 74, šir. 56, h – 26, R diska 40, R dna 26, visina sa drškom 38 mm.

Datovanje: III vek.

Opis: Svetiljki nedostaje deo kljuna. Disk je odvojen plastičnom trakom, udubljen i ukrašen rozetom sa 13 latica. Na ramenu je ukras od niza utisnutih, dvojnih kružića. Drška je trakasta, na prednjoj strani ukrašena jednom kanelurom. Dno čini niska, prstenasta stopa. Izrađena

Tip XV (sl. 38), R 2:3

je od žućkaste, srednje prečišćene gline, mrko bojene površine.

Publikovano: Bojović 1976, 60, T. XXIII, 1; Bjelajac 1982, 20, T. III, 15.

Osnovna karakteristika ovih svetiljki je recipijent koji može biti kružnog, ovalnog ili jajolikog tela, organski povezanog sa kljunom. To znači da nema naglašenog prelaza u kljun koji se uvek završava zaobljeno. Sam disk je male površine, dok su ramena šira, ponekad viseća ili zaobljena. Disk je uvek odvojen kružnom plastičnom trakom i često neukrašen. Ako ima ukras, tada je on floralan ili geometrijski, a rede figuralan. Dno može biti ravno, udubljeno ili prstenasto, pa čak i u obliku niske stope. Ovaj tip obavezno ima dršku.¹³³ Ona se nalazi na ramenom pojasu, ponekad ide do sredine recipijenta, a ponekad i do samog dna. Drška im može biti veoma raznovrsnog oblika: trougaona, listolika, pa čak i pločasta, a retko klinasta i prstenasta. Izrađuje se u kalupu zajedno sa gornjom površinom recipijenta. Rameni pojas je širi, takode, ukrašen motivima kapljica, štapića, listića ili tačkica, a može biti i neukrašen.

Analogni primerci ukrašenog diska potiču iz Panonije.¹³⁴ Na teritoriji Singidunuma ovaj tip se nalazi kako u nekropolama, tako i u okviru naselja.

TIP XVI – jednostavne kružne svetiljke (sl. 39–45)

Uporedni tipovi: Iványi XXII, varijanta 5; Kuzmanov XLII, Bjelajac VI.

Varijanta 1 (sl. 39)

Lokalitet: Univerzitetski park, tokom zemljanih radova 1944. godine.

Inv. br. AA/1029.

Dim: duž. 70, šir. 51, h – 24, R diska 36, R dna 38, visina sa drškom 26 mm.

Datovanje: kraj II – prva polovina III veka.

Opis: Disk je potpuno ravan i odvojen od ramena plitkim žljebom. Na disku je ocrtan niz koncentričnih krugova. Rameni pojas je u ravni sa diskom i zaobljen ka recipijentu. Kljun je malen, naknadno modelovan rukom, i spojen sa ramenom. Drška je naknadno pilepljena, mi-

¹³⁰ Cerdán 1999, 369, 398, fig. 12/1, 25/3.

¹³¹ Krnić, 1997, kat. 50.

¹³² Alicu 1994, No. 1212.

¹³³ Broneer 1930, 104.

¹³⁴ Iványi 1935, T. XXXVI/7–9; Vikić-Belančić 1971, T. XIV/4, T. XXII/9.

nijaturna je i klinastog oblika. Dno je ravno. Izrađena je od oker gline, fine fature.
Publikovano: Crnobrnja, 2000/2001, T. I, 4.

Varijanta 2 (sl. 40)

Lokalitet: Univerzitetski park, tokom zemljanih radova 1944. godine.

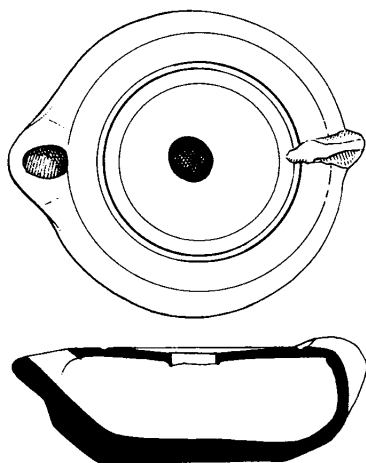
Inv. br. AA/83.

Dim: duž. 75, šir. 59, h – 25, R diska 38, R dna 36, visina sa drškom 34 mm.

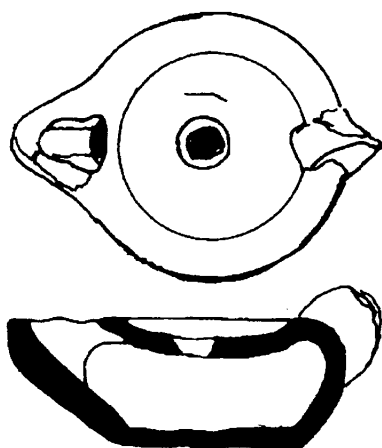
Datovanje: kraj II – prva polovina III veka.

Opis: Disk je blago udubljen. Rameni pojas je iznad diska uzan, a zaobljen ka recipientu. Kljun je malen, naknadno modelovan rukom, i spojen sa ramenom. Drška je naknadno prilepljena, minijaturna je i klinastog oblika. Dno je ravno. Izrađena je od bledocrvene gline, fine fature.

Publikovano: Crnobrnja, 2000/2001, T. II, 10.

Tip XVI, varijanta 1 (sl. 39), R 2:3

Tip XVI, varijanta 2 (sl. 40), R 2:3

Varijanta 3

(sl. 41)

Lokalitet: Univerzitetski park, tokom zemljanih radova, 1944. godine.

Inv. br. AA/60.

Dim: duž. 75, šir. 61, h – 24, R diska 44, R dna 40, visina sa drškom 32 mm.

Datovanje: kraj II – prva polovina III veka.

Opis: Disk je veće površine, udubljen, odvojen plitkom kanelurom od veoma uzanog ramenog pojasa. Drška koja je postavljena poprečno, probušena je i naknadno nalepljena. Dno je ravno. Izrađena je od svetlocrvene gline, lošije fature, debljih zidova.

Publikovano: Crnobrnja, 2000/2001, T. II, 16.

Varijanta 4

(sl. 42, 43)

Lokalitet: Univerzitetski park, tokom zemljanih radova, 1944. godine.

Inv. br. AA/672.

Dim: duž. 88, šir. 63, h – 28, R diska 48, R dna 44, visina sa drškom 34 mm.

Datovanje: kraj II – prva polovina III veka.

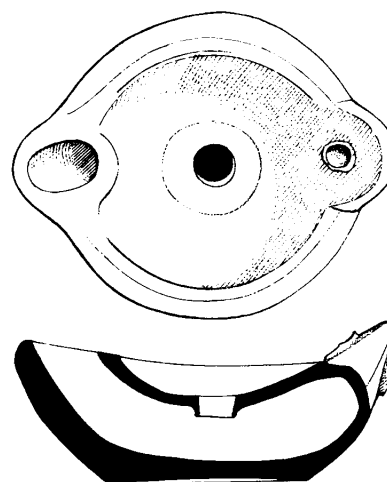
Opis: Disk je veće površine, udubljen, odvojen visokom trakom od veoma uzanog ramenog pojasa. Kljun je masivan i završava se oblo. Drška je postavljena uspravno i naknadno nalepljena. Dno je ravno. Izrađena je od svetlooker gline, lošije fature, debljih zidova.

Publikovano: Crnobrnja 2000/2001, T. IV, 27.

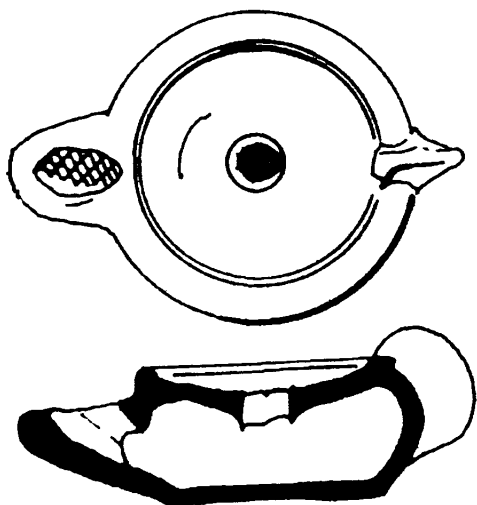
Varijanta 5

(sl. 44)

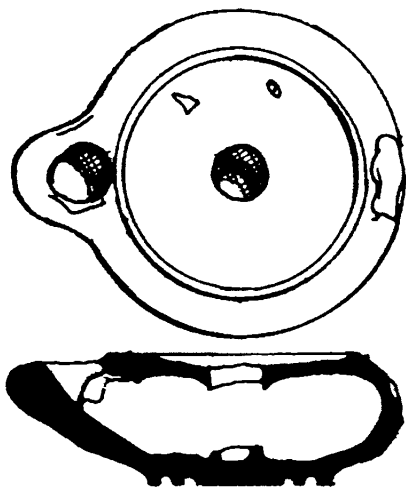
Lokalitet: Univerzitetski park, tokom zemljanih radova, 1944. godine.

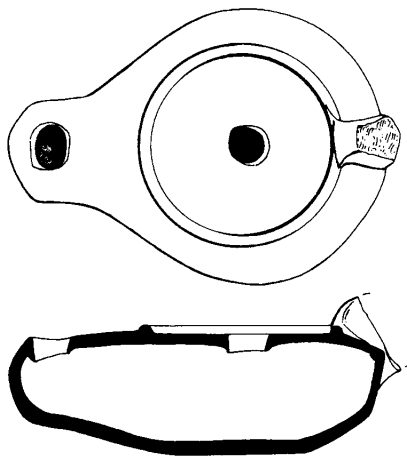
Tip XVI, varijanta 3 (sl. 41), R 2:3

Tip XVI, varijanta 4 (sl. 42), R 2:3

Tip XVI, varijanta 4 (sl. 43), R 2:3

Tip XVI, varijanta 5 (sl. 44), R 2:3

Inv. br. AA/673.

Dim: duž. 81, šir. 57, h – 32, R diska 40, R dna 20 mm.

Datovanje: kraj II – prva polovina III veka.

Opis: Disk veće površine, udubljen, odvojen plitkom kanelurom od veoma uzanog ramenog pojasa. Drška je postavljena poprečno, probušena je i naknadno nalepljena. Dno je ravno. Izrađena je od svetlo crvene gline, lošije fature, debljih zidova.

Publikovano: Crnobrnja 2000/2001, T. VI, 43.

Varijanta 6 – sa više plamenika (sl. 45)

Lokalitet: Plato ispred Filozofskog fakulteta, arheološka iskopavanja 1972. godine.

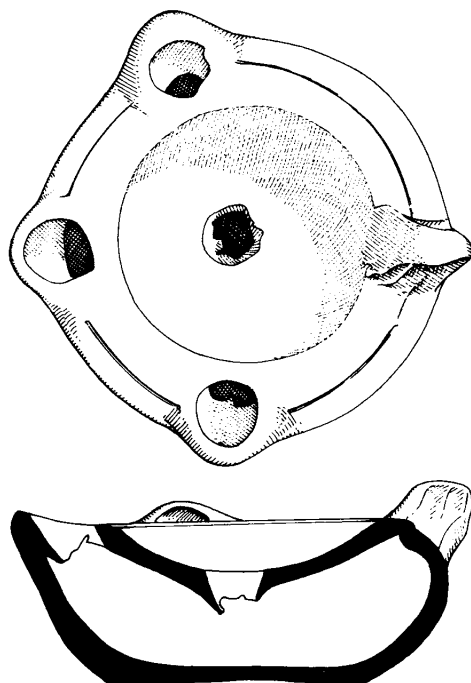
Inv. br. AA/2934.

Dim: duž. 90, šir. 81, h – 34, R diska 52, R dna 50, visina sa drškom 42, šir. sa kljunovima 92 mm.

Datovanje: kraj II – prva polovina III veka.

Opis: Svetiljka sa tri kljuna i punom, malom, trakastom drškom. Disk je udubljen, neukrašen, a rameni pojas zaobljen. Otvori za fitilj nalaze se u sklopu ramenog pojasa, dok sami kružni kljunovi izlaze van. Dno je ravno, neznatno udubljeno. Izrađena je od crvene gline, fine fature, grublje izrade sa tragovima crvenog premaza.

Publikovano: Bojović 1975a, sl. 13/6.

Tip XVI, varijanta 6 (sl. 45), R 2:3

Pored oblika, za ove svjetiljke je važno naglasiti da se donji deo recipijenta izrađuje na vitlu. One su jednostavne, maksimalno uprošćene. Gornja površina, disk, uglavnom je horizontalna, a prisutne su i varijante kada je slabije ili jače udubljena. Otvor za sipanje ulja je mali, uvek na sredini. Rameni pojas ponekad je izdvojen niskom plastičnom trakom, nekad samo naglašen blagim padom, a najčešće ga nema. Fitolj na kljunu je veoma reduciran. Sam kljun je ručno modelovan, od veoma malog do naglašenog, izduženog oblika. Otvor za fitilj često je u sklopu ramenog pojasa, mada može biti izdvojen i tad se nalazi uz sam disk svjetiljke. Drška je najčešće klinastog oblika, veoma malih dimenzija, puna, često i perforirana, postavljena vertikalno ili horizontalno u odnosu na recipijent.

G. Kuzmanov je ovakve svjetiljke izdvojio u poseban tip, iako on odgovara varijanti 5 D. Iványi-nog tipa XXII.¹³⁵ Sve poznate primerke iz Bugarske, G. Kuzmanov je podelio na pet varijant, i datovao ih u period III, IV veka.¹³⁶

Iz Singidunuma potiče 48 svjetiljki ovog tipa, koje su V. Kondić i J. Todorović davno odredili kao tip III, varijanta 2.¹³⁷ Lj. Bjelajac ih je svrstala u tip VI i opredelila u lokalnu produkciju IV veka.¹³⁸ Njih posebno publikuje A. Crnobrnja koji ih je podelio u pet tipova,¹³⁹ a mi smo ih prebacili u varijante kojima smo dodali još jednu.

Prvu varijantu (sl. 39) predstavljaju svjetiljke sa ravnim ili blago konkavnim diskom, naglašenim, urezanim koncentričnim krugovima. Rameni pojas je širok, zaobljen. Dno je ravno, kružnog oblika. Kljun se stapa u rameni pojas, a sam otvor za fitilj često je u sklopu ramenog pojasa. Drška je minijaturna, klinastog oblika. Varijanta 2 (sl. 40) ima disk izrazito udubljen, veću klinastu dršku koja može biti i perforirana. Kljun je naglašeniji, sa većim otvorom za fitilj.¹⁴⁰ Kod varijante 3 (sl. 41), svjetiljke imaju veći konkavan disk, uzana ramena i jasno izdvojen nos, na kome je otvor za fitilj veći, nepravilnog oblika. Kod varijante 4 (sl. 42, 43), disk je odvojen od ramenog pojasa niskom plastičnom trakom. Dno kod ove varijante je u obliku niske prstenaste stope, ukrašeno koncentričnim krugovima ili ravno. Drška je i dalje klinasta, sa ili bez perforacije. Kljun je organski povezan sa recipijentom, sa nešto većim otvorom za fitilj.¹⁴¹ Varijanta 5 je sa uglastim završetkom nosa (sl. 44). Varijanta 6 je sa više plamenika, neukrašenog diska (sl. 45). Kljunovi kod ove lampe zalaze u rameni pojas i ručno su modelovani.

Za ovaj, ovde predstavljen tip svjetiljki karakteristično je da vodi poreklo iz egejskog proizvodnog kulturnog kruga.¹⁴² U istočnoj nekropoli Skupa, nađeno je više svjetiljki ovog tipa, različitih varijanti (pa i primerci sa tri fitilja) koje su uglavnom datovane u period od kasnog I veka p. n. e., pa do kraja I veka.¹⁴³

Zbog velikog broja, do sada, otkrivenih svjetiljki ovog tipa u Singidunumu, sigurno možemo pretpostaviti da su se i izrađivale u samom gradu. Vreme pojave i nastanka ovih malih, kružnih svjetiljki mogli bi u Singidunumu

da pomerimo u period kraja II veka. Što se pak tiče trajanja ove vrste svjetiljki, možemo se složiti sa zaključcima kolege A. Crnobrnje da se ne proizvode posle sredine III veka.¹⁴⁴ U Singidunumu se, za sada, svjetiljke ovog tipa nalaze samo u okviru kastruma¹⁴⁵ i civilnog naselja.¹⁴⁶

TIP XVII – lampe jajolikog tela i širokog trougaonog kljuna

(sl. 46–47)

Uporedni tip: Iványi XVIII.

Varijanta 1 – trougaoni završetak kljuna (sl. 46)

Lokalitet: ugao Đ. Salaja i Krunske ulice, grob 27, zaštitna arheološka iskopavanja 1989. godine.

Inv. br. C–21.

Dim: duž. 117, šir. 67, h – 36, R diska 45, R dna 45, visina sa drškom 55 mm.

Datovanje: prva polovina III veka.

Opis: Dobro očuvana lampa sa većom površinom diska koji je udubljen. Rameni pojas je ravan, sa dve naspramno postavljene bradavice. Drška je trakasta, kružno perforirana pri vrhu i ukrašena sa tri urezane linije. Izrađena je od crvene gline, fine, fature.

Publikovano: Simić 1997, 35, T. II; Pop-Lazić 2002, sl. 19/6.

Varijanta 2 – kružni završetak kljuna (sl. 47)

Lokalitet: Ul. Vojvode Dragomira, grob od opeka, br. 267.

Inv. br. C–1.

Dim: duž. 99, šir. 49, h – 450, R dna 54, visina sa drškom 60 mm.

Datovanje: kraj III – prva polovina IV veka.

Opis: Manja, očuvana svjetiljka, sa većim kružnim oblikovanim završetkom kljuna. U centru diska je mali otvor za sipanje ulja, oko koga je plastična

¹³⁵ Iványi 1935, 20, T. LVI, 4–11.

¹³⁶ Kuzmanov 1992, 47, 49, No. 364–399.

¹³⁷ Kondić, Todorović 1956, 71–73, sl. 25, 27, 28, 30–34.

¹³⁸ Bjelajac 1982, VI, 22, T. V/28.

¹³⁹ Crnobrnja 2000/2001, 69, T. I–VI.

¹⁴⁰ Crnobrnja 2000/2001, kat. 8, 12; T. I, 8; T. II, 12.

¹⁴¹ Crnobrnja 2000/2001, kat. 22, T. III, 22.

¹⁴² Jovanova, Mihailova 1997, 229, sl. 27.

¹⁴³ Mikulčić 1975, 129, T. I; Jovanova, Mihailova 1997, grob br. 261.

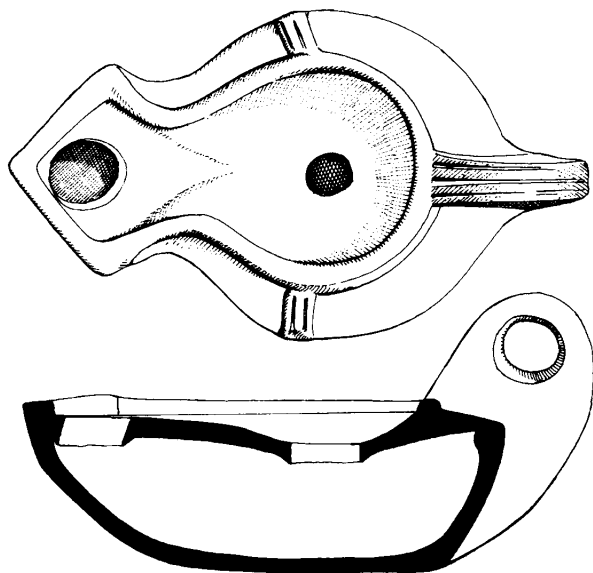
¹⁴⁴ Crnobrnja 2000/2001, 76.

¹⁴⁵ Bjelajac 1988, VI, T. V, 28.

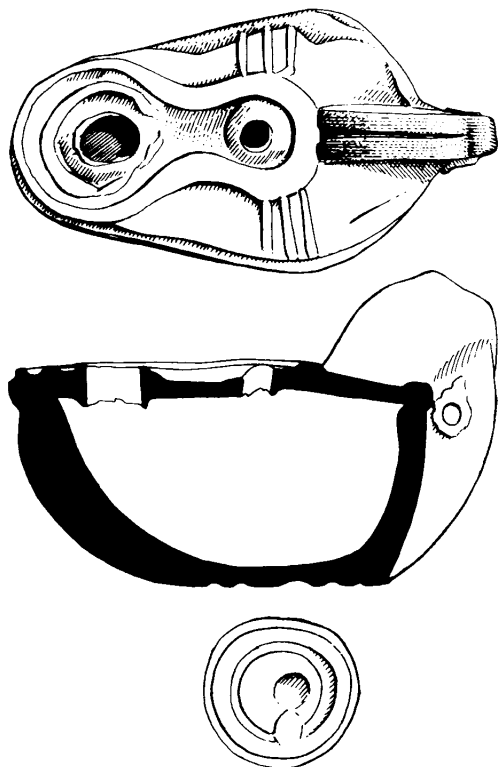
¹⁴⁶ Bojović 1975a, sl. 13/6.

traka koja se nastavlja ka nosu i obrubljuje sam završetak kljuna. Rameni pojas je širi i ukrašen sa po tri naspramno postavljena plastična ukrasa. Drška je puna, ukrašena na prednjoj strani dubljom, urezanom linijom. Dno je ravno.

Publikovano: Pop-Lazić 2002, sl. 19/5.

Tip XVII, varijanta 1 (sl. 46), R 2:3

Tip XVII, varijanta 2 (sl. 47), R 2:3

Osnovne karakteristike ovog tipa jednostavnih svetiljki su ovalno-jajolik oblik i recipijent različite dubine, koji se završavao velikim, trougaonim kljunom. Sam disk je ponekad mali i kratak, ali uvek udubljen.¹⁴⁷ Obrubljen je plastičnom trakom koja je otvorena i nastavlja se ka kljunu, pa se potom širi i obrubljuje trougaoni završetak nosa. Rameni pojas je širi i ukrašen sa dva naspramno postavljena pravougaona zadebljanja koja su obično ukrašena sa dve ili tri urezane linije ili žljeba. Pločasta, puna drška uvek polazi od plastične trake diska. Izrasta iz ramenog pojasa, nadvisuje disk i ide do dna svetiljke. Ponekad je ona i ukrašena urezanom linijom ili žljebom. Dno je ravno i ponekad ukrašeno sa jednim ili dva koncentrično urezana kruga.

Pored već opisane svetiljke, u Singidunumu je konstatovana još jedna varijanta ovog tipa. Radi se o svetiljkama čiji je vrh kljuna zaobljen, ali i dalje veoma širok. Plastična traka, koja ide oko minimalne površine diska, produžava se ka kljunu i u potpunosti ga obrubljuje. Na ramenom pojasu nalaze se po dva plastična ukrasa, naspramno postavljena. Drška nadvisuje svetiljku, puna je i polazi od samog dna. Gornja strana je ukrašena urezanom linijom.

D. Ivanyi je prva koja je izdvojila svetiljke ovog oblika, ali ih nije bliže hronološki odredila.¹⁴⁸ Ovaj tip svetiljki takođe podseća na tip XVI K. Goethert-Polaschek,¹⁴⁹ lampe jajolike forme sa trougaonim završetkom kljuna i malim otvorom na disku, ali bez plastične i ravne površine diska. Viminacijumski primerici iz grobova, gde su otkrivene 64 lampe ovog tipa, kao i dva kalupa, pružili su nam mogućnost preciznijeg datovanja nastanka i trajanja ovih, tako karakterističnih svetiljki.¹⁵⁰

U jugoistočnoj nekropoli Singidunuma, grob. br. 27 (sl. 46), ovaj tip lampi, varijanta sa trougaonim kljunom, nađen je s novcem Gete (211–212) i Aleksandra Severa (222/235),¹⁵¹ zbog čega zaključujemo da se tip javlja već na samom početka III veka.

Druga varijanta (sl. 47), sa zaobljenim, ali širokim kljunom, nađena je u grobu 267. Svi, za sad, poznati nalazi ovog tipa otkriveni su samo u nekropolama Singidunuma, kao i u grobovima sa šire teritorije grada.

TIP XVIII – kružne lampe sa otvorenim diskom

(sl. 48)

Lokalizet: Beograd, iz zbirke Štaundigera.

Inv. br. 702.

¹⁴⁷ Ivány 1935, T. LV, 1–5.

¹⁴⁸ Ivány 1935, 19.

¹⁴⁹ Goethert-Polaschek 1985, 149, No. 637, Taf. 68/637.

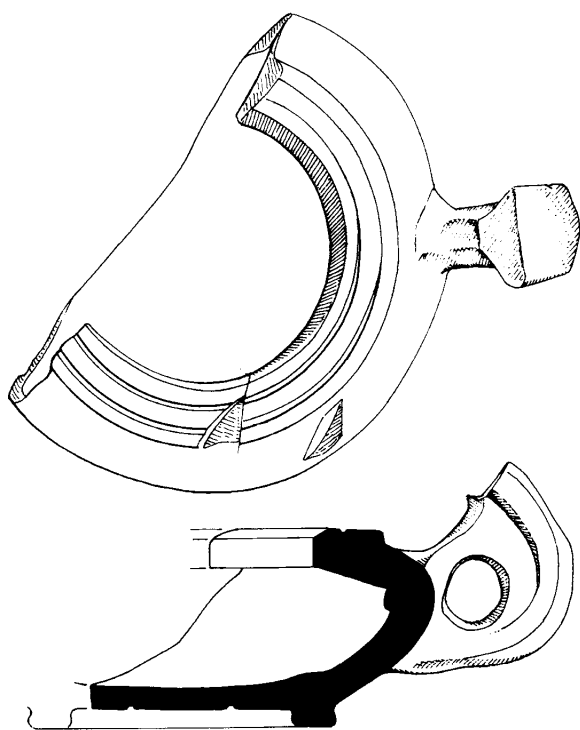
¹⁵⁰ Korać 1995, 183.

¹⁵¹ Pop-Lazić 2002, sl. 10/6.

Dim: o. duž. 112, šir. 100, h – 40, R diska 54, R dna 62, visina sa fragmentovanim drškom 54 mm.
Datovanje: II–III vek (?)

Opis: Svetiljka kružnog tela, potpuno otvorenog diska koji je naglašen širom, horizontalnom trakom na kojoj su tri koncentrična kruga. Rameni pojas je zaobljen. Drška je naknadno prilepljena, trakasta sa kružnom perforacijom i vrhom koji nedostaje, a završavao se nad diskom. Dno je na prstenastoj stopi, u čijem centru je urezana kružnica. Izrađena je od crvene gline, fine fakture, glačane spoljašnosti.

Nepublikovano.

Tip XVIII (sl. 48), R 2:3

Ovo je jedan veoma zanimljiv tip otvorene lampe za koji nismo našli analogije. Osnovna karakteristika je da svetiljka ima veoma velik otvor na disku, a sam disk je ravan, u obliku prstenaste trake. Rameni pojas je zaobljen, bez ukrasa. Drška mu je veoma zanimljiva, ručno modelovana i naknadno pridodana. Ona je trakasta, sa kružnom perforacijom, i očigledno je imala ukrasni produžetak koji je išao ka disku. Dno kod ovog primerka je prstenasto.

Muzej grada Beograda ima samo dve fragmentovane svetiljke ovog tipa. Obe potiču iz zbirke ing. R. Štaudingera koji je pratio zemljane radove na prostoru najužeg centra grada, između dva rata, i ostavio nam bogatu zbirku keramičkog materijala.¹⁵² Na osnovu toga možemo zaključiti da je i lampa iz civilnog naselja.

TIP XIX – svetiljke u obliku šoljice (sl. 49–51)

Uporedni tipovi: *Iványi XXII*,

Alicu V, Bjelajac VII

Varijanta 1a – visok prsten, nos izvučen na gore, pločasta drška završava na ramenu. (sl. 49)
Lokalitet: Beogradska tvrđava, Veliki Kalemegdan–Kastrum, sonda 4, proširenje, arheološka iskopavanja 1980. godine.

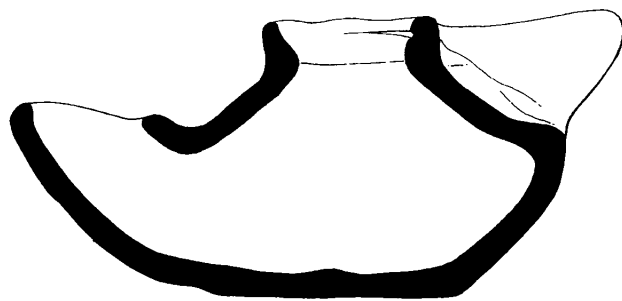
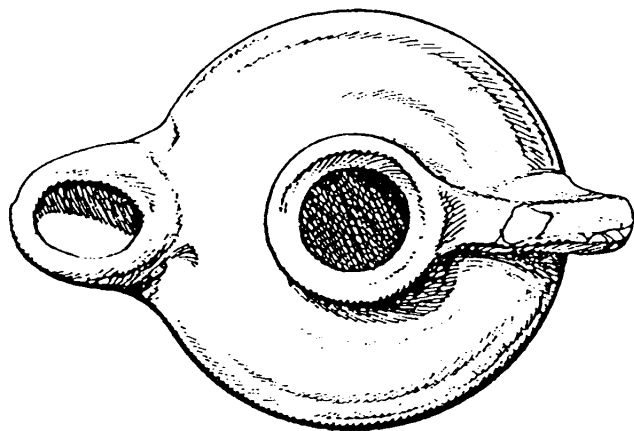
Inv. br. C–35.

Dim: duž. 124, šir. 86, h – 58, R diska 68, R dna 48, visina sa drškom 54 mm.

Datovanje: IV vek.

Opis: Svetiljka je većih dimenzija. Centralni otvor na disku je naglašen i uzdignut. Od njega polazi puna drška koja se završava na spoju donjeg i gornjeg recipijenta. Kljun je izdužen, sa velikim otvorom za fitilj. Dno je ravno, kružno. Izrađena je od crvene peskovite gline, mrko gledosane površine.

Publikovano: *Bjelajac 1982, 22, T. IV, 18.*

Tip XIX, varijanta 1a (sl. 49), R 2:3

¹⁵² Bojović 1977, 19–21.

Varijanta 1b – visok prsten, kratak nos (sl. 50)

Lokalitet: Beogradska tvrđava, Veliki Kalemegdan–Kastrum, sonda 5, blok 2, o. s. II, arheološka iskopavanja 1980. godine.

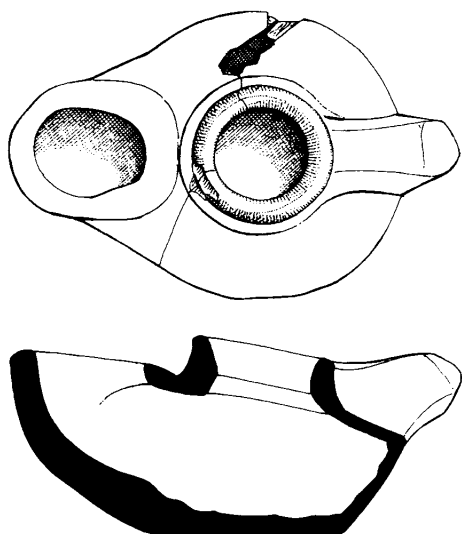
Inv. br. C-72.

Dim: duž. 92, šir. 60, h – 38, R diska 24, R dna 38, visina sa drškom 37 mm.

Datovanje: IV vek.

Opis: Manja svetiljka sa većim, vertikalno naglašenim otvorom za ulje. Drška je puna, trakasta, polazi od otvora na disku i završava se na spoju donje i gornje polovine lampe. Dno je ravno, kružno. Izrađena je od crvene gline, srednje prečišćene, gledosane spoljašnjosti crvenkasto-mrkom gleđu.

Publikovano: Bjelajac 1982, 22, T. IV, 17.

Tip XIX, varijanta 1b (sl. 50), R 2:3

Varijanta 2 – ravan disk, nenaglašen kljun, sa ili bez drške (sl. 51)

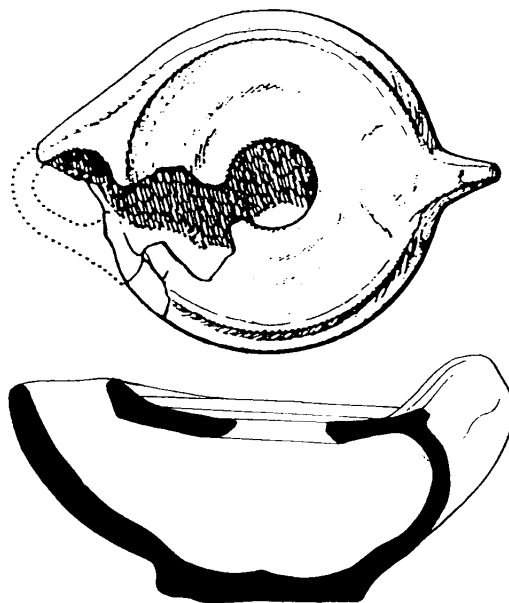
Lokalitet: Beogradska tvrđava, Veliki Kalemegdan–Kastrum, sonda 5, blok 2, jama, arheološka iskopavanja 1980. godine.

Dim: o. duž. 94, šir. 72, h – 42, R diska 58, R dna 42, visina sa drškom 52 mm.

Datovanje: kraj III – početak IV vek.

Opis: Svetiljki nedostaje deo kljuna i diska. Disk je blago uvučen i odvojen od ramena niskom plastičnom trakom. Puna, trakasta drška polazi od sredine recipijenta i završava se na ramenu. Dno je ravno. Izrađena je od crvene gline, maslinasto gledosane površine.

Publikovano: Bjelajac 1982, 22, T. IV, 20

Tip XIX, varijanta 2 (sl. 51), R 2:3

Kasnoantičkim lampama pripada ovaj veoma popularan i raširen tip svetiljki. Svetiljke ovog tipa su jednostavne, bez ukrasa, sa kružnim ili izduženim telom. Neki autori ih nazivaju i »loptaste lampe«. Nastale su tokom III veka, ali se proizvode tokom čitavog IV, pa i u prvoj polovini V veka.¹⁵³ Podeljene su na pet varijanti,¹⁵⁴ od kojih su, za sada, u Singidunumu poznate samo dve.

Njihova karakteristika je veći otvor za sipanje ulja na sredini diska, i veći otvor za fitilj, kružnog ili elipsastog oblika. Rameni deo je kod najvećeg broja primeraka zaravnjen, širok, mada ih ima i sa konkavnim ramenim pojaskom. Svi primerci imaju i različito oblikovanu dršku. Po formi, ona je najčešće pločasta, valjkasta, savijena u obliku volute ili kružna. Kod najvećeg broja primeraka dno je u obliku niske stope, mada može biti ravno ili prstenasto zadebljano. Kod svih ovi primeraka donji deo recipijenta, šoljica, izrađuje se na vitlu,¹⁵⁵ a gornji deo i dalje u kalupu. One su i gledosane, i to u tonovima od žućkaste, preko zelenkaste do crvenosmede boje. Postoje i primerci koji nisu gledosani, i oni potiču iz Panonije.¹⁵⁶

D. Iványi razlikuje pet varijanti ovog tipa,¹⁵⁷ a sa nalazima iz južne Panonije B. Vikić-Belančić je ovu podelu dopunila sa još dve podvarijante.¹⁵⁸ Prva varijanta ovog

¹⁵³ De Carolis 1982, 27, Tav. XX, 1, 2.

¹⁵⁴ Vikić-Belančić 1975, 61.

¹⁵⁵ Bjelajac 1982, 22, Tip VII, T. IV, 16–18, 20–21.

¹⁵⁶ Vikić-Belančić 1975, T. XLIII.

¹⁵⁷ Iványi 1935, 20.

¹⁵⁸ Vikić-Belančić 1975, 61.

tipa javlja se u periodu treće trećine III i traje tokom čitavog IV veka. Druga varijanta je prisutna od kraja III do prvih decenija V veka, dok su ostale varijante karakteristične za IV i V vek.¹⁵⁹ U Viminacijumu sve ove varijante hronološki obuhvataju period od Gordijana III do Konstancija II.¹⁶⁰

Lampe ovog tipa u Singidunumu su nalažene, pre svega, u okviru naselja i kastruma. Drške su različito modelovane, ali uvek polaze od same trake koja obrubljuje centralni otvor na disku. One ponekad idu do samog dna, ali uglavnom završavaju na sredini donjeg recipijenta, rede na samom ramenom pojasu. U naselju je potvrđeno prisustvo ovog tipa već od samog kraja III veka,¹⁶¹ dok nalazi iz kastruma potvrđuju njegovo prisustvo od kraja III i tokom čitavog IV veka.¹⁶² Broj otkrivenih svetiljki ovog tipa navodi nas na zaključak da su se možda i proizvodile u samom gradu. Uglavnom imaju zelenu i mrku glazuru.

TIP XX – keramička svetiljka, imitacija bronzane

(sl. 52)

Uporedni tipovi: Loeschcke XX; Iványi XXIV.

Lokalitet: Studentski trg 9, iz negativa zida, pravac S–J, zaštitna arheološka iskopavanja 1996. g. Inv. br. C–12.

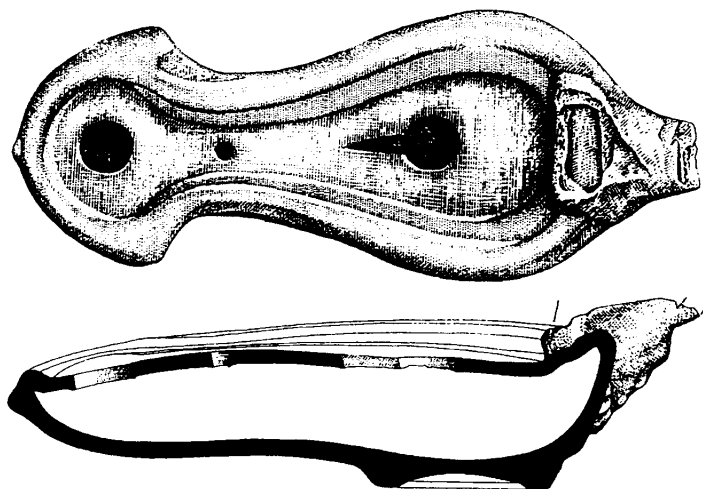
Dim: o. duž. 186, šir. 75, h – 44, šir. diska 53, R dna 50, o. visina sa drškom 52 mm.

Datovanje: druga polovina – kraj II veka.

Opis: Svetiljka kruškolikog oblika čiji je disk odvojen od ramenog pojasa plastičnom trakom koja obrubljuje i sam kljun. Kljun je nešto većih dimenzija, sa otvorom za fitilj u sredini. U centru diska je otvor neobičnog oblika, a na prelazu ka kljunu ima rupicu za vazduh. Dno je prstenasta, profilisana stopa. Najinteresantnija je fragmentovana trakasta, perforirana, drška. Njen spoj sa donjim delom recipijenta je ojačan i ukrašen plastičnom, nareckanom trakom. Ovakav oblik drške upućuje na to da je imala nad diskom izvijen deo koji se završavao životinjskom glavom, dok je drugi deo, možda, imao jednostavan završetak. Lampa je izrađena od dobro prečišćene crvene gline, mrko-maslinasto-zelene gledosane površine.

Publikovano: Bikić, Nikolić-Đorđević, Simić 2002, 196–197, sl. 9.

Osnovni oblik kod ovih tipova je kruškolika forma, i mogu biti od veoma malih do velikih dimenzija. Disk je plitko udubljen i odvojen od ramenog pojasa plastičnom trakom koja prati oblik gornje polovine svetiljke i završava se na kljunu. Zaobljen, kružan vrh nosa ima uglaste,

Tip XX (sl. 52), R 2:3

naglašene krajeve. U sredini diska ponekad je otvor u obliku kapljice ili deteline sa tri lista. Karakteristika ovih svetiljki je da sve imaju ukrašenu dršku koja može biti listolika ili u obliku životinjske glave.

Drške, takode, mogu biti i drugog oblika, viseće nad diskom, baš kao kod bronzanih primeraka. Tada se završavaju u obliku maske,¹⁶³ životinjskom glavom (u obliku glave konja, lava, labuda) ili nekog drugog oblika (listolike, srcolike). Svi ovi završeci poznati su i potvrđeni na nalazima koji se čuvaju u Britanskom muzeju.¹⁶⁴ Ti nalazi datuju se u period od Nerona do Antoniana (54–161. godine).¹⁶⁵ S Loeschcke metalne svetiljke ovog tipa, takode, datuje u drugu polovinu I veka, dok se po njegovom mišljenju od sredine II veka izrađuju njegove imitacije u glini.¹⁶⁶

Ovom tipu, pre svega, pripada izuzetna svetiljka otkrivena tokom zaštitnih arheoloških iskopavanja Singidunuma, koja je gledosana i nedostaje joj drška.

U grobovima Viminacijuma svetiljke tipa S. Loeschcke-a XIX i XX datovane su novcem od Trajana do Komoda,¹⁶⁷ u period kraja I, pa do kraja II veka. Sve ove svetiljke su ili bojene ili firnisovane. Iz Panonije su poznate tri keramičke svetiljke koje imitiraju bronzane, tip XXXIV D. Iványi i tip XX S. Loeschcke-a. Za sada je poznata samo

¹⁵⁹ Laresa 1983, 103–104, No. 180–184.

¹⁶⁰ Korać 1995, 196.

¹⁶¹ Bikić 1997, 162, sl. 5/7.

¹⁶² Bjelajac 1982, 22.

¹⁶³ Bailey 1996, Pl. 47, Q 3669.

¹⁶⁴ Bailey 1996, Pl. 48–55; Bailey, 1988, 185, Q 1677.

¹⁶⁵ Bailey, 1988, 179, Pl. 12, 1677

¹⁶⁶ Loeschcke 1919, 340.

¹⁶⁷ Korać 1995, 204–207, kat. 2296.

jedna lampa, i to iz Osijeka, koja ima zeleno-braon gledosanu spoljašnjost,¹⁶⁸ a u okviru drške predstavljen je Silen. Ovo je prvi i jedini primerak ovog tipa, za sad, otkriven u okviru naselja Singidunuma.

**TIP XXI – svetiljke
u formi šišarke**

(sl. 53, 54)

Uporedni tipovi: Bailey T i U.

Za sada su poznate samo dve varijante ovih izuzetnih svetiljki, inače retkih i u drugim provincijama.

Varijanta 1

(sl. 53)

Lokalitet: Ivan–begova ulica br. 9.

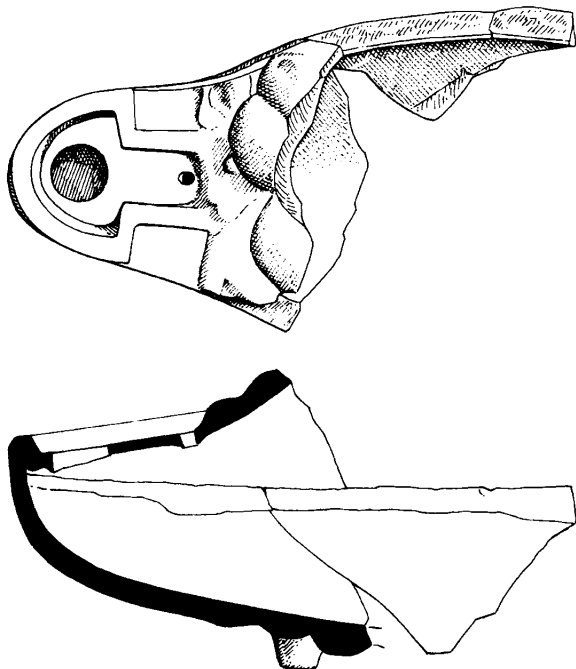
Inv. br. AA/703.

Dim: o. duž. 116, o. šir. 76, o. h – 62 mm.

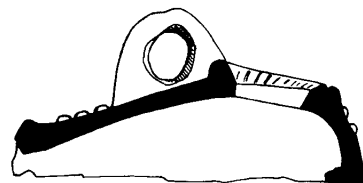
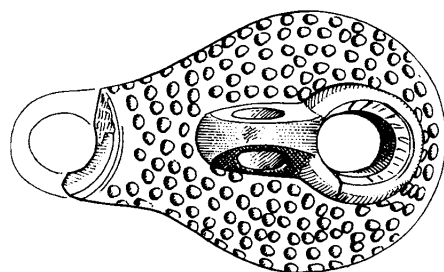
Datovanje: kraj II – prva polovina III veka.

Opis: Oštećena svetiljka, nedostaje veći deo recipijenta sa diskom. Kljun svetiljke završava se kao kod firma lampi, tipa X prema klasifikaciji S. Loeschcke-a. Lampa je bila većih dimenzija. Na kljunu, unutar kanala, nalazi se rupica za vazduh. Gornji i donji recipijent izrađeni su u kalupu i čitava površina je ukrašena plastičnim ukrasom, nepravilnog oblika, koji podseća na šišarku. Svetiljka je stajala na nožicama od kojih su nađene samo dve. Izrađena je od svetlocrvene gline, mrko firnisovane površine. Na kljunu postoje tragovi gorenja.

Nepublikovano.

Tip XXI, varijanta 1 (sl. 53), R 2:3

Tip XXI, varijanta 2 (sl. 54), R 2:3

Varijanta 2

(sl. 54)

Lokalitet: Univerzitetski park, tokom građevinskih radova 1944. godine.

Inv. br. AA/1031.

Dim: o. duž. 78, šir. 53, o. h – 22, R diska 22, o. visina sa drškom 40 mm.

Datovanje: druga polovina II–III vek.

Opis: Sačuvana je gornja polovina svetiljke sa fragmentovanim kljunom, oko koga je išla plastična traka. Na mestu diska svetiljke nalazi se trakasta, kružno perforirana drška, tako da je disk pomeren unazad. Otvor za sipanje ulja je veći, uzdignut, ovičen i naglašen plastičnom kružnom trakom koja je ukrašena nizom urezanih crtica. Rameni pojas je zaobljen, a čitava površina je ukrašena nizom plastičnih bobica poredanih u pravilne redove. Svetiljka je izrađena od svetlooker gline, fine fature, sa tragovima gorenja na kljunu.

Nepublikovano.

U početku su izrađivane od bronce, ali kasnije se proizvode i keramički primerci. Mnoge lampe ovog tipa imaju kljunove indentične firma lampama, i to Loeschcke-ovom tipu X.¹⁶⁹ Oblik kljuna kod ovog tipa može biti otvoren ili zatvoren, a završava se polukružno. Na osnovu toga podelili smo ga na dve varijante. Telo svetiljke je kruškasto, široko, često zdepasto, sa strmim ramenima, bogato ukrašenim. Ponekad je i donji deo recipijenta

¹⁶⁸ Iványi 1935, No. 4364, Taf. LXV, 2.

¹⁶⁹ Bailey 1980, 389.

ukrašen istim motivom, kao i gornja polovina. U centru, gde je kod drugih svetiljki disk, nalazi se drška za kačenje, trakasta ili kružna, dok je otvor za sipanje ulja pomešten i oivičen plastičnom trakom. Lampe ovog tipa imaju na dnu tri nožice¹⁷⁰ ili, rede, prstenastu stopu. Za lampe izrađene od oranž ili svetlocrvene gline pretpostavlja se da su nastale u nekoj od radionica u severnoj Italiji.¹⁷¹

Varijanta 1 – oblik kljuna kao kod svetiljki tipa firma lampe X, prema klasifikaciji S. Loeschcke-a. U Britanskom muzeju čuva se jedna bronzana svetiljka ovog tipa koja stoji na tri nožice.¹⁷² Od bronzane su i primerci iz Pompeja i Vatikanskog muzeja, nastali na kraju I – početku II veka.¹⁷³ Svetiljka iz muzeja u Pragu ima i signaturu majstora CRISPINI.¹⁷⁴ Kod svih navedenih primeraka telo je kompletno prekriveno trapezastim ispupčenjima, kao i kod fragmentovanog keramičkog primerka iz Singidunuma. Sve lampe ove varijante su većih dimenzija. Očigledno je da su ove svetiljke imale svoj uzor u bronzanim primercima.

Identičan primerak, ali kompletne lampe ovog tipa, nalazi se u Umetničkom muzeju Borskog univerziteta.¹⁷⁵ Lampa ima tri nožice, i umesto diska, odnosno na njegovom mestu, nalazi se drška koja je služila za nošenje ili kačenje lampe. T. Szentléleký smatra da su se ove lampe proizvodile u egipatskim radionicama.¹⁷⁶ Kod mnogih drugih autora ovaj tip lampi je svrstan u jednu od varijanti firma lampi tipa X ili XVII. Izdvojili smo ga u poseban tip, pre svega zbog obavezne drške i njene funkcije kao viseće lampe. Poznate su svetiljke ovog tipa i bez drške.¹⁷⁷

Varijanta 2, viseće svetiljke, poznata je sa niza lokaliteta gde je datovana u period od II do kraja III veka.¹⁷⁸ Tako jedan primerak ovog tipa iz Viminacijuma, iz spaljenog groba br. 242, od sivo pečene zemlje, pripada vremenu A. Pija.¹⁷⁹ Za razliku od našeg primerka, on ima po čitavoj površini tela veće plastične ukrase, kao kod varijante sa motivom šišarke. Drška mu je na sredini diska, a otvor iza nje.

Keramičke svetiljke ovog tipa izrađuju se od druge polovine II, pa do sredine III veka u italjskim radionicama.¹⁸⁰ Od druge polovine III, kroz čitav IV, pa sve do sredine V veka izrađuju se i u provincijama.¹⁸¹

Obe svetiljke, opredeljene u ovaj tipa, potiču sa prostora civilnog naselja Singidunuma.

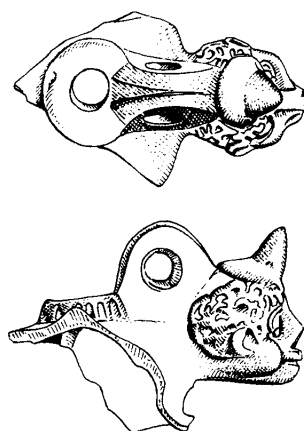
TIP XXII – figuralne svetiljke (sl. 55–56)
Uporedni tipovi: *Iványi* – posebne forme =
Walters IV, 1 = *Osborne IX*, *Bailey L*.

Svetiljka s grotesknom glavom (sl. 55)

Lokalitet: ugao Kapetan Mišine i Jovanove ulice, tokom građevinskih radova.

Inv. br. AA/2781.

Dim: o. duž. 59, o. šir. 34, o. h – 32, R diska 22, o. visina sa drškom 43 mm.

Tip XXII (sl. 55), R 2:3

Datovanje: prva polovina II veka.

Opis: Očuvan je deo recipijenta, diska na čijem ramenom pojasu je prstenasta drška. Ispod nje je reljefna predstava ljudske glave sa rogom koji je naknadno apliciran na čelo i teme glave. Otvor za sipanje ulja naglašen je plastičnom trakom koja je, sa spoljne strane, ukrašena vertikalnim urezima. Na očuvanom delu recipijenta vidi se jasno modelovan rameni pojas, sa modelovanom nadlakticom. Lik ima istaknut nos koje se nadovezuje na otvorena usta. Oči su naznačene plastično, dok su zenice predstavljene dubljim ubodom. Naglašene su uši, a kosa je u sitnim kovrdžama. Izrađena je od crvene gline, dobro prečišćene, tankih zidova. Glava je šuplje livena, iz dve polovine. Spojena je zajedno sa recipijentom svetiljke.

Nepublikovano.

¹⁷⁰ Hübinger 1993, 83.

¹⁷¹ Cerdán 1999, 436.

¹⁷² Bailey 1996, 22, Pl. 24, Q 3612.

¹⁷³ De Spagnolis, De Carolis 1986, 27–28, N. 7, tip XXIV.

¹⁷⁴ Haken 1958, 82, Pl. II, No. 88, Fig. 20, 89.

¹⁷⁵ Hübinger 1993, Taf. 18, 146.

¹⁷⁶ Szentléleký 1969, 134, No. 263.

¹⁷⁷ Schäfer, Marzoch 1990, No. 71.

¹⁷⁸ Bailey 1980, 390–394.

¹⁷⁹ Zotović, Jordović 1990, 105, T. CLXXXVI.

¹⁸⁰ Hübinger 1993, 83.

¹⁸¹ Bailey 1980, 390.

Svetiljka u obliku stopala sa sandalom (sl. 56)

Lokalitet: Temišvarska ulica, iz groba u obliku bunara.

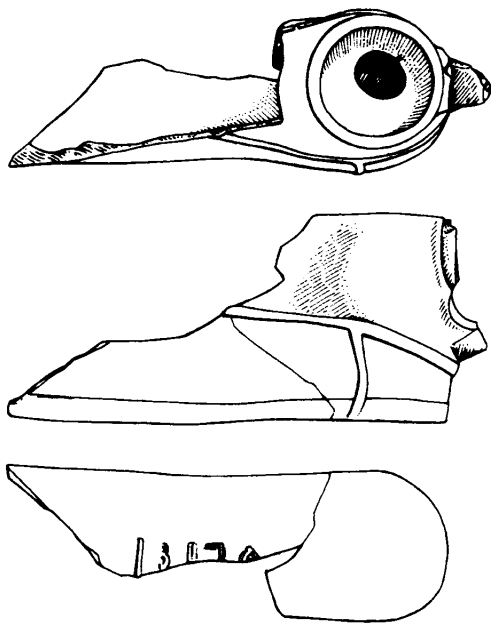
Inv. br. AA/1787.

Dim: o. duž. 95, o. šir. 34, o. h – 42, R oko otvora za sipanje ulja 27 mm.

Datovanje: kraj I – početak II veka.

Opis: Fragmentovana svjetiljka sa delimično očuvanim diskom, na čijem se dnu nalazi fragmentovan natpis. Svetiljka je u obliku ljudskog stopala sa predstavom sandale. Očuvan je deo recipijenta sa otvorom za sipanje ulja, uz čiju se spoljnu stranu nalazila trakasta, perforirana drška. Na delu koji ide ka risu stopala i peti vide se plastične trake koje predstavljaju sandalu. Na ravnom dnu, reljefnim slovima, utisnuto je ime majstora ili radionice: VETII. Izrađena je od svetlocrvene gline, mrko firnisovane površine, tankih zidova.

Publikovano: Golubović 2000, 91; Pop-Lazić 2002, 34, sl. 19, 4.

Tip XXII (sl. 56), R 2:3

Ova grupa svetiljki je po svemu jedinstvena i veoma retka. Figuralne svetiljke, našta nas već ime upućuje, izrađuju se u plastičnoj formi, i to najčešće u obliku ljudskih figura, u obliku životinja ili različitih objekata, predmeta profanog karaktera. One su se proizvodile u dugom vremenskom periodu, od III veka p. n. e., pa sve do IV veka, a u Atini i kasnije.¹⁸² Ipak, najveći broj ovako modelovanih lampi, italčke proizvodnje, nastao je u periodu

od sredine I do sredine II veka ili do kraja perioda Antonina (192. godina).¹⁸³ Ovako individualno datovanje, ovog tipa svetiljki, najčešće je urađeno na osnovu forme kljuna, nosa, oblika drške ili imena proizvođača koje se javljaju, ali retko. Izrađivane su od kvalitetne gline i sve su premazane, bojene, od oranž do crvene boje, i do tamnobraon premaza. Dno im je obično ravno, jer prati oblik same lampe, rede je prstenasto.

Lampa sa očuvanom grotesknom glavom i drškom, verovatno, pripada tipu figuralnih lampi kompletne ljudske figure (sl. 55). Glava je izrađena u grubim crtama, sa naglašenim usnama, delimično očuvanim ramenima i modelovanom predstavom nadlaktice. Grube crte lica i naglašene usne proistekle su i iz načina izrade same svetiljke. Analogne primerke imamo u Britanskom muzeju, datovane u drugu polovinu I veka.¹⁸⁴ Slične groteskne glave publikovali su još neki autori, E. Breccia nalaze iz Egipta.¹⁸⁵

Lampa iz Singidunuma nam pokazuje i način njene izrade. Čitava svetiljka izrađena je u kalupu, i to tako što je sastavljena po dužoj osi. Spoj je urađen po sredini lika, pa se tako nastavlja prema drški i dalje ka otvoru za sipanje ulja. Možda ovaj fragmentovani primerak pripada stajaćim lampama, kakve su otkrivene u Karnuntumu i datovane u II–III vek,¹⁸⁶ i Trieru.¹⁸⁷

Lampe u obliku stopala sa predstavom sandale (sl. 56) nisu tako brojne, a javljaju se već od Avgustovog doba. Poznati su i bronzani primerci iz Pompeje, datovani pre 79. godine.¹⁸⁸ Ovo je popularan oblik lampi u Atini, gde je na Agori nađen veći broj primeraka, datovanih u sredinu V–VI vek.¹⁸⁹ Nekoliko lampi ovog oblika, nepoznate provenijencije, čuva se u Britanskom muzeju, i datovane su u drugu polovinu I i u II vek.¹⁹⁰ Iako je sačuvan manji deo svetiljke, S. Golubović smatra da se radi o tipu firma lampi.¹⁹¹ Jedan fragmentovan primerak ovako modelovane lampe potiče iz Viminacijuma, sa lokaliteta »Pećine« i datovan je u vreme M. Aurelija.¹⁹² Sa teritorije Gornje Mezije potiče još jedna svetiljka u obliku desnog stopala u sandali.¹⁹³

¹⁸² Bailey 1980, 254.

¹⁸³ Alram-Stern 1989, 47.

¹⁸⁴ Bailey 1980, 257, Q 1135, Pl. 45.

¹⁸⁵ Breccia 1930, pl. XXIX–XXXI.

¹⁸⁶ Alram-Stern 1989, 48, Taf. 38, 566.

¹⁸⁷ Goethertt-Polaschek 1991, Abb. 42–43.

¹⁸⁸ Bailey 1980, 255.

¹⁸⁹ Grandoujan 1961, no. 922.

¹⁹⁰ Bailey 1980, 257–258, Q 1136–Q 1138, Pl. 46.

¹⁹¹ Golubović 2000, 91.

¹⁹² Korać 1995, 216, 2325.

¹⁹³ Jovanović 1969, 17–26.

Predstava sandale na našoj lampi, po očuvanim delovima, odgovarala bi najviše lampi sa nepoznatog lokaliteta,¹⁹⁴ koja ne pripada tipu firma lampi. Indentična joj je i svetiljka koja se nalazi u Kestner muzeju u Hanoveru, koja prikazuje desno stopalo sa sandalom, i ima prstenastu dršku na spoljnoj strani pete.¹⁹⁵ Samim tim, mišljenje S. Golubović treba uzeti s rezervom. Možda treba razmisliti, pa i predložiti i drugo čitanje pored već predloženog VETII i radionicu ili majstora ULPII. Za sad su figuralne svetiljke retke, i nalažene su samo na prostoru civilnog naselja.

KASNOANTICKE SVETILJKE

TIP XXIII – kruškolike svetiljke s drškom

(sl. 57)

Uporedni tipovi: Iványi XII, Broneer XXXI, Hayes I i II, Bailey S, Ponsich IVa.

Lokalitet: Beograd, Bulevar revolucije, tokom građevinskih radova.

Inv. br. AA/2930.

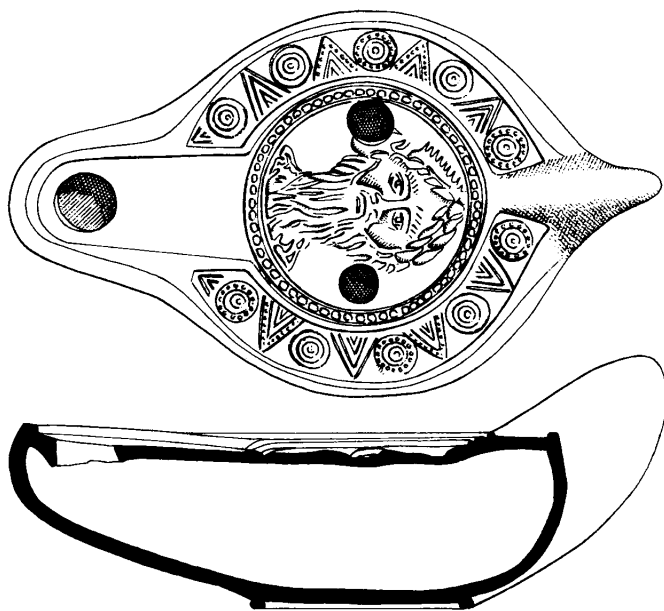
Dim: duž. 128, šir. 78, h – 38, R diska 48, R dna 44, visina sa drškom 52 mm.

Datovanje: druga polovina IV veka.

Opis: Potpuno očuvana svetiljka na čijem disku je predstavljen portret imperatora Julijana Apostate. Dva otvora za ulje su levo i desno od lika. Ravan disk odvojen je od ramena plastičnom trakom koja prelazi u kanal i ide oko zaobljenog kljuna. Rameni pojas je ukrašen naizmeničnim motivima plastičnih krugova i trouglova. Drška je puna, trakasta i polazi od diska. Dno je prstenasto, naglašeno. Na kljunu ima tragova gorenja. Izrađena je od crvene gline, fine fature, precizne izrade. Bojena crvenom bojom i glačana.

Publikovano: Birtašević 1956, 84, sl. 20; Birtašević 1960, 1–2, 3–7, sl. 1; Todorović, Kondić 1971, sl. 14.

Severnoafrički keramičari u IV veku započinju proizvodnju ovog tipa.¹⁹⁶ Sam naslov upućuje na osnovni oblik ovih svetiljki, kod kojih moramo naglasiti i njihovu dužinu. Za njih je karakteristično da im je disk ravan i putem plicjeg, ali širokog kanala spojen sa, takode, ravnom površinom kljuna. To znači da prsten oko diska pravi kanal ka kljunu i obrubljuje polukružni završetak rostruma. Neki autori ove svetiljke nazivaju i palmolikim svetiljkama,¹⁹⁷ a poneki i »afričkim«.¹⁹⁸ Široka i duga ravna ramena su bogato ukrašena pečatnim ornamentom, i odvojena od diska plastičnom trakom. Često imaju dva otvora za sipanje ulja i jedan veliki za fitilj, na kljunu. Drška im je klinasta, pločasta ili prizmatična, izrađena u kalupu zajedno sa gornjom polovinom svetiljke. Takode,

Tip XXIII (sl. 57), R 2:3

može biti trakasta, perforirana, naknadno prilepljena uz gornji deo recipijenta. Dno je najčešće prstenasto, mada može biti i ravno, sa urezanim koncentričnim krugovima. Na donjoj strani kljuna često se nalaze i urezane linije, različito postavljene.¹⁹⁹

Naziv »palmolike« potiče od ramenog ukrasa koji je najčešće ukrašen stilizovanim motivom palminog lišća. Ukas na disku je veoma raznovrstan. Uobičajeni motivi su figuralni (portreti ili životinjske predstave), geometrijski ili floralni. Primerci ukrašeni motivom rozete na disku nastali su u grčkim ili maloazijskim radionicama ili su, pak, bili pod njihovim jakim uticajem.²⁰⁰ Postoje i detaljne analize ramenih pečatnih ukrasa za lampe afričkog porekla.²⁰¹

Rani primerci, nastali u IV i ranom V veku, fine su fature, tankih zidova, premazane crvenom bojom, do visokog sjaja. Ova boja u potpunosti odgovara kasnorimskoj terra sigillati, tzv. sigillata chaira.²⁰² Sve linije, kao i ornament, jasno su predstavljene.

¹⁹⁴ Schäfer, Marczoh 1990, 77, No. 90.

¹⁹⁵ Maslovsky 1993, 422, No. 414.

¹⁹⁶ Goethert 1997, 164.

¹⁹⁷ Alram-Stern 1989, 51.

¹⁹⁸ Menzel 1969, 90.

¹⁹⁹ Goethert 1997, Abb. 106.

²⁰⁰ Alram-Stern 1989, 51.

²⁰¹ Trost, Hellmann, 1996, 46–48, T. XXXVII–XXXVIII; Selesnow 1988, Abb. 2.

²⁰² Goethert 1997, 165.

Ovaj izuzetan nalaz, importovane lampe, najverovatnije potiče iz nekropole koja se pružala duž Bulevara revolucije.

TIP XXIV – kruškolike svetiljke udubljenog diska

(sl. 58)

Uparedni tipovi: Kuzmanov XXXVI, Ponsich IVb.

Lokalitet: Beogradska tvrđava, Veliki Kalemegdan–Kastrum, sonda 9, segment 2, ukop I, arheološka iskopavanja 1984. godine.

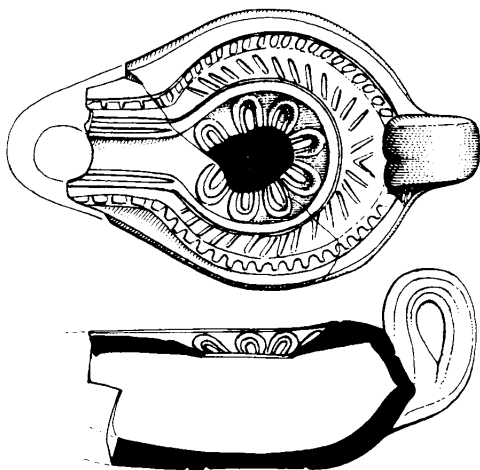
Inv. br. C–38.

Dim: o. duž. 88, šir. 58, h – 33, R diska 32, R dna 30, visina sa drškom 42 mm.

Datovanje: druga polovina IV veka.

Opis: Svetiljki nedostaje vrh rostruma. Na udubljenom disku predstavljena je rozeta sa osam latica. Plastična traka odvaja disk od ramena i produžava se na kljun. Rameni pojas je visećeg tipa, na kome je ukras od niza kosih linija, naspramno postavljenih u dva reda. Dno je ravno, sa dva urezana koncentrična kruga. Od drugog kruga urezi se nastavljaju ka kljunu. Drška je trakasta, sa elipsastim otvorom. Izrađena je od crvene gline, tamnomrko firnisovane površine. Nepublikovano.

Ovaj tip je po svojoj formi veoma blizak prethodnom tipu. Izdvojen je posebno, jer do sada nisu bile poznate svetiljke gledosane površine. U osnovi ona je nešto manjih dimenzija, sa kraćim kljunom. Gornja površina više nije ravna, već je disk udubljen, konkavan. On je odvojen od ramena plastičnom trakom koja se nastavlja ka kljunu i obrubljuje vrh nosa. Rameni pojas je blago zaobljen, skoro ravan. Rame je uzano i bogato ukrašeno geome-

Tip XXIV (sl. 58), R 2:3

trijski motivom, najčešće kosim linijama. Lampa ima trakastu, perforiranu dršku. Dno je ravno, ukrašeno koncentričnim, urezanim, krugom.

G. Kuzmanov izdvaja jednu svetiljku iz Svišova u donjomezijsku varijantu »severnoaferičkih lampi«. ²⁰³ Sličnost sa našim primerkom ogleda se u udubljenom disku, iako neukrašenom, i drški prstenastog tipa. Kljun kod našeg primerka je kratak, nasuprot nalazu iz Bugarske, iako nam nedostaje sam njegov završetak.

Za sada je u Singidunumu prisutan ovaj tip sa samo ovim jednim primerkom koji je otkriven na prostoru rimskog kastruma.

TIP XXV – lampe

sa kanelurama na kljunu

(sl. 59)

Uparedni tipovi: Kuzmanov XXXIV;

Bailey, Erhesus; Broneer XXIX, grupa 4,

Alicu XXVI, Iconomu XXVIII, Bjelajac VIII.

Lokalitet: Beogradska tvrđava, Veliki Kalemegdan–Kastrum, sonda 7, blok 2, o. c. VI, arheološka iskopavanja 1982. godine.

Inv. br. C–1.

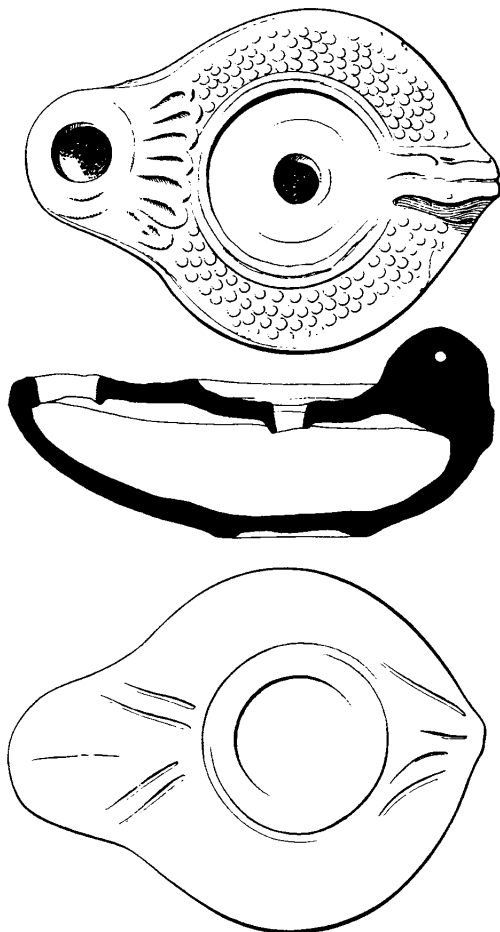
Dim: duž. 96, šir. 67, h – 25, R diska 38, R dna 36, visina sa drškom 38 mm.

Datovanje: kraj IV – početak V veka.

Opis: Disk je kružan, udubljen, sa plastičnom trakom koja ga odvaja od visećeg ramenog pojasa. Oko otvora za ulje su dva koncentrična kruga. Rame je ukrašeno nizom granula, postavljenim u pravilnim redovima. Prelaz između kljuna i ramena ukrašen je sa šest kanelura. Drška je trakasta, sa kružnom perforacijom i urezanom linijom po sredini. Dno je prstenasto i od njega ka kljunu i drški polaze po dve, koso urezane linije. Izrađena je od svetlocrvene gline, sa mrkim premazom. Na kljunu ima tragova gorenja. Publikovano: Bjelajac 1982, 22–23, T. V, 27.

Osnovni oblik ovih lampi je kružan recipijent, sa kratkim ali širokim kljunom koji se završava kružnim otvorom za fitilj. Ovakav spoljašnji oblik daje nam izduženi rezervoar. Disk im je udubljen, odvojen plastičnim prstenom od ramenog pojasa. Površina diska može biti ukrašena ljudskim figurama, životinjama, a najčešće rozetama ili, pak, neukrašena. Rameni pojas je zaobljen, konveksan, bogato ukrašen. Na kljunu je prisutan motiv jezičaste forme, koga predstavlja pet ili sedam kanelura. Dno im je ravno ili, mnogo češće, na niskoj prstenastoj stopi. Na njemu se javlja i ukras od urezanih linija koje idu kako ka kljunu, tako i ka delu gde je drška. Ovaj tip

²⁰³ Kuzmanov 1992, 42, No. 307.

Tip XXV (sl. 59), R 2:3

ima i dršku koja je puna, široka ili uska, najčešće klina-stog oblika.

Niz svetiljki ovog oblika i ukrasa otkriven je u Efesu, pa s razlogom nose i ovo ime: lampe efeskog tipa. Sa samog pomenutog lokaliteta potiče izvestan broj svetiljki koje imaju indentičan ukras, kao naš primerak, na donjem delu recipijenta.²⁰⁴ Sam autor je svetiljke ovog tipa podelio na, čak, dvanaest tipova i niz njihovih varijanti, a po njegovoj tipologiji ova svetiljka bi pripadala tipu I, i to grupi maloazijskih svetiljki.²⁰⁵

Primerak koji ovde publikujemo potiče iz kastruma, i datovan je po našem mišljenju dosta rano, kraj IV – početak V veka.²⁰⁶ Njihova pojava na tlu Atike i vreme nastanka je kasni IV vek, odakle se proširio na susedne oblasti u Maloj Aziji, gde se proizvodio tokom čitavog V i VI veka.²⁰⁷ One se nalaze na Delosu tek od prve polovine V veka, a jedna lampa sa pomenutog ostrva ima i indentičan ukras na donjem delu recipijenta.²⁰⁸ Isto mišljenje ima i niz drugih autora, što nas upućuje da je ova lampa, verovatno, nešto kasnijeg datuma, iz prve polovine V veka. Ovaj veoma karakterističan tip kasnoantičkih lampi izrađivan je u mnogim radionicama na tlu Male Azije, a pojavljuje se kao import tek na samom kraju IV, pa sve do početka VII veka.

BRONZANA SVETILJKA

TIP XXVI

(sl. 60)

Uporedni tipovi: Loeschcke XIX; Iványi XXXI, De Spagnolis – De Carolis III, Beiley S.

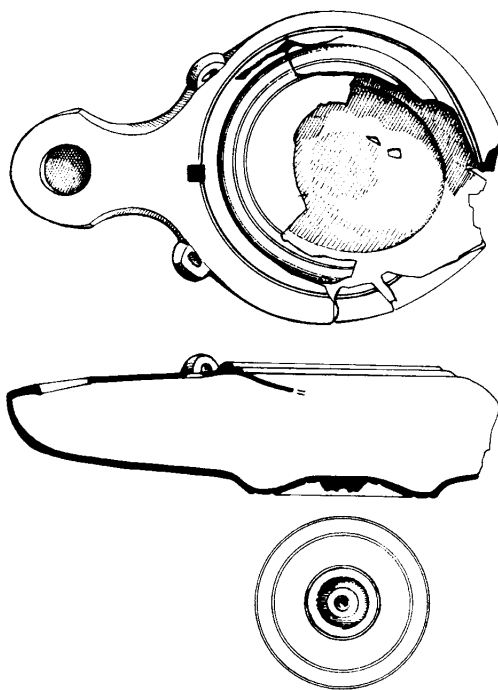
Lokalitet: Beogradska tvrđava, Unutrašnje utvrđenje, sonda 4a, proširenje, arheološka iskopavanja 1980. godine.

Inv. br. C-1.

Dim: o. duž. 99, šir. 64, h – 27, R diska 46, R dna 28 mm.

Datovanje: I–II vek (?).

Opis: Svetiljka kružnog diska koji je oštećen i kojoj nedostaje drška. Na disku su dva urezana koncentrična kruga. Disk je plastičnom trakom odvojen od ramena. Na ramenom pojasu se nalazi jedan koncentrični krug. Na delu gde disk prelazi u kljun nalaze se dve volute, predstavljene na gornjoj strani kao ušice koje su probušene. Na donjem recipijentu su ušice plastično

Tip XXVI (sl. 60), R 2:3

²⁰⁴ Miltner 1937, Taf. II, X, 771, 1280, 1871.

²⁰⁵ Miltner 1937, No. 131–1868, Taf. II–X.

²⁰⁶ Bjelajac 1982, 22, Tip VIII.

²⁰⁷ Bailey 1988, 372.

²⁰⁸ Brunea 1965, 140, Pl. 33, 4702–4704.

naglašene kao kod standardnih lampi s volutama. Otvor za vazduh je četvrtastog oblika. Vrh kljuna je zaobljen, dok se krajevi završavaju uglasto. Dno je prstenasto. Na samoj stopi nalaze se dva koncentrična kruga, a u udubljenom dnu još dva sa plastično naglašenim kružićem u sredini.

Publikovano: Bajalović–Hadži-Pešić 1991, 45, sl. 18.

Radi se o lampama kružnog tela sa redukovanim volutama uz gornju polovinu recipijenta.²⁰⁹ Kod ovog tipa volute mogu biti u obliku kuglice ili spirale, ili pak pločaste i probušene, da bi se lampe kačile.²¹⁰ Ovaj tip lampi često ima i kružnu, trakastu dršku iznad koje je ukrasna u obliku lista ili polumeseca.

Izuzetan nalaz je lampa otkrivena u Gornjem gradu, u šutu između dva srednjovekovna zida. Ona, svakako, pripada italском proizvodnom centru. Iako oštećena, lampa ima naglašene volute na donjem delu recipijenta, kakve srećemo i na drugim poznatim primercima,²¹¹ pa zbog toga i pripada navedenom tipu. Ovako modelovane volute su mnoge autore navele da njihovu proizvodnju vežu za drugu trećinu I ili prvu trećinu II veka.²¹² Dve bronzane lampe iz kolekcije Vatikanske biblioteke imaju volute u obliku ušica za kačenje i uglast završetak nosa, a datovane su u drugu polovinu I, početak II veka.²¹³

PEČATI ILI RADIONIČKE OZNAKE RIMSKIH LAMPI

Rimske svetiljke, kao jedan od najmasovnijih proizvoda, najbolje nam pokazuju koliko su bile prihvaćene i gde su sve stizale, jer se i nalaze u svim provincijama Rimskog carstva. Kao jedan serijski, fabrički proizvod nastao iz dvodelnih kalupa, bez obzira na tip, a potreban svima, proizvodi se u nizu radionica i proizvodnih centara. Mnogi tipovi nastali su u radionicama severne Italije, gde je konstatovano više radionica, kao i majstora specijalizovanih za određene proizvode. Mnogi autori lokalizovali su radionice ne samo na osnovu pečata na bazi svetiljke, već i na osnovu gornje površine, diska lampe, pa i kvaliteta gline od koje su izrađene.

Neke radionice podmirivale su potrebe samo uže okoline ili obližnjih provincija, dok su druge razvile izvoz do najudaljenijih delova carstva. Pečati su reljefni, dobijeni tako što su urezivani u kalup ili su, pak, naknadno ispisivani, i tad su urezani u dno svetiljke. Ovaj način izvođen je često i putem kalupa.²¹⁴

Proizvodi radionice sa imenima majstora ARMENI, CAMPILI, CASSI, CERALIS, CESI, C. DESSI, FAVOR, FESTI, FORTIS, FRONTO, NERI, OCTAVI, PHOETASPI, PRO(...)O SEXTI, STROBILI, koje nalazimo u Singidunumu, kao i niza drugih, nepoznatih proizvođača, preplavili su gotovo sva tržišta Rimskog carstva. Pored ovih, u okolini grada nalazimo i firma lampe sledećih proizvođača: AGILIS, ATIMETI, CANNE i CAPI.²¹⁵ Rasprostranjene u svim delovima Rimskog carstva, sreću se već od kraja I, tokom II, III, pa i IV veka. Na svetilkama ovog tipa pojavljuju se i pečati majstora drugih provincija, kao što su FLAVI i IANVARI.

Osnovna karakteristika ovog tipa je natpis, pečat radionice na dnu svetiljke, mada se ovaj tip proizvodi i bez pečata. Kod većine lampi natpis je izveden u reljefu, visokim slovima, i okružen je sa dva ili tri koncentrična prstena. Ime proizvođača obično stoji u genitivu, i on predstavlja radionički ili majstorski pečat. Na kasnijim primercima i onim izrađivanim u lokalnim radionicama, pečat je ponekad stavljan radi postizanja cene, ali isto tako ga i nema. Dno je tada obično ravno ili neznatno udubljeno, ponekad samo sa urezanom kružnicom.

Pečat se sastoji od cognomena, nomena ili prenomena. Cognomen, kao kod firme FORTIS, PHOETASPI, STROBILI i mnogih drugih, uvek je reljefan i ispisan kapitalom.²¹⁶ Javljaju se ponekad i kao skraćenice, početna slova, tria nomina uz dodatak slova F (fecit ili figlina). Nominativ je karakterističan za početak I veka, a svetiljke sa tria nomina se javljaju i kasnije, ali su karakteristične za italijanske radionice poslednje trećine I i II vek.²¹⁷ Rani primerci imaju često ispod pečata venac, potom listić, kružić ili, pak, slovo. Oni, verovatno, predstavljaju seriju.²¹⁸ U datovanju pojedinih primeraka korišćena su i paleografska saznanja, pa tako sve lampe

²⁰⁹ De Spagnolis, De Carolis 1988, 63–64, N. 23–82.

²¹⁰ Iványi 1935, 23, T. LIX, 8.

²¹¹ Szentlélek 1969, 279a, 282b; Menzel 1969, 89/7, 107–108.

²¹² Szentlélek 1969, 146.

²¹³ De Spagnolis, De Carolis 1986, 24–27, N. 5, 6.

²¹⁴ Bailey 1963, 23.

²¹⁵ Krnić 1988, 17–19.

²¹⁶ Bailey 1963, 24.

²¹⁷ Bailey 1963, 24; Walters 1914, XXIV–XXV; Ludwika-Bernhard 1955, 218.

²¹⁸ Vikić-Belančić 1975, 49.

sa slovom A bez poprečne crtice, dataovane su u prvu polovinu II veka, što je karakteristika i epigrafskih natpisa sa počertka II veka.²¹⁹

Proizvođač lampi sa pečatom ARMENI (T. I, 1.) imao je svoju radionicu u Donjoj Meziji ili, pak, Dakiji, gde je nađen i kalup ovog majstora.²²⁰ Mnogo veći broj lampi ovog proizvođača nađen je u Viminacijumu, nego u pomenutim provincijama, pa se spravom razmišlja i o postojanju njegove radionice u ovom gradu.²²¹ Proizvođač CAMPILI pripada drugoj generaciji severnoitalskih majstora, čija proizvodnja započinje u doba Trajana ili Hadrijana, a izrađuje samo tip X (T. I, 2). Njegove svetiljke srećemo kako u Severnoj Italiji, tako i u svim provincijama duž Dunava,²²² i datuju se u II vek. Majstor CASSI (T. I, 3) pripada starijoj generaciji severnoitalskih majstora i njegove proizvode srećemo u nizu provincija u period od ranog I, pa sve do kraja II veka,²²³ a u Viminacijumu i tokom III veka.²²⁴ Radionica CERIALI/S (T. I, 4) pripada drugoj generaciji, što znači da je proizvodio samo tip X, sa otvorenim kanalom. B. Vikić-Belančić smatra da je njegova radionica bila u Rheinzabern-u, i da je radila od druge polovine II veka, a izvoz iz nje je trajao do III veka.²²⁵ Nalaz svetiljke ovog majstora, iz jedne kuće u blizini rimskih termi, ima svoj *terminus post quem*, novac Trajana, pa je datovana u prvu polovinu II veka.²²⁶ U Viminacijumu je otkriven i kalup ovog proizvođača, što ukazuje i na lokalnu proizvodnju,²²⁷ pa su možda naši primerci baš odatle. Radionica CESI (T. I, 5, 6) je severnoitalska i njene proizvode susrećemo tek od prve decenije II veka.²²⁸ Isto poreklo imaju i svetiljke s pečatom C. DESSI (T. I, 7, 8), koje su prisutnije u zapadnim provincijama.²²⁹ Svetiljke radionice CESI i C. DESSI nisu otkrivene u Viminacijumu. Samo jedna lampa sa pečatom CESTY potiče iz Viminacijuma, a ime ovog majstora ranije nije bilo poznato. Radionica FAVOR/F (T. I, 9) izrađuje samo tip X, što znači da pripada drugoj generaciji majstora.²³⁰ Svetiljke sa pečatom FESTI pripadaju severnoitalskom majstoru koji je proizvodio sve tipove firma lampi, od vremena Flavijevaca, pa sve do kraja II veka (T. I, 10, 11). Lampe ovog proizvođača sreću se i tokom III veka.²³¹

U Singidunumu su najbrojnije svetiljke koje nose oznaku radionice FORTIS (T. I, 12–19, T. II, 1, 2), a one su i najrasprostranjenije u čitavom Rimskom Carstvu. Radionica ovog majstora potvrđena je u Modeni, gde su otkrivene opeke, žigovi i svetiljke ovog majstora.²³² Ona je izrađivala sve tipove firma lampi koje su nalažene s novcem od Klaudija do

Karakale, pa i Magnencija,²³³ na čitavom prostoru Rimske imperije, u svim provincijama. Iz samog Singidunuma potiče veliki broj svetiljki sa ovim pečatom, neki primerci su specifični, pa možemo pretpostaviti i lokalnu proizvodnju. To se, pre svega, odnosi na svetiljke koje pored pečata imaju i niz plastičnih bobica postavljenih u krug (T. I, 20). Nalaz kalupa ovog majstora iz Viminacijuma potvrđuje njegovu lokalnu proizvodnju.²³⁴ Svetiljke radionice FRONTO (T. II, 3, 4), pripadaju starijoj generaciji, jer se njihova pojava vezuje za period Domicijana i traje do vremena Antonija Pija, što je potvrđeno nalazima iz Viminacijuma.²³⁵ Za svetiljke radionice majstora LITOGNI (T. II, 5) se zna da se ne nalaze istočno od Gornje Mezije. Na primerku iz Singidunuma H i E su u ligaturi, a datovan je u drugu polovinu III veka.²³⁶ Radionica NERI (T. II, 6–8) vodi poreklo iz severne Italije i pripada starijoj generaciji proizvođača firma lampi. Istočno od Gornje Mezije, lampe ovog proizvođača nalaze se samo u Apulumu.²³⁷ Iz Viminacijuma potiče 24 primeraka firma lampi ovog majstora, koji su datovani u period od Domicijana do Aleksandra Severa.²³⁸

²¹⁹ Petrović 1975, 110.

²²⁰ Čičikova 1987, 165; Băluță 1975, 112–113; Gostar 1961, 190–192.

²²¹ Korać 1995, 225.

²²² Ivány 1935, 17, 121; Póczy 1957, 130; Băluță 1961, 195; Korać 1995, 227.

²²³ Dautova-Ruševljan 1970, 159; Cermanović-Kuzmanović, Staneković 1986, 454, fig. 9/2; Knez 1969, T. 2, 2; Gostar 1961, 178; Alicu 1976, 208; Čičikova 1987, 169; Todorović, Birtašević 1955, 32.

²²⁴ Korać 1995, 229.

²²⁵ Vikić-Belančić 1968, 515.

²²⁶ Bojović 1975, 11–12, 19.

²²⁷ Korać 1995, 230.

²²⁸ Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 122.

²²⁹ Loeschcke 1919, 296; Miltner 1929, 155; Dirringer 1965, 30; Iványi 1935, 18.

²³⁰ Ivány 1935, 32.

²³¹ Krunic 1988, kat. 13, T. III, 13.

²³² Loeschcke 1919, 281–282; Fremersdorf 1922, 112; Menzel 1954, 60, 69; Szenteleky 1969, 93.

²³³ Plesničar-Gec 1972, 416, 511, 527; Petru 1972, 105, 106, 766, 814, 513.

²³⁴ Korać 1995, 241.

²³⁵ Korać 1995, 242.

²³⁶ Bikić, Nikolić-Đorđević, Simić 2002, 200, sl. 16/1.

²³⁷ Băluță 1961, 210–211.

²³⁸ Korać 1995, 247.

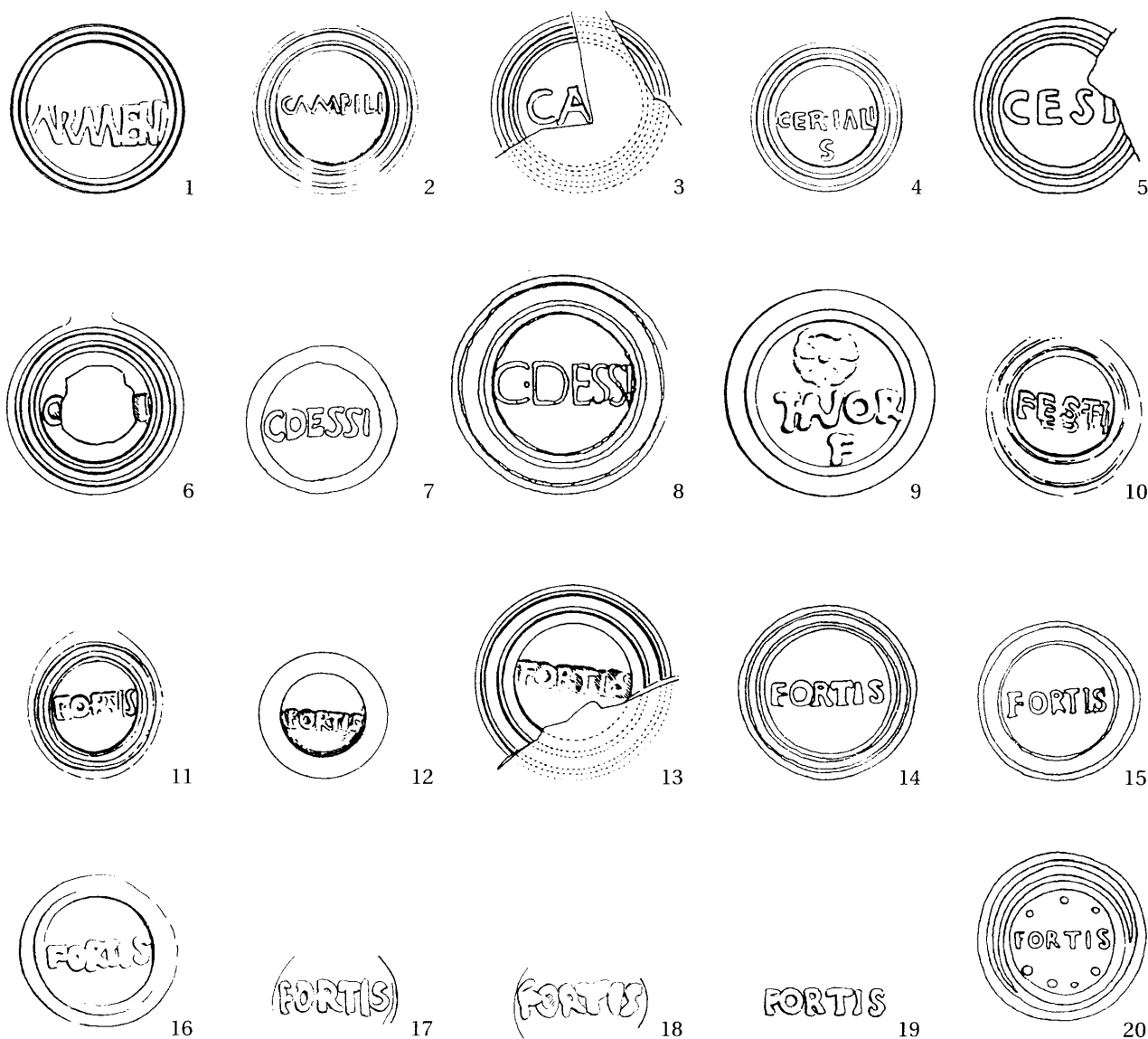

Tabla I, R 2:3

Majstor OCTAVI, pripada prvoj generaciji severnoitalskih proizvođača firma lampi (T. II, 9–11). Njegovi proizvodi se javljaju od I veka i veoma su rasprostranjeni.²³⁹ Svetiljke s pečatom PHOETASPI (T. II, 12), izrađivale su se u Severnoj Italiji i Egiptu,²⁴⁰ odakle je proizvođač i vodio poreklo. Pripada jednom od prvih proizvođača i za sad je poznato da je izrađivao samo tip IX. Nalazi sa njegovim pečatom nisu poznati u Viminacijumu. Majstor SEXTI (T. II, 13–18) pripada drugoj generaciji, i svetiljke sa oznakom ove radionice sreću se na širokoj teritoriji čak i u drugoj polovini III veka.²⁴¹ Zato mnogi autori smatraju da su se lampe sa ovim pečatom proizvodile i u lokalnoj produkciji.²⁴² Pečat ovog proizvođača, sa vencem i tri kružića (T. II, 13), importovani je

primarak, dok je nalaz sa kružićima oko natpisa, možda, lokalni proizvod (T. II, 15). Smatra se da je radionica majstora STROBILI (T. II, 19, 20) bila u Gazzoli, u blizini Modene.²⁴³ Ona je izrađivala sve tipove firma lampi, već od vremena prvih flavijevaca, a njene proizvode možemo pratiti i posle Trajana.²⁴⁴

²³⁹ Menzel 1969, 64; Korać 1995, 248–249.

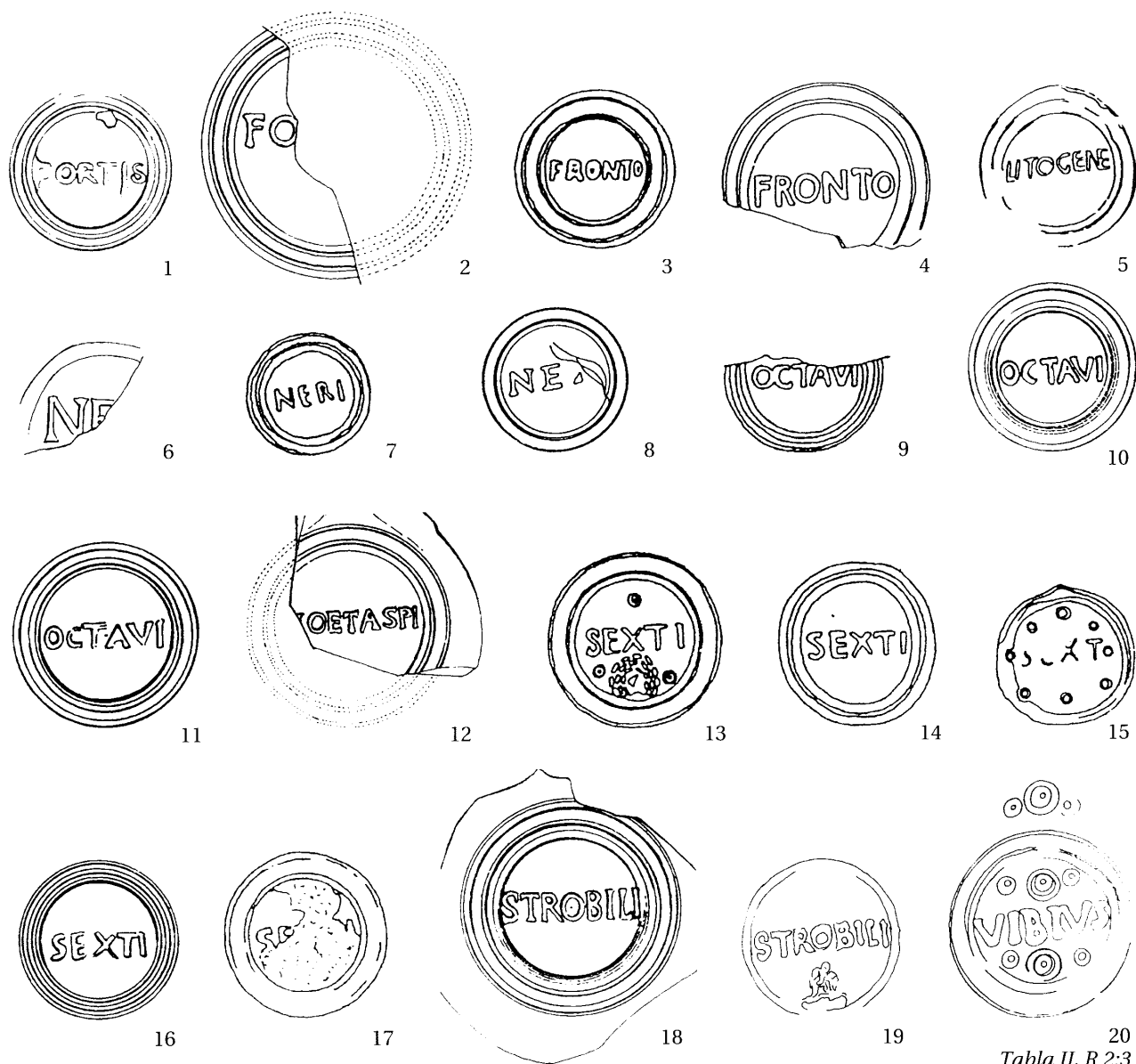
²⁴⁰ Bailey 1963, 24.

²⁴¹ Korać 1995, 252.

²⁴² Gostar, 1961, 186.

²⁴³ Hellmann 1985, 56; Ludwika-Bernhard 1955, 199.

²⁴⁴ Menzel 1969, 63; Szentlélek 92; Loeschcke 1919, 289–290; Fremersdorf 1922, 113.

20
Tabla II, R 2:3

Drugi autori, pak, smatraju da je radionica majstora STROBILI bila u Akvileji (Aquileia).²⁴⁵ U grobovima Viminacijuma nalaze se njegove svetiljke tipa IX i X, od vremena Nerona do Hadrijana.²⁴⁶ Kao i većina majstora, i VIBIUS vodi poreklo iz severne Italije. Svetiljke ove radionice su retke u istočnim provincijama carstva. Imao je radionicu i u Akvileji.²⁴⁷ Primerak iz Singidunuma, otkriven u okviru civilnog naselja, veoma je zanimljiv zbog koncentričnih kružića ispod i iznad imena, kao i zbog samog dna, van koncentričnih krugova (T. II, 21). Naden je u horizontu koji pripada drugoj polovini II veka.²⁴⁸

Svetiljke s pečatom proizvođača FLAVI (T. III, 10–15) brojnije su zastupljene u istočnobalkanskim provincijama Rimskog Carstva. Različita su

mišljenja o centru proizvodnje, od Dakije, preko Donje Mezije i Trakije do Naisusa.²⁴⁹ Sve više prevladava mišljenje da su se proizvodile u nekom od urbanih centara na Dunavu, možda u Singidunumu. Svetiljke iz Singidunuma imaju u ligaturi slova FLA. A je bez poprečne crte, iznad i ispod natpisa nalazi se po jedan dvojni kružić (T. III, 10, 11), ali se

²⁴⁵ Bailey 1980, 101.

²⁴⁶ Korać 1995, 253.

²⁴⁷ Buchi 1975, XXXIV; Korać 1995, 257.

²⁴⁸ Bikić, Nikolić-Đorđević, Simić 2002, 199.

²⁴⁹ Alicu 1976, 209–210; Čičikova 1987, 170; Kuzmanov 1981, 18; Jovanović 1985, 84.

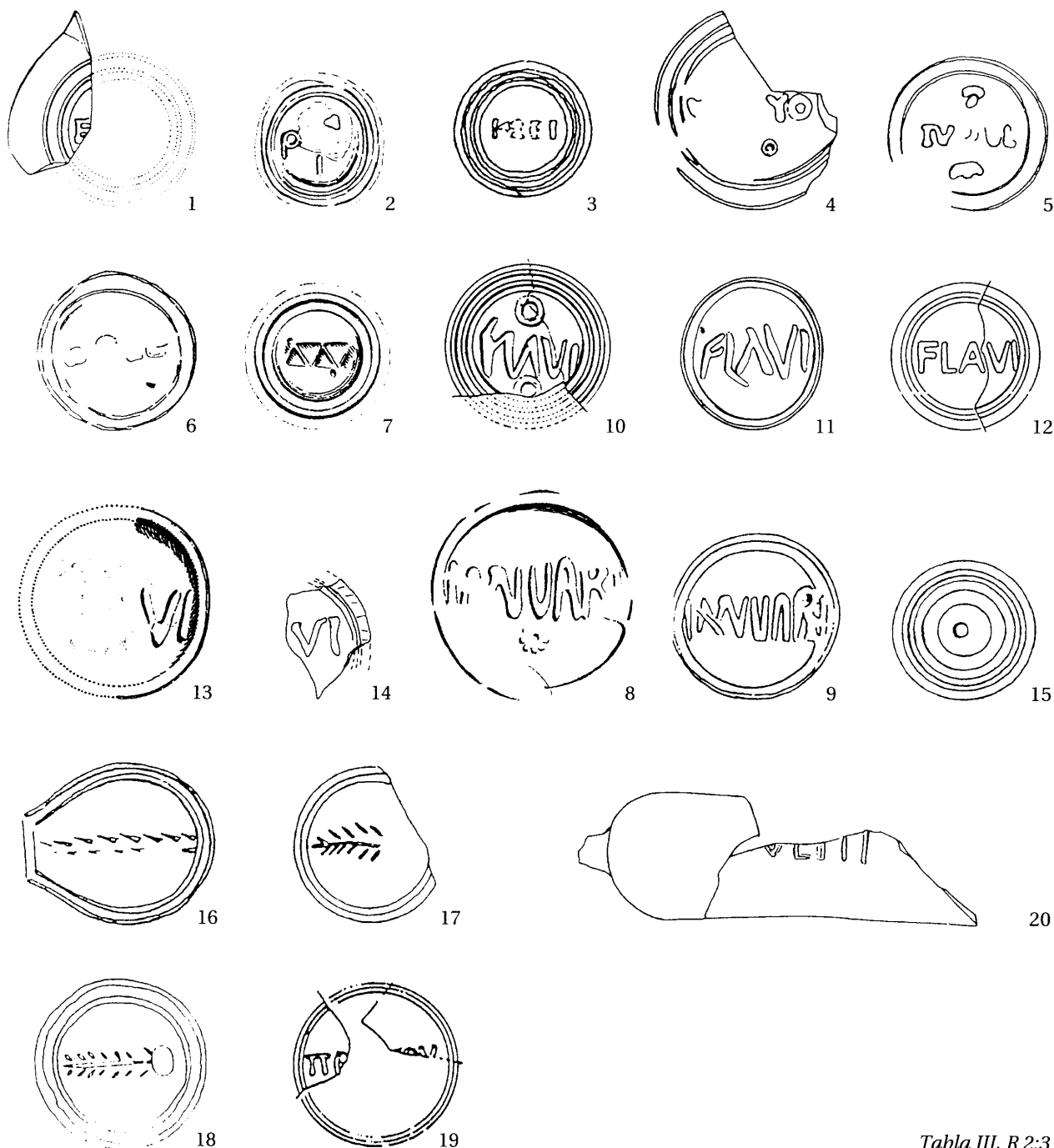

Tabla III, R 2:3

javlja i lampe bez ligature i pomenutih kružića (T. III, 12, 13). Kod drugih poznatih primeraka nemamo pojavu ligature, već su sva slova pravilno odvojena. Primerci iz Singidunuma imaju kako neukrašena, tako i ukrašena ramena, a javljaju se već od druge polovine II veka, pa Singidunum možda i možemo smatrati njihovim proizvodnim centrom.

Proizvođač IANVARI (T. III, 8, 9) ili IANUARI potiče iz severne Italije, i nalazi se u većini provincija.

Hronološki je opredeljen u II, ali se nalazi i tokom čitavog III veka.²⁵⁰ Njegova radionica se nalazila i u Durostorumu, odakle su importovane mnoge svetiljke u Meziju i južnu Dakiju.²⁵¹ On je u provinciji

²⁵⁰ Loeschke 1919, 108; Iványi 1935, 30–33; Miltner 1929, 165–167; Gostar 1961, 183;

²⁵¹ Alicu 1994, 97.

Dakiji bio poznat kao veliki proizvođač pravougaonih svetiljki.²⁵² Na našim primercima obe lampe imaju AN u ligaturi (T. III, 8–9), a kod jedne svetiljke je ispod pečata i rozeta (T. III, 8).

Nekoliko svetiljki je sa pečatom koji su oštećeni, pa ih je teško bilo pročitati. Takva je i lampa sa očuvanim početnim slovom R, dok je u drugom redu I (T. III, 2). Možda se radi o radionici P(otest)I. Potom nam je ostala nepoznata i radionica koja nosi početno slovo E (T. III, 1).²⁵³ Da li se radi o radionicama ELPIS, ELTTIC, EVCARPI, EVITAS, koje su poznate iz Viminacijuma,²⁵⁴ ili nekoj drugoj, teško je reći. Neprotumačen je i primerak iz civilnog naselja (....)YO(...), koji ima i jedan plastični kružić ispod pečata (T. III, 4), kao i pečat IV(ou...), gde su I i V u ligaturi (T. III, 5). Pošto pomenute lampe pripadaju antičkom horizontu 2, autori smatraju da je materijal iz druge polovine II veka.²⁵⁵ Nečitak je i pečat otkriven na svetiljki u grobu 84, ispred crkve Svetog Marka,²⁵⁶ kao i pečat iz naselja (T. III, 6). Zatim, svetiljka koja na dnu ima plastičan ukras koji se sastoji od četiri naspramno postavljena trougla (T. III, 7). Iz Singidunuma potiče i određen broj svetiljki ovog tipa koji na dnu, unutar koncentričnih krugova, imaju motiv urezane grančice.²⁵⁷ Sa plastičnom grančicom, nepoznata radionica izrađuje i firma lampe tipa X (T. III, 16–18). Ovako markirane svetiljke ima, čak, i muzej Ermitaž u St. Petersburgu.²⁵⁸

Do skora se smatralo da su svetiljke, bez obzira na tip, sa crveno-braon i jasnocrvenim premazom sve proizvedene i nastale u severnoj Italiji.²⁵⁹ Sigurno da je područje severne Italije bilo centar proizvodnje mnogih lampi, a pogotovo svetiljki poznatih pod imenom firma lampe.

Svetiljke s volutama i trougaonim kljunom često na svom dnu imaju motiv koncentričnih kružića. Oni su različito kombinovani: od jednog koji se nalazi u centru, preko dvojnog, takođe u centru dna svetiljke, do više različito raspoređenih. Kad su na dnu tri jednostavna ili dvojna kružića oni su najčešće položeni u vertikalnu, ili horizontalnu, gledano u odnosu na dužu osu svetiljke. Kada je kombinacija od pet dvojnih kružića, tada je jedan u centru a ostala četiri su pravilno raspoređena oko centralnog. Retko se na ovom tipu svetiljki javlja i ime majstora, a kad ga ima ono je urezano. W. Czysz daje primer na osnovu kojeg je izdvojena radionica u Reciji – lampu sa trougaonim kljunom i volutama (Loechcke I C), primerke ukrašene žirom i listom, kao i motivom delfina.²⁶⁰

Samo jedna svetiljka tipa VII ima urezan i natpis proizvođača (T. III, 19). Pečat, koji je fragmentovan, na ovoj lampi je kod publikovanja pročitao kao PR[EIM]OY, ali se može naći i kao PR[SYM]OY.²⁶¹

Svetiljka u obliku ljudske noge, sa predstavom sandale, ima na dnu pečat koji je fragmentovan (T. III, 21). On bi se mogao razrešiti kao VETII,²⁶² ili pak ULPII. Firma lampe radionice VETII, koja potiče iz severne Italije, zastupljenije su u zapadnim nego u srednje i donjopodunavskim provincijama.²⁶³ Firma lampe ovog proizvođača u Viminacijum datovane su u period od Trajana do Komoda, i pripadaju tipu X.²⁶⁴

Najbrojnija i najpoznatija su nam imena proizvođača firma lampi tipa X, koja su nalažena na prostoru civilnog naselja, kastruma i u nekropolama Singidunuma.

ZAKLJUČAK

U nizu značajnih nalaza raznorodnog pokretnog arheološkog materijala koji potiče sa područja Singidunuma, brojnu grupu predstavljaju rimske svetiljke. U želji da na jednom mestu objedinimo sve nalaze ove vrste, bez obzira da li su otkriveni u toku arheoloških istraživanja ili slučajno, obrađene su lampe sa celokupne teritorije antičkog Singidunuma, nalažene tokom godina, na više lokacija u okviru naselja, kastruma i nekropola. Svetiljke, među kojima je više od pet stotina celih primeraka, izrađene su od pečene zemlje, a samo je jedna od bronzene.

Izgradnjom puteva i povezivanjem provincija, u Podunavlje, pa i u Singidunum, stižu proizvodi iz radionica severne Italije, Galije i Germanije, ali isto

²⁵² Alicu 1994, 99.

²⁵³ Krunic 1988, 23, T. VI, 36; T. VI, 35.

²⁵⁴ Korać 1995, 235–236.

²⁵⁵ Bikić, Nikolić-Dordević, Simić 2002, 197, 199, sl. 10/8–9.

²⁵⁶ Simić 1997, T. VIII, G–84.

²⁵⁷ Ivanišević, Nikolić-Dordević 1997, 122, sl. 47/14–16.

²⁵⁸ Waldhaner 1914, No. 518.

²⁵⁹ Bailey 1987, 62.

²⁶⁰ Czysz 1984, 67–69, Abb. 1–2.

²⁶¹ Broneer 1930, Pl. XXX.

²⁶² Pop-Lazić 2002, 65, sl. 19/4.

²⁶³ Korać 1995, nap. 166–168.

²⁶⁴ Korać 1995, 265.

tako i iz istočnih centara. Sav taj uvoz nije mogao da zadovolji potrebe sve brojnijeg stanovništva, pa nastaju lokalne zanatske radionice kojima u početku za ugled služi uvezena roba. Pored takvih proizvođača, gde se kopira čak i firma stranog proizvođača, vremenom nastaju i primerci koji se mogu vezati isključivo za lokalnu sredinu i domaće majstore.

U Singidunumu su, za sad, potvrđene samo dve lampe koje imaju helenističke karakteristike, a potiču iz civilnog naselja. Prvi tip (sl. 1) je otkriven slučajno, i predstavlja kombinaciju dve varijante Broneer-ovog tipa IV, ili njegov tip VII. Lampa je loptastog recipijenta sa veoma izduženim kljunom, na kome je veći jajoliki otvor za fitilj. Svojim oblikom blizak je lampi tipa 4. Szentléleky-a No. 18. Oblikom kljuna najviše odgovara lampi No. 24, tip 5. pomenutog autora.²⁶⁵ Ovakve lampe datuju se u II–I vek p.n.e. Da li ovaj primerak pripada tom vremenu ili je nastao mnogo kasnije, teško je reći. Zbog toga smo pomenutu svetiljku, na osnovu uslova nalaza, datovali u II i prvu polovinu III veka.

Drugi primerak (sl. 2) je veoma loše izrade, ima jajolik oblik tela, mali disk obrubljen niskom, plastičnom trakom i širok rameni pojas visećeg tipa. Iako se ovakve svetiljke javljaju najkasnije do sredine I veka, primerak iz Singidunuma datovan je u kasniji period, tj. kraj II – prvu polovinu III veka.

Rimske lampe, tip I, svetiljke s volutama i sve njene varijante, u Singidunumu nisu nađene u velikom broju. Svi primerci pripadaju varijantama A, V i S, i izrađene su od kvalitetne, dobro prečišćene zemlje, tankih zidova, s vrlo plastičnim reljefom. Ukrašenost na disku čine predstave mitološkog i profanog karaktera, životinjskih figura,²⁶⁶ potom predmeta profanog karaktera, kao i floralni ornamenti. Prema stratigrafskim podacima i načinu izrade, lampe ovog tipa mogu se datovati u kraj I i početak II veka,²⁶⁷ ali njihovo trajanje je u Singidunumu potvrđeno i u slojevima III, pa i ranog IV veka. Tako nalazimo ovaj tip svetiljki u kastrumu, kao i u antičkom naselju u Donjem gradu, u slojevima koji su datovani novcem od Klaudija II do Dioklecijana. Varijanta A (sl. 3), iz groba u obliku bunara, datovana je u period od sredine I do početka II veka. Varijanta V (sl. 4) su importovani primerci kraja I–II veka, kao i varijanta S (sl. 5) koja je i najbrojnija u Singidunumu. Neki od nalaza pokazuju nam i prisustvo drške, što je karakteristično za istu varijantu i u Viminacijumu.²⁶⁸

Sa teritorije Singidunuma nisu poznati pravi predstavnici tipa II, uglastog nosa, ali je jedna sve-

tiljka (sl. 6), prema obliku završetka kljuna, određena u ovaj tip lampi sa više rostruma, poznatih iz Panonije.

Iz Singidunuma je, za sad, poznata samo jedna lampa tipa III (sl. 7), sa više rostruma i volutama, otkrivena u okviru naselja i datovana je u prelaz iz II u III vek. U Viminacijumu se ovaj oblik lampi sreće u periodu od Tiberija do S. Severa. Najraniji primerci su italske proizvodnje, dok su one kasnije, najverovatnije, panonskog porekla.

Lampa na izrazito profilisanoj stopi, tip IV (sl. 8), do sada nije bila poznata. Izdvojena je u poseban tip, upravo, zbog ovakvog oblika stope koji je karakterističan za bronzane rimske lampe. Po načinu izrade, fakturi i mestu nalaza datovana je u drugu polovinu I i početak II veka.

Samo jedna lampa, nađena u grobu u obliku bunara, određena u tip V (sl. 9), mogla bi da pripada tipu lampi sa volutama uz disk i kružnim završetkom nosa, koji su mnogi autori datovali u kraj I, prvu polovinu II veka.

Kružne svetiljke s drškom, neukrašenog i zatvorenog diska, tip VI, za sad, poznate su samo iz provincije Dakije, gde su po prvi put izdvojene u poseban tip. Primerci iz Singidunuma potiču iz naselja i karakteristični su po recipijentu u obliku profilisane šoljice, izrađenom na vitlu. Nalazi su datovani u period od sredine II do kraja III veka, a podeljeni su na dve varijante: sa zatvorenim diskom (sl. 10) i potpuno otvorenog diska (sl. 11).

Svetiljke tipa VII, u svim njegovim varijantama, brojno su zastupljene u Singidunumu. Najviše je onih koje pripadaju Loeschcke-ovim varijantama H (sl. 12–13) i L (sl. 15–18), sa predstavama životinja na disku, zatim sa vegetabilnim i geometrijskim ornamentom. Od motiva životinja javljaju se predstave lava, orla, ptice, jelena i zeca, potom žanr-scene, rozete i dr. Varijanta Loeschcke K (sl. 12) nije tako brojna. Na teritoriji Singidunuma ovaj tip, sa njegovim varijantama, nalažen je u slojevima II–III veka, u okviru kastruma i naselja.²⁶⁹ U Viminacijumu sve pomenute varijante ovog tipa, hronološki obuhvataju period od Galbe do Dioklecijana. Varijanta L 3,

²⁶⁵ Szentléleky 1969, 39, lampe tipa »Padlock«.

²⁶⁶ Bjelajac 1982, tip I, 15.

²⁶⁷ Bjelajac 1982, 15, T. I, 1–3.

²⁶⁸ Korać 1995, 18.

²⁶⁹ Bjelajac 1982, 15.

konstatovana u Viminacijumu, potvrđena je i u Singidunumu (sl. 17), gde se javlja i nova, podvarijanta, varijante 2 (Loeschcke H), veoma interesantna, jer na kljunu uz otvor za fitilj ima dve lučne kanelure koje su sa unutrašnje strane nareckane (sl. 18). I ove lokalne varijante pripadaju istom periodu, II–III veku.

Kružne svetiljke sa više kljunova, tip VIII (sl. 19–21), potvrđene su u Singidunumu sa više primeraka. Za lapme sa dva i tri kružno završena kljuna karakteristična je drška koja polazi od samog dna. Rameni pojas je ukrašen motivima vinovog lišća i grozdova, koji pripadaju krugu ukrasa koji se mogu povezati sa Bahusovim simbolom, a koji se javljaju i kod drugih tipova lampi. Po svoj prilici ovaj tip lampi javlja se tek od II i traje do samog kraja III veka. Sve pomenute varijante ovog tipa svetiljki potiču iz naselja i kastruma, odnosno nema ih u grobovima Singidunumskih nekropola.

Više od dve stotine primeraka pripada tipu IX (sl. 22–28) firma lampi, u okviru kojih je izdvojeno nekoliko varijanti. Početak proizvodnje ovog veoma rasprostranjen tipa vezuje se za doba Vespazijana i Dominicijana, a traje veoma dugo, tokom IV, pa i V veka. U Singidunumu se nalaze u horizontima tek od sredine II veka. Singidunum ima i svoje izuzetke, kakva je firma lampa bez pečata sa dva urezana koncentrična kruga na ramenom pojasu (sl. 23). Firma lampa sa drškom je lokalni proizvod, jer je izrađena od sive gline (sl. 24). Isto važi i za lampu sa ukrašenim ramenim pojasom (sl. 25). U Singidunumu je, u okviru ispuna rova, otkriven i primerak ovog tipa koji pored ukrasa na ramenu ima ukrašenu površinu diska. Radi se o lampi čiji je rameni pojas ukrašen stilizovanim floralnim motivom, dok se na disku nalazi geometrijski motiv, a na dnu nečitak pečat majstora.²⁷⁰

Nalaz svetiljke radionice FLAVI (sl. 26–27) potvrđen je kako u naselju, tako i u okviru jugoistočne nekropole Singidunuma, gde je u spaljenom grobu bio i novac Filipa I, datovan u sredinu III veka.²⁷¹ Firma lampe sa pečatom majstora IANVARI (sl. 28), datovane su u prvu polovinu III veka, a otkrivene su i u drugim provincijama – Donjoj Meziji, Dakiji i Panoniji. Lampe ovog majstora izrađuju se od kraja II i tokom čitavog III veka.²⁷²

Izuzetna je i lampa sa dva rostruma tipa X, sa visokom prstenastom stopom i prstenastom drškom, iznad koje se nalazila listolika ili trougaona drška (sl. 29). Iako su poznate lampe sa dva rostruma, čija je gornja površina modelovana kao tip X, ona je

zbog drugih, izrazitih karakteristika izdvojena u poseban tip.

Konstatovane su dve osnovne varijante tipa XI, malih kruškolikih svetiljki, čiji je disk ravan i bogato ukrašen (sl. 30–31). Prva ravnog, širokog diska (sl. 30) ili minimalno ulegnutog i druga (sl. 31) koja se od pomenute jedino razlikuje po lučnim urezima uz otvor za fitilj na kljunu. Raniji nalazi ovog tipa, iz Singidunuma, poticali su iz nasipanih ili stratigrafski neodređenih slojeva, pa nisu precizno datovani. Neki nalazi upućuju na kraj II–III, pa i početak IV veka, a pored naselja nalaze se i u grobovima. Najverovatnije su proizvod domaćih ili radionica iz susednih provincija. Ovakve svetiljke, kruškolikog oblika mogu biti i potpuno neukrašenog diska.

Za svetiljke tipa XII, pravougaone forme, možemo reći da su prisutne samo u Podunavlju (sl. 32–33). U Sermizegetuzi je nađen najveći broj ovih svetiljki koje su datovane u period kraja I i prve polovine II veka. Ovaj tip je u Panoniji bio u upotrebi tokom II i III veka, a u Intercisi je jedna lampa nađena u grobu sa novcem Valentinijana.²⁷³ Na teritoriji Viminacijuma, gde je pronadeno 59 primeraka, datovani su u period prve polovine II do sredine III veka.²⁷⁴ U Singidunumu je, za sada samo u okviru naselja, nađeno nekoliko celih i više fragmentovanih svetiljki ovog tipa. One su, na osnovu uslova nalaza, datovane u period od sredine II do kraja III veka.²⁷⁵

Tip XIII (sl. 34–35) je tip svetiljki karakterističan za nalazišta u Grčkoj i Maloj Aziji. Javlja se od kraja I, pa sve do IV veka. Forma ovih svetiljki nastala je u Atini, a u Singidunumu je nalazen sporadično i, najverovatnije, direktan je uvoz iz grčkih ili maloazijskih radionica: Atine ili Efesa. Svetiljka sa pečatom majstora PREIMOY (sl. 34) je izuzetnog kvaliteta. Kod publikovanja pečat je protumačen kao PREIMOY, ali se nalazi i kao PRZYMOY.²⁷⁶ Od publikovanih nalaza iz Bugarske, razlikuje se što je natpis izveden u jednom redu, dok je kod pomenutih u dva reda: PREIM/OY. U potpunosti indentična svetiljka potiče iz istočne nekropole Skupa, sa

²⁷⁰ Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 222, sl. 47/17.

²⁷¹ Simić 1997, 29, T. VI, G–71.

²⁷² Kuzmanov 1992, 34; Jovanović 1985, 47–48.

²⁷³ Iványi 1935, 13.

²⁷⁴ Korać 1995, 168.

²⁷⁵ Bikić, Nikolić-Đorđević, Simić 2002, 200, sl. 16/4.

²⁷⁶ Broneer 1930, Pl. XXX.

pečatom majstora Πρεθου, datovana u prvu polovinu III veka.²⁷⁷ Jedinstvena je, svakako, lampa opredeljena u varijantu 2 G. Kuzmanova, jer ima izrazito špicast završetak kljuna, a mogla bi da pripada i ranijoj dataciji, jer ima pravougaoni otvor za vazduh (sl. 35). Lampa je datovana u kraj II, prvu polovinu III veka, a potiče iz civilnog naselja. Iz nekropola Singidunuma, za sad, nije poznata ni jedna lampa ovog tipa.

Svetiljke kruškolikog tela, kružnog diska sa organski povezanim rostrumom – tip XIV, prvi je izdvojio D. M Bailey (njegov tip R). On smatra da su nastale tek u drugoj polovini III i da traju sve do prvih decenija V veka.²⁷⁸ Oba primerka iz Singidunuma (sl. 36–37), opredeljena u dve varijante, otkrivena su na prostoru termi u Studentskom parku, u slojevi-ma druge polovine III veka.

Veoma su različita mišljenja o vremenu nastanka i trajanju svetiljki tipa XV (sl. 38). Većina autora smatra da pojavu ovog tipa treba partiti od III, pa čak do početka V veka. Pomenuti tip svetiljki nalazi se u Singidunumu u nekropolama i civilnom naselju od III do prve polovine IV veka.

Jednostavne kružne svetiljke, tip XVI (sl. 39–45), otkrivene su u Singidunumu u preko četrdeset primeraka. Još davne, 1956. godine, V. Kondić i J. Todorović izdvojili su ih kao posebnu varijantu tipa III.²⁷⁹ Kod Lj. Bjelajac oni predstavljaju tip VI, a nedavno ih je publikovao A. Crnobrnja koji ih je podelio na pet varijanti.²⁸⁰ Ovom analizom one su potvrđene i dodata je još jedna, šesta, koju predstavlja lampa sa tri fitilja (sl. 45). Iako se na drugim lokalitetima, kao Scupi, datuju u kraj I veka p. n. e., pa do kraja I veka,²⁸¹ nalazi iz Singidunuma su kasniji i pripadaju kraju II, prvoj polovini III veka.

U Singidunumu je otkriveno više lampi tipa XVII, jajaolikog oblika i trougaonog, široko modelovanog kljuna (sl. 46–47). Nalažene su u grobovima, kako samog Singidunuma,²⁸² tako i njegove okoline, a takode i u okviru naselja i kastruma. Svi primerci su izrađeni od svetlocrvene ili crvene gline, dobre fature, i možemo pretpostaviti da su izrađivane i u samom gradu. Nalazi iz grobova pokazuju nam da su ove svetiljke u Singidunumu prisutne već od samog kraja II, pa sve do IV veka (sl. 46–47). Datovanje ovog tipa je različito, kao i tumačenje njegovog porekla. Nalazi svetiljki u grobovima Viminacijuma pokazuju da se oni proizvode u dužem vremenskom periodu, od druge polovine I, pa do sredine IV veka. M. Korać zaključuje da se od druge polovine I, pa do sredine II veka javljaju pri-

merci sa perforiranim drškom, a da su kasnije drške pune.²⁸³

Tip XVIII predstavljaju svetiljke većeg, otvorenog diska, sa prstenastom stopom i većom trakastom drškom (sl. 48). Drška, koja je fragmentovana, verovatno se završavala nad široko otvorenim diskom. Ova lampa predstavlja jedinstven primerak koji je bez direktnih analogija.

Gledosane ili negledosane svetiljke, tip XIX, prema obliku prstena oko otvora za sipanje ulja podeljene su na više varijanti (sl. 49–51). Rani primerci, nastali na samom kraju III ili početku IV veka, imaju nisku bazu, da bi u kasnijem periodu ona prerasla u višlju. Na teritoriji Viminacijuma, ovaj tip svetiljki hronološki obuhvata period od Gordijana III do Konstancija II.²⁸⁴ U Singidunumu se javljaju već od samog kraja III i traju tokom čitavog IV veka, a nalažene su u okviru kastruma i civilnog naselja.

Glinene svetiljke koje imitiraju bronzane (tip XX), predstavljaju kopije tipa XIX S. Leschcke-a i tipa XXXIV D. Iványi. Većina autora smatra da je njihova proizvodnja započela sredinom II veka i da su se veoma kratko proizvodile, do kraja II veka. Do sada otkriveni i poznati primerci iz drugih provincija uglavnom su bojeni ili firnisovani, dok su retki gledosani primerci. Primerak iz Singidunuma (sl. 52), izuzetno kvalitetno gledosane spoljašnjosti, otkriven je u negativu zida kuće iz druge polovine II veka.

Keramičke viseće svetiljke, izdvojene u tip XXI, podeljene su u dve varijante. Svetiljke prve varijante, koje svojim ukrasom imitiraju šiškarku, nastale su po uzoru na bronzane primerke koji su se izrađivali krajem I i u II veku.²⁸⁵ Keramički primerci izrađuju se od druge polovine II, pa do sredine III veka.²⁸⁶ Neki autori su našu varijantu 1 ovog tipa svrstali u podvarijantu tipa X, zbog indentično modelovanog kljuna (sl. 53), datovanu u kraj II, prvu polovinu III veka. Druga varijanta iz Singidunuma, svojim obli-

²⁷⁷ Jovanova, Mihailova 1997, 211, 246, grob 264, sl. 35.

²⁷⁸ Bailey 1980, 377.

²⁷⁹ Kondić, Todorović 1956, 71–73.

²⁸⁰ Bjelajac 1982, 22; Crnobrnja 2000/2001, 67–88.

²⁸¹ Jovanova, Mihailova 1997, grob br. 261.

²⁸² Simić 1997, 30, T. II, G–27.

²⁸³ Korać 1995, 183–184.

²⁸⁴ Korać 1995, 196–197.

²⁸⁵ De Spagnolis, de Carolis 1986, 27–28.

²⁸⁶ Hübinger 1993, 83.

kom i drškom na disku, pripada takode ovom tipu svetiljki (sl. 54). Za sada se nalaze samo na prostoru civilnog naselja.

Figuralne lampe (tip XXII) iz Singidunuma su tako različite da ne možemo govoriti o radionica-ma. Svojim odlikama i detaljima, svetiljke ovog tipa su pre svega veran i originalni rad, a ne proizvod serije. Značajan je nalaz fragmentovane lampe sa grotesknom glavom, sa prostora civilnog naselja (sl. 55), kao i lampu u obliku stopala iz groba u obliku bunara (sl. 56). Obe lampe pripadaju periodu od druge polovine I pa do, najkasnije, sredine II veka. Fragmentovan natpis na dnu svetiljke u obliku stopala, otkrivene u grobu u obliku bunara, koji je tumačen kao VETII,²⁸⁷ mogao bi takode da bude i ULP II.

Smatra se da je centar proizvodnje tipa XXIII bio u Aleksandriji ili njegovoj okolini.²⁸⁸ Najčešći motiv kojim su ove svetiljke ukrašavane su hrišćanski simboli. Redi su primerci sa figuralnom predstavom, kao kod primerka otkrivenog u blizini oštećenih i poremećenih grobova jugoistočne nekropole Singidunuma, i datovanog u drugu polovinu IV veka (sl. 57), gde je predstavljen Julijan Apostata. Ove lampe, nastale tokom druge i treće četvrtine IV veka, trajale su i u V, pa i tokom VI veka.

Tip XXIV, kruškolike svetiljke udubljenog diska, uočio je i izdvojio u donjomezijsku varijantu G. Kuzmanov.²⁸⁹ Nalaz iz kastruma Singidunuma (sl. 57), datovan u drugu polovinu IV veka, odgovara tipologiji Ponisch-a, IVb, koja se javlja tek od IV veka.²⁹⁰

Kasnoantičkom, ranovizantijskom tipu pripada tip XXV. Nastao je u kasnom IV veku na tlu Atike, odakle se proširio na susedne oblasti u Maloj Aziji, gde se proizvodio tokom V i VI veka.²⁹¹ Primerak iz Singidunuma (sl. 59) otkriven je u okviru kastruma i datovan u period kraj IV – prva polovina V veka.²⁹²

Iz Singidunuma potiče svega jedna bronzana svetiljka, tip XXVI, koja poseduje ušice za kačenje i odgovara tipu D. Iványi XXXI, po uglastom završetku nosa (sl. 60). Kao i većina ovakvih lampi datovana je u drugu polovinu I, početak II veka.

Proizvodi radionice ARMENI, CAMPILI, CASSI, CERALIS, CESI, C. DESSI, FAVOR/F, FESTI, FORTIS, FRONTO, NERI, OCTAVI, PHOETASPI, PRO(...)O SEXTI, STROBILI, koje nalazimo u Singidunumu, preplavili su gotovo sva tržišta Rimskog carstva. Pored pomenutih, u Singidunumu nalazimo i firma lampe sledećih proizvođača: AGILIS/F, ATIMETI, CANNE i CAPI F. Rasprostranjene u svim delovima Rimskog carstva, sreću se već od kraja I, u II, III, pa i tokom IV veka. Na svetiljkama ovog tipa javljaju se i

pečati majstora drugih provincija, kao što su FLAVI i IANVARI. U grobovima nekropola Singidunuma srećemo samo radioničke firme ovog tipa: CASSI, FORTIS, FLAVI i SEXTI.

Proizvođač lampi sa pečatom ARMENI (T. I, 1.) imao je svoju radionicu u Donjoj Meziji ili Dakiji, ali mnogo veći broj lampi ovog proizvođača nađen je u Viminacijumu, pa se s pravom razmišlja i o postojanju njegove radionice u ovom gradu.²⁹³ Lampe sa pečatom CAMPILI (T. I, 2) srećemo u svim provincijama duž Dunava,²⁹⁴ i datuju se u II vek. Proizvode majstora CASSI (T. I, 3) nalazimo u nizu provincija, a datovani su u period od ranog I, pa sve do kraja II,²⁹⁵ u Viminacijumu i tokom III veka.²⁹⁶ Radionica CERALI /S (T. I, 4), koja je proizvodila samo tip X, radila je od druge polovine II veka, a izvoz iz nje je trajao do III veka.²⁹⁷ Nalaz svetiljke iz jedne kuće u blizini rimskih termi ima svoj terminus post quem, novac Trajana, pa je datovana u prvu polovinu II veka.²⁹⁸ U Viminacijumu je otkriven i kalup ovog proizvođača, što ukazuje i na lokalnu proizvodnju,²⁹⁹ pa su možda naši primerci baš odatle. Radionica CESI (T. I, 5, 6) je severnoitalska i njene proizvode susrećemo tek od prve decenije II veka.³⁰⁰ Isto poreklo imaju i svetiljke s pečatom C. DESSI (T. I, 7, 8), koje su prisutnije u zapadnim provincijama.³⁰¹ Radionica FAVOR/F (T. I, 9) javlja se od II veka. Svetiljke sa pečatom FESTI pripadaju severnoitalskom majstoru koji je proizvodio sve

²⁸⁷ Pop-Lazić 2002, 34.

²⁸⁸ Goethert 1997, 164.

²⁸⁹ Kuzmanov 1992, 42.

²⁹⁰ De Carolis 1982, Tav. XL, tip IVb.

²⁹¹ Bailey, 1988, 372.

²⁹² Bjelajac 1982, Tip VIII.

²⁹³ Korać 1995, 225.

²⁹⁴ Iványi 1935, 17, 121; Póczy 1957, 130; Băluță 1961, 195; Korać 1995, 227.

²⁹⁵ Dautova-Ruševljan 1970, 159; Cermanović-Kuzmanović, Stanković 1986, 454, fig. 9/2; Knez 1969, T. 2,2; Gostar 1961, 178, Alicu 1976, 208; Čičikova 1987, 169; Todorović, Birtašević 1955, 32.

²⁹⁶ Korać 1995, 229.

²⁹⁷ Vikić-Belančić 1968, 515.

²⁹⁸ Bojović 1975, 11–12, 19.

²⁹⁹ Korać 1995, 230.

³⁰⁰ Ivanišević, Nikolić-Dordević 1997, 122.

³⁰¹ Loeschcke 1919, 296; Miltner 1929, 155; Dirringer 1965, 30; Iványi 1935, 18.

tipove firma lampi, od vremena Flavijevaca, pa sve do kraja II veka (T. I, 10, 11). Lampe ovog proizvođača sreću se i tokom III veka.³⁰²

U Singidunumu su najbrojnije svetiljke koje nose oznaku radionice FORTIS (T. I, 12–19, T. II, 1,2). Neke od njih imaju specifične karakteristike koje, verovatno, ukazuju na lokalnu izradu. To se, pre svega, odnosi na svetiljke koje pored pečata imaju i niz plastičnih bobica postavljenih u krug (T. I, 20). Svetiljke radionice FRONTO (T. II, 3, 4) vezuju se za period Domicijana, a traju do vremena Antonija Pija, što je potvrđeno nalazima iz Viminacijuma.³⁰³ Za svetiljke radionice majstora LITOGENI (T. II, 5) se zna da se ne nalaze istočno od Gornje Mezije. Na primerku iz Singidunuma H i E su u ligaturi, a datovan je period druge polovine III veka.³⁰⁴ Radionica NERI (T. II, 6–8) koja je iz severne Italije, najistočnije se nalazi u Apulumu.³⁰⁵

Majstor OCTAVI (T. II, 9–11) i njegovi proizvodi javljaju se u našem gradu od prve polovine II veka. Svetiljke s pečatom PHOETASPI (T. II, 12) retke su u Meziji, i ovo je prvi primerak iz Singidunuma. Majstor SEXTI (T. II, 13–18) pripada drugoj generaciji, i svetiljke sa oznakom ove radionice sreću se na širokoj teritoriji, čak i u drugoj polovini III veka.³⁰⁶ Nalaz sa pečatom ovog proizvođača, sa vencem i tri kružića (T. II, 13), importovani je primerak, dok je nalaz sa kružićima oko natpisa, možda lokalni proizvod (T. II, 15). Firma lampe STROBILI (T. II, 19, 20) potiču samo iz gradskog jezgra Singidunuma. Kao i većina majstora, i radionica VIBIUS vodi poreklo iz severne Italije. Svetiljke ove radionice su retke u istočnim provincijama carstva. Primerak iz Singidunuma, otkriven u okviru civilnog naselja, veoma je zanimljiv po koncentričnim kružićima ispod i iznad imena, kao i samo dno van koncentričnih krugova (T. II, 21). Naden je u horizontu koji pripada drugoj polovini II veka.³⁰⁷

Svetiljke s pečatom FLAVI (T. III, 10–15) brojnije su zastupljene u istočnobalkanskim provincijama Rimskog carstva. Različita su mišljenja o centru njihove proizvodnje, od Dakije, preko Donje Mezije i Trakije do Naisusa. Sve više preovladava mišljenje da su se proizvodile u nekom od urbanih centara na Dunavu, možda i u Singidunumu. Nalažene su kako u naselju, tako i u okviru jugoistočne nekropole Singidunuma, gde je u spaljenom grobu bio i novac Filipa I, datovan u sredinu III veka.³⁰⁸ Neki primerci iz Singidunuma imaju u ligaturi slova FLA, A je bez poprečne crte, a iznad i ispod natpisa nalazi se po jedan dvojni kružić (T. III, 10, 11). Javljaju

se i lampe bez ligature i pomenutih kružića (T. III, 12, 13), kao i one kod kojih su sva slova pravilno odvojena. Možda su i svetiljke koje imaju ukrašena ramena (sl. 26, 27) i koje se javljaju već od druge polovine II veka, izradene u samom Singidunumu. Proizvođač IANVARI (T. III, 8, 9) ili IANUARI potiče iz severne Italije, i nalazio se u većini provincija. Njegova radionica je bila i u Durostorumu, odakle su importovane mnoge svetiljke u Meziju i južnu Dakiju.³⁰⁹ Hronološki je opredeljen u II, ali se lampe ovog majstora izrađuju i tokom čitavog III veka.³¹⁰ Na našim primercima AN je u ligaturi (T. III, 8–9), a kod jedne je ispod pečata i rozeta (T. III, 8).

Nekoliko svetiljki je sa pečatima koji su oštećeni i koje je teško bilo pročitati. Radi se o lampi sa očuvanim početnim slovom R, dok je u drugom redu I (T. III, 2). Možda se radi o radionici P(otest)I. Ostala je nepoznata i radionica koja nosi početno slovo E (T. III, 1).³¹¹ Da li se radi o radionicama ELPIS, ELTTIC, EUCARPI, EVITAS koje su poznate iz Viminacijuma³¹² ili nekoj drugoj, teško je reći. Neprotumačen je i primerak iz civilnog naselja (....)YO(..), koji ima i jedan plastični kružić ispod pečata (T. III, 4), kao i pečat IV(ou..), gde su I i V u ligaturi (T. III, 5). Pošto pomenute lampe pripadaju antičkom horizontu 2, autori smatraju da je materijal iz druge polovine II veka.³¹³ Nečitak je i pečat svetiljke koji je otkriven u naselju (T. III, 6). Zatim, svetiljka koja na dnu ima plastičan ukras koji se sastoji od četiri naspramno postavljena trougla (T. III, 7). Iz Singidunuma potiče i određen broj svetiljki ovog tipa koji na dnu, unutar koncentričnih krugova, imaju motiv urezane grančice.³¹⁴ Sa plastičnom grančicom, nepoznata radionica izrađuje i firma lampe tipa X (T. III, 16–18) koje potiču iz naselja.

³⁰² Krnić 1988, kat. 13, T. III, 13.

³⁰³ Korać 1995, 242.

³⁰⁴ Bikić, Nikolić-Đorđević, Simić 2002, 200, sl. 16/1.

³⁰⁵ Băluță 1961, 210–211.

³⁰⁶ Korać 1995, 252.

³⁰⁷ Bikić, Nikolić-Đorđević, Simić 2002, 199.

³⁰⁸ Simić 1997, 29, T. VI, G–71.

³⁰⁹ Alicu 1994, 97.

³¹⁰ Kuzmanov 1992, 34; Jovanović 1985, 47–48.

³¹¹ Krnić 1988, 23, T. VI, 36; T. VI, 35.

³¹² Korać 1995, 235–236.

³¹³ Bikić, Nikolić-Đorđević, Simić 2002, 197, 199, sl. 10/8–9.

³¹⁴ Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 122, sl. 47/14–16.

Svetiljke s volutama i trougaonim kljunom često na svom dnu imaju motiv koncentričnih kružica koji su različito kombinovani. Retko se na ovom tipu svetiljki javlja i ime majstora, a kad ga ima ono je urezano.

Za lampe iz Singidunuma, datovane u raniji period, drugu polovinu I i prvu polovinu II veka, bez obzira na tip, bilo je teško odrediti odakle su importovane, mada se za većinu može pretpostaviti da potiču iz nekog od severnoitalskih centara. Primeri, nađeni u horizontima opredeljenim u kraj II i prvu polovinu III veka, ukazuju na to da se tržište u većoj meri okrenulo ka pontskim i donjopodunavskim radionicama, a u znatno manjoj grčkim i maloazijskim. Glavni put trgovine u ovom, a i u kasnijem

priodu odvija se Dunavom, dok je mnogo manje robe pristizalo kopnenim putevima. Mada se već od II veka uporedo sa importom odvijala i lokalna proizvodnja keramičkih svetiljki, tek od sredine, odnosno kraja III veka, kada dolazi do ekonomske i socijalne krize unutar Carstva, domaća proizvodnja ima vodeću ulogu u izradi ove vrste robe. Kao i kod većine proizvoda, i kod lampi nastalih tokom kasnoantičkog perioda dolazi do promena u načinu izrade, ukrašavanju i kvalitetu. U pomenutom periodu, kada opada trgovinski promet i kada su lokalni proizvođači morali da zadovolje potrebe velikog broja stanovnika, izrađuju se jednostavne svetiljke, a zbog količine neophodne građanima, počinje i češća upotreba vitla u njihovoj izradi.³¹⁵

³¹⁵ Konačna verzija ovog teksta nastala je kao rezultat redakcijskih intervencija.

BIBLIOGRAFIJA

- Alicu 1976** – D. Alicu, Die Firmalampen von Ulpia Traiana Sarmizegetusa, *Dacia* XX, Bucureşti 1976, 205–220.
- Alicu 1994** – D. Alicu, *Opaiţele Romane*, Bucureşti 1994.
- Alram-Stern 1989** – E. Alram-Stern, *Die römischen Lampen aus Carnuntum*, Der römische Limes in Österreich, Hefte 35, Njien 1989.
- Bailey 1963** – D. M. Bailey, *Greek and Roman Pottery lamps*, London 1963.
- Bailey 1980** – D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum*, II, Roman Lamps made in Italy, vol. 2, London 1980.
- Bailey 1987** – D. M. Bailey, The roman terracotta lamp industry, Another view about exports, in: *Les Lampes de terre cuite en Méditerranée*, Travaux de la Maison de L'Orient No. 13, Lion 1987.
- Bailey 1988** – D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum*, III, Roman provincial lamps, London 1988.
- Bailey 1996** – D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum*, IV, Lamps of Metal and Stone, and Lampstands, London 1996.
- Bikić 1997** – V. Bikić, Rezultati zaštitnih arheoloških iskopavanja u Knez Mihailovoj ulici br. 46–48, *Singidunum* 1, Beograd 1997, 157–168.
- Bikić, Nikolić-Đorđević, Simić 2002** – V. Bikić, S. Nikolić-Đorđević, Z. Simić, Istraživanja na lokalitetu Studentski trg br. 9, *Singidunum* 3, Beograd 2002, 183–214.
- Baluţă 1975** – C. L. Baluţă, Lucernae singulares Apulenses, *Arheološki Vestnik* XXVI, Ljubljana 1975, 111–114.
- Baluţă 1961** – C. L. Baluţă, Opaiţele romane de la Apulum, *Apulum* IIII, 1961, 189–218.
- Birtašević 1960** – M. Birtašević, Jedan carski portret na žišku IV veka, *Vesnik muzejskog i konzervatorskog društva NRS*, 1–2, Beograd 1960, 3–7.
- Bjelajac, Simić 1991** – Lj. Bjelajac, Z. Simić, Rezultati zaštitnih arheoloških iskopavanja na prostoru Ulice kneza Mihaila, *Godišnjak grada Beograda XXXVIII* (1991), 17–34.
- Bjelajac 1982** – Lj. Bjelajac, Nalazi keramičkih žižaka u beogradskoj tvrđavi, *Godišnjak grada Beograda* knj. XXIX (1982), 13–25.
- Bojović 1975** – D. Bojović, Zemun Polje, Bulevar Lenjina bb – kasnoantička nekropola, *Arheološki pregled* 17, Beograd 1975, 113–114.
- Bojović 1975a** – D. Bojović, Prilog urbanoj istoriji Beograda u periodu rimske dominacije, *Godišnjak grada Beograda XXII* (1975), 5–27.
- Bojović 1977** – D. Bojović, *Rimska keramika Singidunuma*, Beograd 1977.
- Bojović 1977a** – D. Bojović, Rimske terme u studentskom parku u Beogradu, *Godišnjak grada Beograda* knj. XXIV (1977), 5–20.
- Bojović 1983** – D. Bojović, *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983.
- Breccia 1930** – E. Breccia, *Terracotte figurale greche e greco-egizie del museo di Alessandria I*, Bergamon 1930.
- Broneer 1930** – O. Broneer, *Terracota Lamps*, Results of Excavations conducted by the American School of Classic Studies at Athens, Corinth IV, Part II, Cambridge 1930.
- Broneer 1977** – O. Broneer, *Isthmia, Therracotta lamps*, vol. III, Princeton–New Jersey 1977.
- Bruneau 1965** – Ph. Bruneau, *Les Lampes*, Exploration archéologique de Délos, Fascicule XVI, Paris 1965.
- Buchi 1975** – E. Buchi, *Lucerne del Museo di Aquileia*, vol I, Lucerne romane con marchio di fabbrica, Aquileia 1975.
- Cahn-Klaiber 1977** – E. M. Cahn-Klaiber, *Die Antiken tonlampen des Archäologischen instituts der Universität Tübingen*, Tübingen 1977.
- Cerdán 1999** – A. M. Cerdán, Lucernas romanas en la región septentrional de la península Iberica, *Monographies instrumentum* 8, vol. 1–2, Montagnac 1999.
- Cermanović-Kuzmanović, Stanković 1986** – A. Cermanović-Kuzmanović, S. Stanković, La forteresse antique Mora Vagei près de Mihajlovac, Fouilles de 1981, *Đerdapske sveske* III, Beograd 1986, 453–466.
- Cermanović-Kuzmanović 1983** – A. Cermanović-Kuzmanović, Bronzana lampa iz Tekije (Transdierna), *Zbornik Narodnog muzeja* XI–1, Beograd 1983, 49–52.

Cermanović-Kuzmanović 1991 –

A. Cermanović-Kuzmanović, Antička svetiljka iz Tekije (Transdierna), *Zbornik filozofskog fakulteta* XVII, Beograd 1991, 171–178.

Crnobrnja 2000/2001 – A. Crnobrnja, Skupni nalaz rimskih žižaka–prilog proučavanju urbane istorije Singidunuma, *Godišnjak grada Beograda* XLVII–XLVIII, 2000/2001, 67–88.

Czyzy 1984 – W. Czyzy, Zur Herstellung römischer Bildlampen, *Germania*, 62, 1984, 67–73.

Čičikova 1987 – M. Čičikova, Pottery Lamps from Novae–Lower Moesia (1st–3rd Century) in: *Recherches sur la culture en Mesie et en Trace Bulgarie*. MTB, I–IV siecle, Sofia 1987, 153–172.

Dautova-Ruševljan 1970 – V. Dautova-Ruševljan, Rimske svetiljke u zbirci Pomorskog i povijesnog muzeja u Rijeci, *Diadora* 5, Zadar 1970, 147–160.

De Carolis 1982 – E. De Carolis, *Lucerne greche e romane*, Roma 1982.

De Spagnolis, De Carolis 1983 – M. C. De Spagnolis, E. De Carolis, *Le Lucerne*, Museo Nazionale Romano, I Bronzi, IV, I, Roma 1983.

De Spagnolis, De Carolis 1986 – M. C. De Spagnolis, E. De Carolis, *Le Lucerne di Bronzo*, Roma 1986.

De Spagnolis, De Carolis 1988 – M. C. De Spagnolis, E. De Carolis, *Le Lucerne di bronzo di Ercolano e Pompei*, Roma 1988.

Dirringer 1965 – H. Dirringer, Römische Lampen aus Lauriacum, *Forschungen in Lauriacum* 9, Linz 1965.

Filippo-Balestrazzi 1988 – E. Filippo-Balestrazzi, *Lucerne del Museo di Aquileia*, Lucerne romane di età repubblicana ed imperiale, Aquileia 1988.

Fremersdorf 1922 – F. Fremersdorf, *Römische Bildlampen*, Forschungen zur Kunstgeschichte Westeuropas, Band 5, Bonn–Leipzig 1922.

Goethert-Polaschek 1985 – K. Goethert-Polaschek, *Katalog der römischen Lampen des Rheinischen Landesmuseums Trier*, Mainz 1985.

Goethert-Polaschek 1987 – K. Goethert-Polaschek, Fragmente römischer Bildlampen aus Trier und Umgebung, *Trierer Zeitschrift* 50, Trier 1987, 163–188.

Goethert-Polaschek 1989 – K. Goethert-Polaschek, Die achtförmigen Lampen aus Ton im Rheinischen Landesmuseum Trier, Loeschcke Typus DI, *Trierer Zeitschrift* 52, Trier 1989, 29–132.

Goethert-Polaschek 1991 – K. Goethert-Polaschek, Die figürlichen Lampen, Statuettenlampen und Lampenfüller aus Ton nebst Kerzenhalter im Rheinischen Landesmuseum Trier, *Trierer Zeitschrift* 54, Trier 1991, 117–215.

Goethert 1997 – K. Goethert, *Römische Lampen und Leuchter*, Trier 1997.

Golubović 2000 – S. Golubović, Obuća iz trikonhalne grobnice iz Viminacijuma, *Viminacium* 11, Požarevac 2000, 83–100.

Gostar 1961 – N. Gostar, Inscriptiile de pe lucernele din Dacia Romana, *Arheologia Moldovei* I, 1961, 149–209.

Grandoujan 1961 – C. Grandoujan, *The Athenian Agora* VI, Terracotta and Plastic Lamps of the Roman period, Princeton 1961.

Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997 – V. Ivanišević, S. Nikolić-Đorđević, Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu – lokalitet Knez Mihailova 30, *Singidunum* 1, Beograd 1997, 65–147.

Iványi 1935 – D. Iványi, *Die panonischen Lampen-ein typologisch-chronologische Übersicht*, Budapest 1935.

Jovanova, Mihailova 1997 – L. Jovanova, D. Mihailova, Skupi – istočna nekropola, istraživanja 1994, *Macedoniae Acta Archaeologica* 15, za 1996–1997, Skopje 1997, 203–248.

Jovanović 1969 – A. Jovanović, Jedan prilog proučavanju antičkih žižaka, *Vranjski glasnik* V, Vranje 1969, 17–26.

Jovanović 1985 – A. Jovanović, Lampe iz radionice Flavijusa, *Niški zbornik* 1, Niš 1985, 45–52.

Haken 1958 – R. Haken, Roman Lamps in the Prague National Museum and in another Czechoslovak Collections, *Zborník Národného Muzea v Praze* XII, No. 1–2, Prague 1958.

Hellmann 1985 – M. C. Hellmann, *Lampes antiques de la Bibliothèque Nationale* I, Collection Froehner, Paris 1985.

Heres 1972 – G. Heres, Die römischen Bildlampen der berliner Antiken-Sammlung, *Schriften für Geschichte und Kultur der Antiken* 3, Berlin 1972.

Howland 1958 – R. N. Howland, Greek Lamps and their Survivals, *The Athenian Agora*, vol. IV, Princeton–New Jersey 1958.

Hübinger 1993 – U. Hübinger, *Die Antiken Lampen*, des Akademischen Kunstmuseums der Universität Bonn, Berlin 1993.

Knez 1969 – T. Knez, Novi rimski grobovi na Dolenjskem, SAZU, *Rasprave* VI, Ljubljana 1969, 109–138.

Kondić, Todorović 1956 – V. Kondić, J. Todorović, Zbirka rimskih žižaka u Muzeju grada Beograda, *Godišnjak muzeja grada Beograda* II (1956), 63–74.

Kondić, Todorović, 1971 – V. Kondić, J. Todorović, *Keltski in Rimski Singidunum*, Katalog razstav – 10, Ljubljana 1971.

Korać 1995 – M. Korać, *Antički žižci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza, Beograd 1995.

Krunić 1988 – S. Krunić, Rimske svetiljke s pečatom iz zbirke Muzeja grada Beograda, *Godišnjak grada Beograda* XXXV (1988), 15–35.

Krunić 1992 – S. Krunić, Rimske bronzane svetiljke iz zbirke Muzeja grada Beograda, *Godišnjak grada Beograda* XXXIX (1992), 9–17.

Krunić 1997 – S. Krunić, Upotrebni predmeti u: *Antička bronza Singidunuma* (ed. S. Krunić), Beograd 1997, 189–209.

Kuzmanov 1981 – G. Kuzmanov, Za proizvodstvoto na glineni lampi v Dolna Mezia i trakia (I–IV v.), *Arheologia* XXIII, 1–2, Sofia 1981, 10–20.

Kuzmanov 1992 – G. Kuzmanov, *Antični lampi*, Sofia 1992.

Larese 1983 – A. Larese, *Le lucerne fittili e bronzee del Museo Concordies di Portogroaro*, Collezioni e musei archeologici del Veneto, Roma 1983.

Loeschcke 1919 – S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919.

Ludwika-Bernhard 1955 – M. Ludwika-Bernhard, *Lampki starożytne*, Warszawa 1955.

Menzel 1969 – H. Menzel, *Antiken Lampen*, im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz, katalog 15, Mainz 1969.

Mikulčik 1975 – I. Mikulčik, Rimski lucerni od Skupi, *Godišen Zbornik Filozofski na Fakultet* 27, Skopje 1975.

Miltner 1929 – F. Miltner, Die antiken Lampen in Eisenstadt, *JÖAI* XXIV, Wien 1929.

Miltner 1937 – F. Miltner, *Forschungen in Ephesos*, Band IV, Hefte 2, Wien 1937.

Miltner-Zurunić 1931 – I. Miltner-Zurunić, Žižci u Beogradu, *Starinar* III, knj. VI, Beograd 1931, 88–105.

Mlasowsky 1993 – A. Mlasowsky, *Die antiken Tonlampen im Kestner-Museum Hannover*, Sammlungskatalog 8, Hannover 1993.

Petrović 1975 – P. Petrović, *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, Beograd 1975.

Petru 1972 – S. Petru, *Emonske nekropole (otkrite med leti 1635–1960)*, Katalogi in Monografije 7, Ljubljana 1972.

Plesničar-Gec 1972 – Lj. Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*, Katalogi in Monografije 8, Ljubljana 1972.

Póczy 1957 – S. K. Póczy, Lampen, *Intercisa* II, *Archaeologia Hungarica*, XXXVI, Budapest 1957, 87–90.

Pop-Lazić 2002 – S. Pop-Lazić, Nekropole rimskog Singidunuma, *Singidunum* 3, Beograd 2002, 7–100.

Preda 1965 – C. Preda, Découvertes récentes dans la nécropole tumulaire du début de l'époque romaine, *Callatis, Dacia* IX, București 1965.

Rubright 1973 – J. Rubright, Lampes from Sirmium in the Museum of Sremska Mitrovica, *Sirmium* III, Beograd 1973, 45–80.

Schäfer, Marczoch 1990 – S. Schäfer, L. Marczoch, *Lampen der Antikensammlung*, Archäologische Reihe, Museum für Vor- und Frühgeschichte, Frankfurt am M. 1990.

Selesnow 1988 – W. Selesnow, *Lampen aus Ton und Bronze*, Bilderwerke der Sammlung Kaufman, Band II, Melsungen 1988.

Simić 1997 – Z. Simić, Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja na prostoru jugoistočne nekropole Singidunuma, *Singidunum* 1, Beograd 1997, 21–56.

Szentlélek 1969 – T. Szentlélek, *Ancient Lamps*, Budapest 1969.

Todorović, Birtašević 1955 – J. Todorović, M. Birtašević, Arheološki spomenici u Beogradu i okolini, *Godišnjak muzeja grada Beograda II* (1955), 31–39.

Trost, Hellmann 1996 – C. Trost, M. C. Hellmann, *Lampes antiques du département des Monnaies, Médailles et Antiques*, III Fonds général, Lampes chrétiennes, Paris 1996.

Valtrović 1885 – M. Valtrović, Rimski grobovi u obliku bunara, *Starinar II*, Beograd 1885, 35–45, 69–74.

Vikić-Belančić 1968 – B. Vikić-Belančić, Keramika i njen udio u trgovinskom prometu južne Panonije u rimsko carsko doba, *Arheološki vestnik XIX*, Ljubljana 1968, 509–521.

Vikić-Belančić 1971 – B. Vikić-Belančić, Antičke svetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu V*, Zagreb 1971, 97–182.

Vikić-Belančić 1975 – B. Vikić-Belančić, Antičke svetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu IX*, Zagreb 1975, 49–160.

Waldhaner 1914 – O. Waldhaner, *Die antiken Tonlampen*, Kaiserliche Ermitage, St. Petersburg 1914.

Walters 1914 – H. B. Walters, *Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum*, London 1914.

Zotović, Jordović 1990 – Lj. Zotović, Č. Jordović, *Viminacium 1, Hekropola više grobalja*, Beograd 1990.

ROMAN LAMPS FROM SINGIDUNUM

SLAVICA KRUNIĆ

Singidunum, by its existence and importance in the time of Roman domination left us rich traces of material culture. Singidunum had prominent position already from the first years of the new era when territory of modern Serbia was incorporated in the Roman Empire and was administratively organized as province Moesia and later as Upper Moesia. The town originated and flourished as a result of its exceptional geographic position.

Among many important finds of heterogeneous archaeological material originating from this area, Roman lamps represent rather numerous groups. In order to present in one place all the finds of this kind no matter if they were found by chance or in the course of archaeological investigations we examined the lamps from the entire territory of Roman Singidunum, found in the course of many years at many locations within the settlement, castrum and necropolises of Singidunum. The lamps are made of baked clay and only one is of bronze.

The products from the workshops in north Italy, Gaul and Germania but also from the centers in the East arrived in the Danube valley as well as in Singidunum as a result of road constructions and establishing connections between many provinces. All this import could had not satisfied the needs of more and more numerous population so local workshops were established to produce objects after imported models. In addition to such products with even the firm of foreign manufacturer copied in the course of time occurred the products, which could be related to the local milieu and native artisans.

For the time being only two lamps with Hellenistic characteristics are confirmed in Singidunum and they were found in the civil settlement. First type (Fig. 1) was discovered accidentally and it is a combination of two variants of Broneer type IV or his type VII. The lamp is of spherical shape with very elongated spout with rather large oval opening for the wick. Such lamps are dated in the 2nd–1st century BC. It is difficult to say whether this specimen dates from that time or was made much later. Therefore, we dated this lamp in the 2nd and first half of the 3rd century on the basis of finding circumstances.

Second type (Fig. 2) is of very poor manufacture, it is of oval shape and has small disk encircled with low molding and broad shoulder area of the hanging type. Although such lamps were in use to the middle of the 1st century at the latest, the specimen from Singidunum is dated in the later period, i.e. in the end of 2nd – first half of the 3rd century.

Roman lamps of type I, lamps with volutes and all their variants have not been found in Singidunum in

large quantity. All specimens belong to long ago established variants A, V and S made of fine, well-refined clay, with thin walls and decoration in rather high relief. Decorations on the disk include representations of mythological or profane character, animal figures, objects of profane character and floral ornaments. Lamps of this type could be dated, according to the stratigraphic data and method of manufacture, in the end of 1st and the beginning of the 2nd century but their presence in Singidunum is confirmed in the horizons of the 3rd and even of the early 4th century. Thus, we encountered this type of lamps in the castrum and in antique settlement at Donji Grad, in the horizons dated by the coins from Claudius II to Diocletian. Variant A (Fig. 3) from the shaft grave is dated in the period from the middle of the 1st to the beginning of the 2nd century. Variant V (Fig. 4) includes imported specimens from the end of 1st – 2nd century as well as variant S (Fig. 5), which is the most numerous in Singidunum.

Genuine representatives of type II with angular spout are not known from the Singidunum territory but one lamp (Fig. 6) according to the shape of spout's end is attributed to this type of lamps with many rostrums that are known from Pannonia.

Only one lamp of type III (Fig. 7) with many rostrums and volutes is known so far from Singidunum. It was discovered within the settlement and dated at the turn of the 2nd into the 3rd century. This type of lamps was encountered in Viminacium in the period from Tiberius to Septimius Severus. The earliest specimens are of Italic manufacture while the later ones are most probably of Pannonian provenance.

The lamp with prominently molded foot, type IV (Fig. 8) has not been known so far. It has been classified as distinct type just because of such foot shape, characteristic of bronze Roman lamps. According to the manner of manufacture, fabric and finding place it is dated in the second half of the 1st and the beginning of the 2nd century.

Only one lamp found in the grave of shaft type (Fig. 9) and determined as type V could have been the type of lamp with volutes next to the disk and circular ending of a spout, type that many authors dated in the end of 1st – first half of the 2nd century.

Circular lamps with handle and with undecorated and closed disk, type VI, are known so far only from the province Dacia where they were distinguished as distinct type. Specimens from Singidunum come from the settlement and their characteristic is a receptacle

shaped as molded cup, made on potter's wheel. The finds are dated in the period from the middle of the 2nd to the end of the 3rd century and they are classified in two variants: with closed disk (Fig. 10) and with fully open disk (Fig. 11).

The lamps of type VII including all variants are rather abundant in Singidunum. Most of them are those of Loeschcke's variants N (Fig. 12–13) and L (Fig. 15–18) with animal figures on the disk and also with vegetable and geometric ornament. There are among animal motifs representations of lion, eagle, bird, deer and hare, then genre scenes, rosettes etc. The variant Loeschcke K (Fig. 12) is not so numerous. This type and its variants were encountered in Singidunum in the horizons of 2nd–3rd century. All mentioned variants of this type were encountered in Viminacium in the period from Galba to Diocletian. Variant L 3 identified in Viminacium was also confirmed in Singidunum (Fig. 17). In Singidunum was encountered also new subvariant of variant 2 (Loeschcke H) very interesting because it has on the spout next to the wick opening two arched channels notched on the inside (Fig. 18). These local variants also date from the same period, 2nd–3rd century.

There are many specimens of circular lamps with many spouts, type VIII (Figs. 19–21) discovered in Singidunum. For the lamps with two and three circular spouts is characteristic to have the handle starting from the base. The shoulder area is decorated with motifs of vine leaves and grapes that could be associated with symbols of Bacchus often also present on other lamp types. By all appearances this type of lamps did not occur until the 2nd century and continued until the very end of the 3rd century. All mentioned variants of this lamp type come from the settlement and castrum i.e. they were not encountered in the graves of Singidunum necropolises.

Over two hundred specimens are classified as type IX (Figs. 22–28), including lamps with stamps of artisans and their variants. The commencement of production of this very widely distributed type is related to the time of Vespasian and Domitian and it had been produced for rather long time, during the 4th and even the 5th century. The lamp from workshop FLAVI (Figs. 26–27) was found in the settlement but also in the southeastern necropolis of Singidunum where the coin of Philip I dated in the middle of the 3rd century was also found in one cremation burial. The lamps with stamp of master IANVARI (Fig. 28) are dated in the first half of the 3rd century and they were also discovered in other provinces – Lower Moesia, Dacia and Pannonia. Lamps of this master had been produced from the end of 2nd century during the entire 3rd century.

Rather exceptional is a lamp with two rostrums, type X, with high ring-like base (Fig. 29) and with leaf-shaped or triangular handle above ring-like handle. Even though there are lamps with two rostrums and upper surface

modeled as type X this one is because of other distinctive characteristics classified as separate type.

We encountered two basic variants of type XI; small pear-shaped lamps with flat and lavishly decorated disk (Figs. 30–31). First variant has broad flat or slightly concave disk (Fig. 30) and second differs from the former by arched incisions along the wick opening on the spout (Fig. 31). Finds of this type come in Singidunum from leveling or stratigraphically undetermined horizons so they are not precisely dated. Some finds suggest the end of 2nd–3rd century and even the beginning of the 4th century and they were found in graves as well as within the settlement. They are most probably the products of local workshops or the workshops in neighboring provinces. Such pear-shaped lamps could also have entirely undecorated disk.

For the lamps of type XII, of rectangular shape, could be concluded that they had been encountered only in the Danube basin (Figs. 32–33). Most of these lamps were found in Sermizegetusa and dated in the end of 1st and first half of the 2nd century. This type was in use in Pannonia during the 2nd and 3rd century and one such lamp was found in Intercisa with the coin of Valentinian. The lamps of this type with three, five and seven spouts were found in Carnuntum and dated in the end of 2nd and first half of the 3rd century. In the territory of Viminacium where 59 specimens were found they are dated in the period from the first half of the 2nd century to the middle of the 3rd century. Likewise, the Pannonian specimens dated from the 2nd to the 4th century sometimes also have the stamp of the workshop. Few complete and fragmented lamps of this type were found in Singidunum but only within the settlement. They are dated in the 2nd–3rd century on the basis of finding circumstances.

Type XIII (Figs. 34–35) is a type of lamp characteristic of the sites in Greece and Asia Minor. They occurred in the end of 1st century and continued to be used until the 4th century. The form of these lamps originates from Athens and sporadic finds in Singidunum were most probably directly imported from the Greek or Asia Minor workshops (Athens or Ephesus). The lamp with stamp PREIMOY (Fig. 34) is of exceptional quality and it differs from published specimens from Bulgaria as the inscription is in one line where on Bulgarian specimens it is in two lines – PREIM/OY. Absolutely identical lamp comes from the east necropolis of Scupi with the stamp of master Πρεϊθου dated in the first half of the 3rd century. The find from Singidunum dates from the same period. The unique specimen is a lamp classified as variant 2G after typology of Kuzmanov as it has extremely pointed end of spout and it could be dated to the earlier period as it has rectangular opening for air (Fig. 35). It is dated in the end of 2nd – first half of the 3rd century.

The lamps with pear-shaped body, with circular disk and integral rostrum – type XIV are for the first time

distinguished by D. M. Bailey (his type R). He is of the opinion that they occurred in the second half of the 3rd century and continued until the first decades of the 5th century. Both specimens from Singidunum (Figs. 36–37), classified in two variants were discovered in the section of *thermae* in Studentski park, in horizons from the second half of the 3rd century.

The opinions about date of origin and period of use of the lamps of type XIV (Fig. 38) are very different. Most of the authors think that this type occurred in the 3rd century and continued even until the beginning of the 5th century. This type has been encountered in Singidunum, in the necropolises and civil settlement, in the horizons dating from the 3rd to the first half of the 4th century.

Over forty specimens of simple circular lamps, type XVI (Figs. 39–45) were discovered in Singidunum. Long time ago, in 1956, V. Kondić and J. Todorović distinguished them as distinct variant of type III, while Lj. Bjelajac identified them as type VI. A. Crnobrnja recently published them and classified them in five variants. In our analysis we confirmed the classification of A. Crnobrnja but also added variant 6, the lamp with three spouts, hand-modeled and added to the receptacle (Fig. 45). Despite the fact that these lamps are dated at other sites (e.g. Scupi) from the end of 1st century BC to the end of 1st century AD, the finds from Singidunum are later and they date from the end of 2nd and first half of the 3rd century.

Many lamps of type XVII, with egg-shaped body and broad triangular spout were discovered in Singidunum. They were found in the graves in Singidunum but in its vicinity as well but also within settlement and military camp. All specimens were of fine fabric, made of light red or red clay and it could be assumed that they had been produced in the town. Finds from the graves indicate that these lamps were present in Singidunum from the very end of the 2nd century up to the 4th century (Figs. 46–47). Dating of this type is inconsistent as well as the interpretation of its provenance. Lamps of this type found in the *Viminacium* graves suggest that they had been produced in a rather long period of time, from the second half of the 1st to the middle of the 4th century. M. Korac assumes that from the second half of the 1st century until the middle of the 2nd century these lamps had perforated handles and later on the handles were solid.

Type XVIII are lamps with rather large open disk, ring-like base and large strap handle (Fig. 48). The handle, now fragmented, probably terminated above widely open disk. This lamp is a unique specimen without direct analogies.

Glazed or unglazed lamps of type XIX are classified in many variants according to the shape of molding encircling the opening for oil filling. Earlier specimens, dating from the end of 3rd or the beginning of the 4th century have low base, which became higher in the

ensuing time. This type of lamps is in the territory of *Viminacium* dated in the period from Gordian III to Constantius II. In Singidunum they occurred in the very end of the 3rd century and continued during the entire 4th century (Figs. 49–51) and they were found within the *castrum* and civil settlement.

Ceramic lamps, which imitate bronze specimens (type XX) are copies of type XIX after S. Loeschcke and type XXXIV after D. Iványi. Most of the authors think that their production started in the middle of the 2nd century and that they were produced for rather short time – until the end of the 2nd century. The specimens known so far from other provinces were usually painted or varnished while glazed specimens are rare. Specimen from Singidunum (Fig. 52) exceptionally finely glazed was discovered in the ghost wall of the house from the second half of the 2nd century.

Ceramic hanging lamps, classified as type XXI are classified in two variants. Lamps of first variant that imitate pinecone by their decoration were made after the bronze models produced in the end of 1st and in the 2nd century. Ceramic specimens had been produced from the second half of the 2nd century until the middle of the 3rd century. Some authors classified our variant 1 of this type as subvariant of type X because of identically modeled spout (Fig. 53) and dated it in the end of 2nd and first half of the 3rd century. Second variant from Singidunum also belongs to this type of lamps (Fig. 54) according to its shape and handle on the disk. They have been so far discovered only in the area of civil settlement.

Figural lamps (XXII) from Singidunum are so heterogeneous that we could not speak about workshops. The lamps of this type are according to their characteristics and details the unique and original works and not the result of serial production. Particularly interesting is fragmented lamp with grotesque head found in civil settlement (Fig. 55) as well as the lamp shaped as human foot found in a shaft type grave. Both lamps date from the second half of the 1st to the middle of the 2nd century at the latest. Fragmented inscription on the base of foot-shaped lamp found in the grave of shaft type that was interpreted as VETII could be also read as ULPII.

It is considered that center of production of type XXIII was in Alexandria or its vicinity. The most frequent motifs in decoration of these lamps were Christian symbols. Rather infrequent are specimens with figural decoration like the lamp with the portrait of Julian the Apostate found in the vicinity of destroyed and disturbed graves in the southeastern necropolis of Singidunum and dated in the second half of the 4th century (Fig. 57). These lamps introduced in the second and third quarter of the 4th century continued in the 5th and even in the 6th century.

Pyriiform lamps with concave disk, our type XXIV, were identified and classified as the Lower Moesia variant by G. Kuzmanov. The specimen from *castrum*

Singidunum (Fig. 58) dated in the second half of the 4th century corresponds to type IVb in the typology of Ponisch that did not occur until the 4th century.

Type XXV is the Late Roman – Early Byzantine type. This type occurred in the late 4th century in the region of Attica and spread from there to the neighboring regions of Asia Minor where it had been produced during the 5th and 6th century. Specimen from Singidunum (Fig. 59) was discovered within the castrum and dated in the end of 4th and the beginning of the 5th century.

Only one bronze lamp of type XXVI was found in Singidunum. It has loops for suspension and according to the angular ending of the spout (Fig. 60) corresponds to D. Iványi type XXXI. As most of such lamps it is dated in the second half of the 1st–beginning of the 2nd century.

Products from the workshops ARMENI, CAMPILI, CASSI, CERALIS, CESI, C. DESSI, FAVOR / F, FESTI, FORTIS, FRONTO, NERI, OCTAVI, PHOETASPI, PRO(...)O SEXTI, STROBILI that we encountered in Singidunum flooded almost all markets of the Roman Empire. In addition to above mentioned workshops we encountered in Singidunum also the lamps of following manufacturers: AGILIS/F, ATIMETI, CANNE and CAPI F. Distributed throughout the Roman Empire they were produced already from the end of 1st, during the 2nd and 3rd century and also in the 4th century. The stamps of Moesian artisans and also of masters from other provinces including FLAVI and IANVARI were also identified on the lamps of this type. In the graves from Singidunum necropolises we encountered only the following workshop stamps: CASSI, FORTIS, FLAVI and SEXTI.

The lamp manufacturer with stamp ARMENI (Pl. I, 1) had the workshop in Lower Moesia or Dacia but as much more lamps of this manufacturer were found in Viminacium it is assumed that his workshop was also in this town. Lamps with stamp CAMPILI (Pl. I, 2) have been encountered in all provinces along the Danube and they are dated in the 2nd century. The products of master CASSI (Pl. I, 3) have been discovered in many provinces and they are dated from the early 1st century to the end of 2nd century and in Viminacium also in the 3rd century. Workshop CERALIS / S (Pl. I, 4) was producing only type X. The terminus post quem for the specimen from Singidunum is coin of Trajan so it is dated in the first half of the 2nd century. The workshop CESI (Pl. I, 5,6) is from north Italy and its products were encountered only from the first decade of the 2nd century. The lamps with stamp C. DESSI (Pl. I, 7,8) that are more frequent in the western provinces are of the same provenance. The stamp FAVOR / F (Pl. I, 9) was also encountered in Singidunum. The lamps with stamp FESTI are numerous in all provinces (Pl. I, 10,11) and they had been produced during the 2nd and also during the 3rd century.

The most numerous lamps in Singidunum are those with workshop stamp FORTIS (Pl. I, 12–19; Pl. II, 1,2).

Some of them have distinctive characteristics, which probably indicate local production. This concerns first of all the lamps, which have series of molded beads arranged in a circle besides the stamp (Pl. I, 20). The products of the workshop FRONTO (Pl. II, 3, 4) are of earlier generation and they had been found only in the civil settlement. The lamps with stamp LITOGENI (Pl. II, 5) have not been found eastward of Upper Moesia and on the specimen from Singidunum dated in the second half of the 3rd century letters N and E are ligated. The products of workshop NERI (Pl. II, 6–8) have been found eastward of Upper Moesia only in Apulum. Master OCTAVI (Pl. II, 9–11) and his products occurred in our town from the first half of the 2nd century. The lamps with stamp PHOETASPI (Pl. II, 12) are rare in Moesia and this is the first specimen found in Singidunum. Master SEXTI (Pl. II, 13–18) belongs to the second generation and lamps with the stamp of this workshop had been encountered within vast area even in the second half of the 3rd century. The lamp with stamp of this manufacturer with a wreath and three small circles (Pl. II, 13) is an imported piece while the specimen with small circles around the inscription is perhaps the local product (Pl. II, 15). The lamps with stamp STROBILI (Pl. II, 19,20) were found only in the Singidunum town center. VIBIUS like the most of mentioned masters also originates from north Italy. The lamps of this manufacturer are infrequent in the eastern provinces of the Empire. Specimen from Singidunum, discovered within civil settlement is very interesting because of small concentric circles above and beneath the name as well as outside the concentric circles on the base. (Pl. II, 21). It was found in the horizon dating from the second half of the 2nd century.

The lamps with the stamp FLAVI (Pl. III, 10–15) are rather frequent in the eastern Balkan provinces of Roman Empire. There are different opinions about the center of their production ranging from Dacia, via Lower Moesia and Thrace to Naissus. The opinion ever more prevails that they had been produced in some of urban centers on the Danube, possibly even in Singidunum. Some specimens from Singidunum have letters FLA ligated and A is without cross line and above and under the inscription is one double circle respectively (Pl. III, 10, 11). There are also lamps without ligature and the mentioned circles (Pl. III, 12, 13) as well as those with all the letters symmetrically arranged. Possibly the lamps with decorated shoulders (Fig. 26, 27) and present from the second half of the 2nd century had been produced in Singidunum. The manufacturer IANVARI (Pl. III, 8, 9) or IANUARI is of north Italy origin and such lamps were encountered in most of the provinces. They are dated in the 2nd century but there are also lamps with this name during the entire 3rd century. On our lamps AN is ligated (Pl. III, 8,9) and on one specimens there is a rosette below the stamp (Pl. III, 8).

There are few lamps with damaged stamps, which were difficult to read. One lamp has initial letter P while there is I in the second line (Pl. III, 2) so it could be the workshop P(otest)/ I. We were also unable to identify the workshop having initial letter E (Pl. III, 1) It is difficult to say whether it was one of these workshop ELPIS, ELTTIC, EUCARPI, EVITAS that are known from Viminacium or some other. Other undecipherable specimens are one with letters (....)YO(..) and small molded circle underneath (Pl. III, 4), another with letters IV(ou..) with I and V ligated (Pl. III, 5) and also the stamp on the lamp from the settlement (Pl. III, 6). Some lamps had molded ornament on the base consisting of four antithetically arranged triangles (Pl. III, 7). From Singidunum also come certain amount of stamped lamps of type X that have engraved branch within concentric circles on the base (Pl. III, 16–18).

The lamps with volutes and triangular spout often have the motif of small concentric circles on the base. They are arranged in various combinations, one in the center, double circle also in the center of lamp's base, then three to five in different positions. When there are three simple or double circles on the base they are usually arranged along the vertical or horizontal in relation to the longer axis of the lamp. When five double circles are in combination then one is in the center and remaining four are symmetrically arranged around the central one. The name of the master is rare on this type of lamps and when there is one it is engraved.

Only one lamp, of type VII has engraved name of manufacturer (Pl. III, 19). The fragmented stamp on this

lamp was identified as PR[EIM]OY when published. The lamp shaped as human foot with sandal has fragmented stamp on the base (Pl. III, 21). It could be deciphered as VETII or possibly ULPII. Stamped lamps from the workshop VETII come from the north Italy.

It was difficult to determine whence the lamps from Singidunum dated in the earlier period (second half of the 1st and first half of the 2nd century) had been imported. However, it could be assumed that most of them originate from the north Italic centers. Specimens found in the horizons dating from the end of 2nd and the beginning of the 3rd century indicate that market turned towards Pontus and Lower Danube workshops. Considerably less frequent are products from Greek and Asia Minor workshops. The main commercial route in this as well as in the later periods was running along the Danube while much less amount of goods arrived by land routes. Although local production of ceramic lamps developed simultaneously with the import local production took the leading position in production of this kind of goods from the middle, i.e. the end of the 3rd century when the Empire underwent an economic and social crisis. As most of other products also the lamps produced in the Late Roman period experienced the changes in the method of production, decoration and quality. In that time when turnover of goods was declining and when local manufacturers had to satisfy the needs of large population the produced lamps were simple and because of the increased demand the use of wheel in lamp production became more frequent.